POLIROM

AZAR NAFISI

Autoarea bestsellerului *Citind* Lolita *în Teheran*

CITEȘTE PERICULOS

Puterea subversivă a literaturii în vremuri tulburi

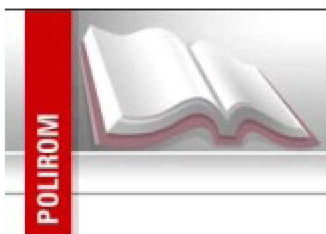
AZAR NAFISI

CITEȘTE PERICULOS

Puterea subversivă a literaturii în vremuri tulburi

Traducere din limba engleză
de Adina Avramescu

POLIROM
2022

Azar Nafisi, *Read Dangerously: The Subversive Power of Literature in Troubled Times*

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-9106-7
ISBN PDF: 978-973-46-9107-4
ISBN print: 978-973-46-8894-4

Coperta: Radu Răileanu
Pe copertă: © Balora/Depositphotos.com (prelucrare)

AZAR NAFISI și-a câștigat notorietatea cu bestsellerul *Citind* Lolita *în Teheran*. Fiică de politicieni (tatăl ei a fost primar al Teheranului în anii 1961-1963, iar mama s-a numărat printre primele femei alese în Parlamentul iranian în anii 1960), Azar își va face primii ani de școală în Anglia și Elveția. Se reîntoarce în Iran, unde este martoră la arestarea tatălui său. După terminarea colegiului, predă literatură engleză la Universitatea din Teheran și la Universitatea Allameh Tabatabai. În 1981, pentru că refuză să poarte văl, este înlăturată de la universitate. Din 1997, când emigrează în America, Azar Nafisi predă la Johns Hopkins University School of Advanced International Studies. A publicat, printre altele, *Anti-Terra: A Critical Study of Vladimir Nabokov's Novels* (1994), *Things I've Been Silent About* (2004; *Lucruri nespuse*, Polirom, 2018) și *The Republic of Imagination: America in Three Books* (2014). Romanul *Citind* Lolita *în Teheran* (2003; Polirom, 2018) s-a aflat timp de 117 săptămâni pe lista de bestselleruri a cotidianului *The New York Times*, a fost tradus în 32 de limbi și a primit numeroase premii literare, printre care Prix du Meilleur Livre Étranger, 2004 Non-fiction of the Year Award acordat de Booksense, Frederic W. Ness Book Award, Latifeh Yarsheter Book Award și Grand Prix des Lectrices de *Elle*. În prezent, trăiește alături de familie în Washington, DC, și colaborează la numeroase publicații, precum *The New York Times, Washington Post* și *The Wall Street Journal*.

Ca întotdeauna, familiei mele, Bijan, Negar și Dara Naderi. Și nepoților mei, Cyrus Colman Naderi și Iliana Nafisi Guedenis. Și în memoria lui Bryce Nafisi Naderi.

Creează periculos, pentru oameni care citesc periculos. Asta am înțeles dintotdeauna prin ce înseamnă să fii scriitor. Să scrii știind și că, indiferent cât de banale ar putea să pară cuvintele tale, într-o zi, undeva, cineva poate că-și va risca viața ca să le citească.

Create Dangerously: The Immigrant Artist at Work,

Edwidge Danticat

Nota autoarei

DIN MULTE PUNCTE DE VEDERE, consider acest volum ultimul dintr-o serie de patru care, în afară de memoriile mele, *Lucruri nespuse*, a început cu *That Other World* (*Acea altă lume*), urmat de *Citind* Lolita *în Teheran* și *The Republic of Imagination* (*Republica imaginației*). Ca și aceste volume, *Citește periculos* are la bază experiențele mele de viață din Iran și din Statele Unite. Așadar, cititorii familiarizați cu celelalte cărți ale mele vor recunoaște poate unele dintre reperele biografice generale ale poveștii mele, deși pe aceasta am scris-o cu intenții diferite.

Introducere

> Când un cititor se îndrăgostește de o carte, ea își lasă esența înăuntrul lui, ca niște precipitații radioactive pe un teren arabil – anumite culturi nu se vor mai dezvolta în acest pământ, dar din când în când s-ar putea să crească altele, mai ciudate, mai fantastice.
>
> Salman Rushdie

PE 8 OCTOMBRIE 2016 I-AM SCRIS o scrisoare lui tata, care murise cu doisprezece ani în urmă. Știu data deoarece am notat în scrisoare că era a doua zi după ce *Washington Post* făcuse publică discuția presărată cu vulgarități dintre Billy Bush și Donald Trump, în care cel din urmă se lăuda cu obiceiul lui de a le atinge pe femei în zonele lor intime.

Când tata trăia, nu era ceva neobișnuit să ne trimitem scrisori. Prima oară mi-a scris când aveam patru ani, într-un jurnal adresat doar mie, pe care l-am descoperit după moartea lui printre scrisorile și jurnalele sale. Eu i-am scris prima oară pe când aveam șase ani, iar el se afla la studii în America. Mâzgăleam câteva cuvinte pe bucăți de hârtie rupte din caietul meu, adresându-i-mă cu „Baba jan”, echivalentul lui „scumpul meu tată” în persană, și semnând cu „fiica lui Baba”.

Ne scriam nu numai când unul dintre noi era într-o călătorie, ci și când locuiam în aceeași țară – și chiar în aceeași casă.

Ne scriam scrisori lungi în momente importante: când am fost trimisă în Anglia, la vârsta de treisprezece ani, ca să-mi continui studiile, sau când tata, pe atunci primarul Teheranului, a făcut închisoare, în 1963, din motive politice – pentru că nu voia să se supună dușmanilor săi de moarte, prim-ministrul și ministrul de Interne. Ne-am scris când, în cele din urmă, a fost exonerat de toate capetele de acuzare, după ce făcuse patru ani de așa-zisă detenție temporară. I-am scris despre prima mea nuntă, când împlinisem optsprezece ani, nuntă la care el nu a putut să participe, fiind în închisoare, și am continuat să-i trimit scrisori de la University of Oklahoma, unde am studiat împreună cu primul meu soț. Tata a fost primul căruia i-am scris despre căsnicia mea nefericită și decizia de a divorța și, câțiva ani mai târziu, despre Bijan, cel de-al doilea soț al meu, și despre hotărârea mea de a mă căsători cu el.

Am terminat facultatea și m-am înscris la doctorat, pe care l-am terminat imediat după Revoluția Islamică, în 1979. M-am întors în Iran ca să predau, dar am fost dată afară din universitate pentru că am refuzat să port vălul obligatoriu. Eu și tata ne-am scris despre toate astea, desigur. Ne-am scris când s-au născut fiica mea, Negar, și fiul meu, Dara. Când am emigrat din nou în America, în iulie 1997, ne-am trimis faxuri lungi în care discutam despre tot și toate, de la cele mai personale lucruri, la chestiuni politice și de ordin intelectual: ce noroc că locuiam împreună cu soțul și copiii noștri în Washington, DC, unde locuiau și câțiva dintre cei mai buni prieteni ai mei, precum și cumnatele mele, amabile și

generoase, cu tot cu familiile lor; ce bucurie să te uiți la filme necenzurate și să citești cărți necenzurate; și ce dor îmi era de el. Ne-am scris despre entuziasmul meu față de noua mea muncă, despre cărțile pe care le citea fiecare, despre lecțiile pe care trebuia să le învățăm de la Gandhi, dr. Martin Luther King Jr. și Montaigne. Tata mi-a făcut o listă cu capodoperele literaturii iraniene, pe care să le-o transmit copiilor mei, „pentru ca ei să nu uite niciodată Iranul”, mi-a spus. Am discutat despre cărțile pe care le predam la cursurile mele și despre fuga de realitate a Americii, despre obsesia ei tot mai accentuată pentru confort și divertisment. Îi scriam când eram fericită, îi scriam când eram nefericită, îi scriam când eram entuziasmată, îi scriam când eram furioasă sau deprimată.

În acea zi de octombrie, i-am scris pentru că eram deprimată, gândindu-mă la cele două țări pe care le numeam „acasă”. În Iran, teocrația era în plin avânt. În pofida nemulțumirii acute și a protestelor repetate ale populației, nu se schimbase nimic. Ayatollahii continuau să hărțuiască, să arunce în închisoare, să tortureze și să omoare cetățeni nevinovați. În America, deși foarte diferită de Iran, societatea se polariza rapid – prea multă ideologie și prea puțin discurs –, amintindu-mi, în unele cazuri, de Republica Islamică. Am discutat de multe ori cu tata despre cum să le facem față opresorilor noștri, celor pe care îi numim nu doar adversari, ci dușmani. De-a lungul anilor, timpul petrecut de el la închisoare și cei care l-au trimis acolo au făcut subiectul multor conversații și, mai târziu, am discutat aproape zilnic despre revoluția și războiul din Iran.

Iar acum, în America, reveneam la aceeași chestiune, deoarece o consideram esențială pentru menținerea democrației. I-am scris lui tata că intrarea lui Trump în cursa electorală mă lăsase fără grai, nu numai din cauza felului lui de a fi, ci și din cauza a ceea ce reprezenta și ce scotea la iveală despre noi. I-am scris că în era Trump suntem preocupați de dușmanii noștri, reali sau construiți, că majoritatea acțiunilor noastre sunt reacții la acești inamici reali sau fabricați. I-am spus și că mi-e dor de el: „Cum spunem în persană, locul tău e gol”. Locul lui nu mai fusese niciodată atât de gol.

I-am scris că toată viața am simțit că i-am fost principalul apărător, confident, prieten și complice, în pofida momentelor noastre de furie sau a sentimentelor de trădare și amărăciune. I-am spus: „Uneori, am fost atât de dură cu tine pe cât de mult te-am iubit. Acum însă moartea și depărtarea au scos la iveală celelalte sentimente, cele pe care le trăiesc când mă întorc la cele mai fericite clipe ale copilăriei mele: când îmi spuneai povești”.

Ca toate relațiile strânse și bazate pe iubire, și a noastră a avut suișuri și coborâșuri, dar ceva din legătura dintre noi nu se schimba niciodată: poveștile pe care mi le spunea seară de seară în copilărie. Când tata se așeza să-mi spună una dintre poveștile mele preferate, bucuria neașteptată era ca un scurt șoc electric. Știam instinctiv, chiar și atunci când eram mică de tot, că mi se oferea ceva prețios și rar: cheia spre o lume secretă.

Avea o atitudine democratică în alegerea poveștilor. Într-o seară îmi spunea povești din *Șah-namè* (*Cronica șahilor*) de Firdoùsi, autor iranian de epopei, în seara următoare

călătoream în Franța împreună cu Micul Prinț, în următoarea seară, în Anglia cu Alice. Apoi în Danemarca cu Fetița cu chibrituri, în Turcia cu Nastratin Hogea, în America cu Charlotte și pânza ei sau în Italia cu Pinocchio. Îmi aducea întreaga lume în cămăruță. În adolescență și, mai târziu, în studenție, apoi după ce am devenit profesoară, scriitoare, activistă, mamă, aveam să mă întorc de nenumărate ori în cămăruța mea ca să-mi iau din forța acelor povești.

Când am plecat prima oară din Iran aveam treisprezece ani. M-am dus în Anglia să-mi continui studiile și, de atunci, cărțile și poveștile sunt talismanele mele, casa pe care o port cu mine, singura casă pe care pot conta și despre care știam că nu mă va trăda niciodată, casa pe care nu puteam fi obligată niciodată s-o părăsesc. Scrisul și cititul m-au protejat în clipele cele mai grele ale vieții, când am cunoscut singurătatea, teroarea, îndoiala și neliniștea. Și tot ele m-au făcut să-mi privesc altfel atât țara unde m-am născut, cât și pe cea pe care am adoptat-o.

În Iran, la fel ca în toate statele totalitare, regimul acordă prea multă atenție poeților și scriitorilor, hărțuindu-i, trimițându-i la închisoare sau chiar omorându-i. În America, problema e că li se acordă prea puțină atenție. Sunt reduși la tăcere nu prin tortură sau închisori, ci prin indiferență și neglijență. Asta îmi amintește de afirmația lui James Baldwin că „nu te orbește nici iubirea, nici teroarea, ci indiferența”. În Statele Unite, problema suntem în principal noi, poporul, noi, cei pentru care existența literaturii contestatare e ceva de la sine înțeles sau care considerăm lectura doar ca pe o activitate relaxantă, căutând numai acele texte care ne confirmă presupunerile și prejudecățile. Probabil că pentru noi chiar și

ideea schimbării este periculoasă, iar ceea ce evităm e să citim periculos.

AUTORII NU SUNT INFAILIBILI. Fiecare mare autor e un produs al vremii sale, cu siguranță. Dar însușirea miraculoasă a cărților importante este capacitatea lor de a reflecta și transcende prejudecățile autorului și ale timpului și locului în care acesta a trăit. Tocmai această calitate face posibil ca o tânără din Iranul secolului XX să citească din opera unui grec pe nume Eschil, care a trăit cu mii de ani în urmă, și să empatizeze cu el. Lectura nu duce neapărat la acțiune politică directă, dar încurajează o mentalitate în care îți pui întrebări și te îndoiești, care nu se mulțumește cu establishmentul sau cu cele consacrate. Ficțiunea ne stârnește curiozitatea, iar această curiozitate – neastâmpăr, dorință – de a ști face atât scrisul, cât și cititul atât de periculoase.

Am tot spus că structura capodoperelor literare e bazată pe concomitența mai multor voci, pe o democrație a perspectivelor diferite în care chiar și punctul de vedere al antieroului se face auzit, în vreme ce literatura proastă reduce toate vocile la una singură, cea a scriitorului, care, asemenea unui dictator, înăbușă toate personajele ca să-și impună propriul mesaj și propria agendă. Marile opere literare – cele cu adevărat *periculoase* – pun sub semnul întrebării și demască impulsul dictatorial atât pe hârtie, cât și în spațiul public. Când m-am așezat să-i scriu lui tata în acea zi de octombrie, cititul periculos parcă nu îmi păruse niciodată mai important.

TRĂIM ÎNTR-O EPOCĂ POST-TRUMP, dar Trump va fi cu noi multă vreme; dacă nu fizic, atunci într-un sens figurat, reprezentând mentalitatea și tendințele autocratice din interiorul democrației. În anii următori vom simți replicile seismului care a fost președinția lui Trump. Instituirea unei oarecare forme de normalitate nu înseamnă că aceste curente de adâncime ale urii au dispărut, iar democrația e în siguranță. Epoca în care trăim este copleșită de violență atât la nivel de discurs, cât și în realitate, comunicarea nefăcându-se prin includere, ci prin eliminare. Adversarii și opozanții sunt reduși la – și definiți ca – dușmani. Această epocă e dominată și de minciuni. Spre deosebire de literatură, care caută adevărul, minciunile au la bază iluzii ce sunt confundate cu realitatea. Dar trăim și vremuri ale speranței și tranziției, în care există oportunități reale pentru schimbare, pentru egalitate autentică, pentru democrație. Totul depinde de alegerile noastre și de cum alegem să le punem în practică.

Cum să ne confruntăm cu criza actuală? Cum să facem o schimbare autentică? Tendințele autocratice ne amintesc că cele cu care trebuie să ne luptăm și să le schimbăm nu sunt doar pozițiile politice sau politicile, ci *atitudinile*, modurile de a privi lumea și de a acționa în interiorul ei. E o ironie că, atunci că ne opunem acestor atitudini, când încercăm să nu acționăm în spiritul lor, ne descoperim propriile valori și neajunsuri și neglijența în ce privește apărarea acestor valori. Cu siguranță că avem partea noastră de vină – prin pasivitate sau complicitate neintenționată – pentru crearea problemelor cu care ne confruntăm astăzi.

În America, ne-am pierdut arta opoziției. Aici intervine cititul periculos: ne învață cum să facem față dușmanului.

Trebuie să știm cum să ne comportăm nu doar cu prietenii și aliații, ci și cu adversarii și dușmanii. Să-ți cunoști dușmanul presupune să te descoperi pe tine. Democrația depinde de modul cum îi abordezi pe adversari și opozanți. Depinde de capacitatea noastră de a gândi și regândi, de a ne evalua și reevalua pozițiile, de a ne confrunta atât cu dușmanii din afara noastră, cât și cu cei din interior. Îmi place ce spune Jonathan Chait într-un articol publicat în 2021 în revista *New York*, despre retrogradarea lui Liz Cheney, reprezentanta pentru Wyoming în Congres, de către Partidul Republican pentru „îndrăzneala" ei de a nu fi urmat linia partidului în ce privește acțiunile lui Trump de dinaintea și din timpul luării cu asalt a clădirii Capitoliului din SUA, din 6 ianuarie 2021: „Faci pace cu dușmanii, nu cu prietenii".

ÎN COPILĂRIE, CÂND TATA voia să-mi explice ceva complicat, încerca să mă facă să înțeleg spunându-mi o poveste. Când am încercat să-l fac pe tata să înțeleagă prezentul nostru, m-am inspirat din metoda lui. Așa am ajuns să-i scriu tot mai des despre cărți. Acum e rândul meu să-i spun povești.

Scrisorile mele se concentrează asupra evenimentelor care ne-au influențat viața dintr-o perioadă crucială și turbulentă din istoria recentă, începând cu protestele sângeroase din noiembrie 2019, care au zguduit Republica Islamică Iran, și terminând cu protestele din America dezlănțuite de asasinarea lui George Floyd, din vara anului 2020. Cred că aceste evenimente sunt reprezentative nu numai pentru ce s-a întâmplat atunci, ci și pentru ce se întâmplă acum și ce se va întâmpla în viitorul apropiat.

În cei patru ani ai mandatului lui Trump am citit, am recitit și am reflectat asupra unor scrieri de ficțiune despre traume, atât personale, cât și politice. Cu ajutorul acestor cărți, care au devenit baza scrisorilor mele către tata, am încercat să fac lumină asupra prezentului nostru – să folosesc poveștile lor pentru a-i explica lui tata ceva complicat despre America.

Am pornit, la fel ca multe dintre scrierile americane din acești patru ani, de la atracția și amenințarea cumplită reprezentate de totalitarism, urmărind această idee de la *Republica* lui Platon la *Fahrenheit 451*, de Ray Bradbury, și *Versetele satanice* ale lui Salman Rushdie. Această perioadă a evidențiat ciocnirea dintre poet și tiran – și poziția precară a scriitorului sau, de fapt, a cititorului în cadrul unei societăți absolutiste. Apoi am trecut la două mari scriitoare ale secolului XX, Zora Neale Hurston și Toni Morrison, ale căror romane oferă comentarii pe marginea marilor teme politice ale zilei – rasa, genul, opresiunea – la fel de incisive ca mai tot ce se scrie în prezent.

Apoi, am început să scriu despre război, căci acest secol și cel anterior au fost pline de războaie: împotriva unor țări, împotriva unor popoare, ale unor oameni împotriva altora și, în 2020, împotriva unei pandemii virale. În acest sens, David Grossman, Elliot Ackerman și Elias Khoury mi-au fost punctele de referință. Ei vorbesc despre dezumanizare și ură ca părți esențiale ale războiului. Pe măsură ce Statele Unite depășeau cu dificultate primele luni ale unui an 2020 atât de turbulent, am început să simt cumva atmosfera Republicii Galaad din romanele lui Margaret Atwood, așa că și această autoare ocupă un loc important în scrisorile mele către tata. Și am încheiat cu o sursă de inspirație pentru cartea de față, James

Baldwin, și cu un scriitor contemporan care îi împărtășește o parte din idei, Ta-Nehisi Coates, deoarece am încercat să înțeleg uciderea lui George Floyd și protestele care au urmat.

Așa s-a conturat treptat ideea acestei cărți. Scrisorile mele au devenit o meditație, deopotrivă personală și politică, prin ochii imaginației, mai ales la experiența mea de migrantă și la căminele mele, Iran și Statele Unite. De asemenea, am reevaluat unele dintre faptele și evenimentele din scrierile mele anterioare, punându-le într-o nouă lumină și un context nou. Cartea de față se axează pe o mentalitate specifică: una absolutistă ce nu îngăduie dialogul sau schimbarea de atitudine și care consideră drept dușman pe oricine se află în opoziție sau este diferit. Această mentalitate se manifestă cel mai clar în sistemele totalitare, dar există și în democrații.

Scopul acestei cărți este să-l implice pe cititor, transformându-l într-un participant activ la reflecția asupra următoarelor întrebări: cum faci față sentimentelor de frustrare și furie datorate absolutismului? Cum să lupți contra minciunilor și cum să le înlocuiești cu adevărul? Cum te opui nedreptății și ce faci ca să nu cazi în capcana fantasmelor răzbunării? Cum să fii drept cu cei care comit nedreptăți? Cum îi faci față dușmanului fără să ajungi ca el și fără să cedezi în fața lui?

Recurg la literatură deoarece, ca să răspunzi la aceste întrebări și ca să faci față adversarilor, trebuie înainte de toate să înțelegi, iar pentru a înțelege ai nevoie de puterea imaginației cultivate de literatură. În literatură, ca și în viața reală, intriga se desfășoară și personajele se dezvoltă prin opoziție și conflict. Opoziția personală, politică sau literară poate întotdeauna să-și găsească o formă de exprimare. Iar în

cartea de față mă interesează să explorez diferitele forme atât ale opoziției literare, cât și ale celei reale, forme ce pot duce la o schimbare de perspectivă – întrucât schimbarea e greu de produs, diferențele par adesea insurmontabile, iar literatura ne arată căile prin care suntem condiționați să acționăm în anumite moduri, ducându-ne adesea spre întrebarea „Cum schimbi lumea?”, urmată de „Cum faci ca să te schimbi tu însuți?”.

Scriitorii din această carte au trăit în proximitatea traumei și a pericolului și au descoperit că literatura și imaginația sunt nu doar importante, ci, de fapt, sunt vitale pentru bunăstarea lor. Pentru ei, scrisul a fost un mod de supraviețuire – într-un fel, a fost chiar singurul lor mod de supraviețuire. Acum probabil că devine clar că, atunci când vorbesc despre cărți, nu mă refer la literatura rezistenței, ci la *literatura ca rezistență*. Mă interesează cum anume se opun arta și literatura centrelor de putere – nu numai regilor și tiranilor, ci și tiranului din fiecare dintre noi. Politicile pot fi schimbate, dar e mult mai dificil să schimbăm atitudini. Scopul meu în această carte, ca în toate cărțile pe care le-am scris, este să înlocuiesc faliile create de politică cu contingențele câștigate cu ajutorul imaginației.

În acest moment, cărțile sunt în pericol. Putem spune chiar că imaginația și ideile sunt în pericol și, de fiecare dată când sunt amenințate, știm că realitatea noastră e și ea primejduită. Vă amintiți de citatul „Acolo unde se ard cărți se vor arde, până la urmă, și oamenii”? Acum este un moment bun să ne amintim ce a spus cândva Toni Morrison: „Arta ne invită să facem o călătorie de neprețuit, indiferent de costuri, spre a fi martori la lumea așa cum este și la cum ar trebui ea să fie”.

Prima scrisoare: Rushdie, Platon, Bradbury

22 noiembrie – 24 decembrie 2019

Scumpul meu Baba,

Cât îmi doresc să fi fost și tu aici! Mai ales aici, în Washington, DC, orașul de care datorită ție am auzit prima dată. Mă întreb cât de mult s-a schimbat și cât a rămas la fel aceluia din anii 1950, când ai locuit aici cu o bursă guvernamentală, în timp ce-ți făceai masteratul la American University. De la tine am auzit despre acest oraș frumos și am văzut fotografiile. Washingtonul din instantaneele tale era o întindere verde. În ele apăreai stând ca la picnic cu niște prieteni pe iarbă sau la umbra unui copac bătrân și înalt.

Locuiesc aproape de Foggy Bottom, centrul istoric al orașului. Când sunt întrebată unde stau, îmi place să spun cu un accent britanic „Foggy Bottom”! Cred că ți-ar fi plăcut acest loc. Sunt înconjurată de simboluri americane reprezentând ce e mai bun și ce e mai rău în această țară. Apartamentul meu e la câteva minute de mers de Kennedy Center și, din mijlocul

bulevardului Virginia, pot să văd Monumentul Washington. În zonă mai este celebra clădire Watergate, ce amintește de scandalurile legate de Nixon și de Clinton – cel cu Monica Lewinsky. Mai târziu, aici au locuit Condoleezza Rice și judecătoarea mea preferată de la Curtea Supremă, Ruth Bader Ginsburg.

Dar cred că cel mai mult ți-ar fi plăcut fluviul. Fereastra camerei noastre de zi se deschide spre balcon, de unde se vede Potomacul, și aproape în fiecare dimineață îl privesc și îl salut. Mi se pare că Potomacul și muntele Damavand din Teheran îndeplinesc aceeași funcție. Îți amintești că din camera noastră de zi se vedea acest munte istoric. Încă din copilărie am auzit multe despre Damavand. Țin minte că-mi spuneai că se află în centrul mitologiei și culturii persane, un simbol al mândriei naționale – îl găsești și în literatura scrisă acum mai bine de o mie de ani, în versurile marelui nostru poet Firdoùsi. Am auzit de Damavand din poveștile pe care mi le spuneai din *Șah-namè (Cronica șahilor)*, opera lui Firdoùsi care începe cu mitologia persană și istoria preislamică antică și se încheie cu cucerirea Persiei de către arabi în secolul al VII-lea.

În povestirile lui Firdoùsi, Damavandul este un simbol al rezistenței împotriva șahilor despotici și a invadatorilor străini și al triumfului asupra lor. Îmi amintesc atât de bine povestea lui Zohhak, probabil cel mai detestat dintre șahi, care hrănește cei doi șerpi care îi ies din umeri cu creierii tinerilor persani. De fiecare dată când auzeam povestea, simțeam o enormă ușurare când Zohhak era învins în cele din urmă de prințul Fereidun, care, cu ajutorul lui Kavè Faurul, îl leagă în lanțuri într-o văgăună, în Damavand.

La școală, am învățat că Damavand este al treilea cel mai înalt vârf din lume. Recent, m-am documentat despre el și nu am găsit această informație nicăieri. Se situează, de fapt, pe locul al doisprezecelea, deși este cel mai înalt munte din Iran și al doilea vulcan ca altitudine din Asia, după Everest. Nu știam că Damavandul e un vulcan activ. Oare acesta să fie motivul pentru care vârful îi este învăluit în permanență de un soi de ceață?

Potomacul joacă la rândul său un rol important în istoria și povestea Americii. Este numit „fluviul națiunii”, probabil pentru că pe malurile lui s-au desfășurat multe ciocniri între unioniști și confederați în timpul Războiului Civil. Și chiar cea mai mare dintre armatele unioniste a fost numită după el. George Washington s-a născut și a trăit în bazinul Potomacului. Acest fluviu, ca și muntele, este important pentru mine. Ambele simbolizează frumusețea și trăinicia, leagă orașul de natură și ne amintesc că erau aici înainte să ne naștem și că vor exista și după ce noi nu vom mai fi.

Acest amestec de istorie și natură înseamnă foarte mult pentru mine, la fel cum a însemnat și pentru tine. De la tine am auzit pentru prima oară de Damavand. Ți-aduci aminte de lungile noastre plimbări pe străzile Teheranului, când îmi povesteai despre tot soiul de lucruri și mă făceai să merg în continuare promițându-mi înghețată și vizite la librării? Orașul, înconjurat de munți și încărcat cu promisiuni și secrete, mi se părea magic. Chiar și la maturitate adoram să mă plimb pe acele străzi ca să-mi mai înlătur din neliniști. Și Washingtonul are străzi și parcuri frumoase, după cum știi. Cutreier orașul, întrebându-mă uneori dacă ai călcat și tu prin aceleași locuri. Cât de mult îmi lipsesc conversațiile noastre

însuflețite din timpul plimbărilor de odinioară! Merg pe malul sinuos al Potomacului și mă gândesc la Damavand. Ambele reprezintă partea cea mai bună din ce îmi oferă fiecare dintre cele două patrii ale mele.

DACĂ AI FI PUTUT FI AICI, ne-am fi plimbat pe malul apei, discutând despre oameni, proiecte și idei. Ți-a plăcut întotdeauna să faci schimb de idei. Dar, de vreme ce nu ești aici, trebuie să mi te imaginez că mergi alături de mine. Poate că ne-am opri la National Portrait Gallery ca să admirăm portretele celor care au clădit țara asta așa cum este ea azi, nu numai ale celor despre care știi și vorbești în scrierile tale, ci și ale celor de care cred că nu ai auzit, cum ar fi Benjamin Lay (1682-1759), quaker și aboliționist pasionat. A fost un apărător moral neobosit al celor aflați sub jugul sclaviei, prea vehement chiar și pentru quakerii aboliționiști, protestele și manifestările sale dramatice împotriva sclaviei stârnind antipatia unora dintre ei. A încercat să le inducă sentimente de vinovăție ca să-i facă să lupte și mai aprig. A fost și vegetarian și apărător al drepturilor animalelor – era cu mult înaintea timpului său în numeroase privințe.

Dar acum aș vrea să discut cu tine despre altceva, care îmi stăruie în minte de aproape trei decenii. Vreau să vorbesc cu tine despre o carte. Cartea în sine e o lectură plăcută, dar povestea a ceea ce i s-a întâmplat în realitate nu e deloc așa, încât, de-acum înainte, această carte și realitatea respectivă vor fi întotdeauna menționate împreună.

Îți amintești că ayatollahul Khomeini a dat o fatwa împotriva scriitorului Salman Rushdie? A fost pe 14 februarie 1989, cu treizeci și ceva de ani în urmă. Probabil că nu-ți

amintești la fel de bine ca mine, căci pentru mine a devenit o obsesie la care m-am tot întors de-a lungul anilor. În 1988, după ce au fost publicate *Versetele satanice*, mulți musulmani au considerat cartea o blasfemie. Locuiam în Iran la acea vreme și am urmărit toate știrile referitoare la fatwa care a urmat. Poate îți amintești că unele dintre rudele și prietenii noștri din străinătate, inclusiv fratele meu, Mohammad, încercau să ne țină la curent cu evenimentele recente din întreaga lume. Chiar înainte să fie emisă fatwa, cartea stârnise proteste ample în comunitățile musulmane din toată lumea, în special în India și Pakistan. Fatwa a dat o și mai mare amploare protestelor. Dar i-a făcut și pe mulți alții, mai ales din țările democratice, în primul rând pe scriitori, să se opună decretului, considerându-l o amenințare fatală la adresa libertății de expresie.

Probabil că pe Rushdie l-au durut mai ales numeroasele tentative de asasinat împotriva celor care îl susțineau, printre ei aflându-se doi laureați ai Premiului Nobel pentru literatură – dramaturgul Wole Soyinka din Nigeria și prolificul autor de ficțiune egiptean Naghib Mahfuz –, care îl criticaseră pe Khomeini. Soyinka a fost amenințat cu moartea și Mahfuz a fost înjunghiat în gât de un fundamentalist islamic. William Nygaard, editorul norvegian al *Versetelor satanice*, a fost rănit grav după ce s-au tras trei gloanțe asupra lui. Scriitorul turc Aziz Nesin, care traducea cartea în turcă, ar fi fost ținta incendierii premeditate a unui hotel din Sivas, în Turcia, în urma căreia au murit 37 de persoane. Traducătorul japonez al cărții a fost ucis. În Bombay, în timpul unei revolte au murit doisprezece protestatari, iar în Marea Britanie s-au organizat

incendieri publice ale cărții. Rushdie a intrat într-un program special de protecție, fiind păzit nonstop de polițiști.

Conform ayatollahului Khomeini, Rushdie merita să moară deoarece în carte lua în râs pe profetul Mahomed și islamul. Îmi amintesc de o seară, la puțină vreme după fatwa, când au venit la noi câțiva dintre prietenii noștri și am avut o discuție aprinsă pe acest subiect. Trecuseși pe la noi să-i vezi pe copii, dar ai fost atras în discuția noastră din camera de zi. Stăteai lângă perete, ascultând, și deodată ai spus: „Domnul Rushdie ăsta al vostru o caută cu lumânarea! Până și titlul sună în mod cert a insultă pentru ayatollahul nostru". Ne-ai amintit că *Versetele satanice* fac referire la o descriere deloc măgulitoare a Profetului, în care se spune că, fiind constrâns de opoziția principalilor negustori din Mecca față de noua credință a islamului, a acceptat trei dintre zeitățile lor locale. Aveam să descopăr că această relatare consemnată de doi învățați musulmani, al-Waqidi (747-823 d.Hr.) și al-Tabari (839-923 d.Hr.), a fost discreditată de comentatorii de mai târziu ai Coranului.

Baba, îmi aduc aminte cum, pe parcursul acelor ani îngrozitori, ai încercat mereu să mă liniștești. La fel ca toată lumea, urai regimul islamic și efecte lui asupra țării și poporului nostru, dar aveai grijă să-mi amintești de toate celelalte dezastre și tragedii cărora le-a supraviețuit Iranul în cele două milenii și jumătate de existență. Îmi doresc să fi fost mai atentă când ai încercat să-mi spui că ar trebui să nu mai fim atât de aroganți încât să credem că suferința noastră e singura din istoria lumii sau a acestei țări – țara noastră. Știam că ai dreptate, dar nu mă puteam desprinde de situație. Dacă un asemenea edict împotriva unui scriitor ar fi fost emis în

orice altă țară, m-ar fi afectat profund și aș fi luat-o personal. Dar faptul că fatwa venea din partea ayatollahului Khomeini, din Iran, m-a afectat și mai mult și am luat-o și mai personal.

DEȘI MĂ ÎNTORSESEM ÎN IRAN din Statele Unite în 1979, după ce am terminat facultatea, cam pe vremea când fusese emisă fatwa împotriva lui Rushdie, zece ani mai târziu încă nu mă obișnuisem cu Republica Islamică – și nici nu m-am mai obișnuit vreodată. După ani de zile în care fusesem departe de țară și visasem să mă întorc în ea, îmi era greu să accept că revenisem într-o țară în care se puteau întâmpla atâtea atrocități. Ca iraniancă profund dedicată literaturii și libertății de expresie, am fost frustrată și furioasă că nu puteam să-mi manifest public protestul. Legile opresive emise de noul regim împotriva femeilor și minorităților și a oricărei forme de disidență au fost însoțite de un atac sistematic asupra libertății de expresie și a culturii. Fatwa mi-a confirmat credința în legătura strânsă dintre imaginație și realitate: suprimarea uneia dintre ele duce inevitabil la suprimarea celeilalte. Dezvoltasem o obsesie față de ideologia care formase mentalitatea ayatollahului Khomeini, față de felul cum pătrunsese în fiecare aspect al vieții noastre. Mintea mi-era ocupată cu Khomeini și astfel trăiam într-o continuă senzație de claustrofobie.

După trei decenii, pot să privesc în urmă. Știu că în acel moment, în living, nu m-am exprimat cu calm și cumpătare. Mi-am dezlănțuit sentimentele și emoțiile, incapabilă să-mi controlez furia. Am văzut îngrijorarea din ochii tăi. Probabil te întrebai cum de puteam să suport să trăiesc în Iran, de vreme

ce păream mai întotdeauna că sunt pe punctul să izbucnesc din nou.

Acum încerc să mă corectez și să mă explic de ce am reacționat așa. Baba, întotdeauna am simțit că scriitorii și poeții din Iran, probabil mai mult decât cei din orice altă țară, pot manifesta empatie față de situația lui Rushdie, deoarece regimul care a emis fatwa contra lui era același care ne cenzura, ne ducea la închisoare, ne tortura și chiar ne omora și pe noi. Acum, după aproape treizeci de ani de la emiterea acelei fatwa, vreau să revin asupra ei împreună cu tine. Vor fi trecut trei decenii, dar esența ei – ostilitatea tiranilor față de imaginație și idei – este cât se poate de relevantă și azi. Și nu numai în societăți dictatoriale precum Iranul, ci și în democrații ca Statele Unite.

NU CRED CĂ, DE FAPT, AI CITIT vreodată *Versetele satanice*. Prima oară eu am citit volumul în Iran, cam la un an după fatwa, datorită bunei și curajoasei mele prietene din Londra, Shiva, care mi-a adus ilegal romanul când a făcut o vizită în Teheran. A fost o lectură nemaipomenită, am apreciat jocul îndrăzneț de cuvinte al lui Rushdie, modul cum le meșteșugește, ca un copil care face baloane de săpun și le urmărește cum zboară în toate direcțiile. Cred că tema principală a *Versetelor satanice* este exprimată, chiar în carte, de poetul Baal: „Ce fel de idee ești? Ești genul care face compromisuri și înțelegeri, care se adaptează societății, care încearcă să-și găsească o nișă, să supraviețuiască, sau ești tipul de concepție înverșunată, îndărătnică, afurisită, inflexibilă, care preferă să fie frântă decât să se aplece când bate vântul?... Adică tipul de idee care va fi aproape sigur zdrobită

în nouăzeci și nouă de cazuri din o sută, dar a suta oară va schimba lumea”[1].

Baba jan, ți-ar plăcea cartea asta. Nu e despre clișee care să te liniștească, ci despre idei ce lansează întrebări și deranjează și încearcă să schimbe lumea – iar din acest motiv nu numai scrierea, ci și lectura ei sunt atât de periculoase. Și astfel, o asemenea carte e de neacceptat pentru mentalitățile tiranice. De fapt, asta face o amenințare din orice produs important al imaginației. Imaginația nu poate fi controlată și înregimentată, ea e liberă și imprevizibilă, refuzând să fie pusă între limitele oricărei ideologii.

Apoi există personajele fantasmagorice care trăiesc și suferă în lumea realismului magic pe care Rushdie a creat-o pentru ele. Trebuie să se fi distrat teribil când i-a creat pe cei doi protagoniști din *Versetele satanice*, ambii fiind actori indieni cu educație musulmană: Gibreel Farishta, un superstar de la Bollywood, și Saladin Chamcha, care și-a abandonat identitatea indiană și a devenit actor de voce în Anglia. Când îi întâlnim pe cei doi, avionul lor, care fusese deturnat, tocmai ce a explodat deasupra Canalului Mânecii și, ca prin minune, nu doar că ambii supraviețuiesc, dar sunt metamorfozați. Gibreel devine arhanghelul Gabriel, transformarea lui fiind (parțial, cel puțin) un simptom al schizofreniei, în vreme ce lui Saladin îi cresc coarne și copite și e prefăcut în diavol. Cel din urmă este arestat și torturat de poliție, suspectat fiind că a imigrat ilegal.

Aș fi vrut ca tu să fi citit cartea, deoarece atunci ai fi deslușit ceea ce ayatollahul n-a înțeles când a condamnat romanul lui Rushdie ca fiind anti-musulman: părțile pe care le-a criticat sunt, de fapt, halucinațiile și visele lui Gibreel, nu

propriile opinii ale lui Rushdie. În secvențele din visul lui Gibreel apare un negustor, pe numele său Mahound – o aluzie la Mahomed –, și, într-un bordel dintr-un oraș numit Jahilia, prostituatele iau numele soțiilor profetului pentru a-și promova afacerea. Jahilia, care în arabă înseamnă ignoranță și prostie, e asociată și epocii preislamice a Arabiei, într-o vreme când oamenii nu știau de clemența lui Dumnezeu și a Profetului său. Vezi tu, Baba jan, Rushdie a fost acuzat de blasfemie pentru felul în care l-a descris pe profetul Mahomed, dar este cât se poate de limpede pentru orice cititor nepărtinitor că nu el, Salman Rushdie, îl vede pe Mahomed într-o astfel de lumină, ci doar personajul său, bețivul schizofrenic Gibreel. În plus, nimic nu e atât de înspăimântător la Mahound, în afară faptului că este prea uman și supus greșelilor și că – așa cum au arătat câțiva critici – se aseamănă puțin cu figura lui Isus din filmul lui Martin Scorsese, *Ultima ispită a lui Isus.*

Baba jan, vreau să-ți atrag atenția că *Versetele satanice* înfățișează o lume și un loc create de mintea unui nebun, unde nu există credință, nici etică și nici cunoaștere; unde niciun locuitor nu este cine pretinde a fi, ci toți sunt versiuni fabricate; un loc în care caracterul și moralitatea nu au importanță; unde numele unor oameni cumsecade sunt folosite pentru a ascunde depravarea conducătorilor; și unde soțiile Profetului sunt folosite în chip josnic într-o manevră menită să aducă mai mulți bani. Tot ce se petrece în această lume reprezintă o parodie și o umbră malefică ale lumii noastre reale. Rushdie a spus răspicat că *Versetele satanice* nu este o carte despre islam, ci „despre migrație, metamorfoză, egouri divizate, iubire, moarte, Londra și Bombay”. Și a mai

spus că „este un roman care conține o incriminare a materialismului occidental. Tonul ei este unul comic”.

De fapt, romanul nu e atât o critică a islamului sau a Profetului, cât mai ales a materialismului și comercialismului occidentale, dar și a unor clerici precum ayatollahul Khomeini, care par a pretinde că au îmbrăcat mantia Profetului. În carte, „un imam cu barbă și turban”, semănând cu ayatollahul Khomeini, este un cleric care trăiește în exil la Londra și zboară pe spinarea lui Gibreel înapoi în patrie atunci când izbucnește revoluția contra sistemului occidentalizat. La urma urmei, Rushdie a susținut că „un clan puternic de clerici a acaparat islamul. Ei sunt Poliția Gândirii din vremurile noastre”.

ACUM ESTE APROAPE ora prânzului. După ce ți-am scris o vreme, am făcut o pauză pentru a o suna via WhatsApp pe Shirin, prietena mea din Iran. Ți-o amintești, desigur, pe Shirin. O văzuseși și vorbiseși cu ea de multe ori și, după ce m-am întors din Statele Unite, mi-a spus că vă întâlneați în mod regulat. O invitai la biroul tău să bea o cafea și discutai cu ea. Este a treia oară când încerc s-o sun pe Shirin, fără succes. În zilele din urmă, m-a încercat o teamă mai veche: a izbucnit un nou val de proteste în Iran, însoțit de violența fără margini a regimului.

Aceste proteste au pornit de la creșterea bruscă, cu 50%, a prețului petrolului. Apoi, la scurtă vreme, au căpătat o turnură politică, protestatarii cerând înlăturarea regimului și expulzarea liderului suprem. Ceea ce îi înspăimântă cu siguranță pe cei aflați la putere e faptul că oameni de toate condițiile, în special din clasele de mijloc și de jos, iau parte la

aceste proteste, care se desfășoară în tot Iranul. Știrile prezentate în mass-media sau de organizațiile pentru drepturile omului arată că regimul s-a comportat cu cruzime, trăgând din clădirile instituțiilor statului în protestatarii care încercau să scape. S-a spus că au fost împușcați dintr-un elicopter. Până acum au fost omorâți sute de oameni și există informații că autoritățile sustrag corpurile celor decedați sau răniți pentru a ascunde cifrele reale. Familiile victimelor nu numai că nu știu unde se află cei dragi, dar se spune că guvernul le cere să plătească chiar și costurile gloanțelor sau ale bunurilor distruse – o măsură care a mai fost aplicată în trecut adversarilor politici.

Deși știu că regimul a blocat serviciul de internet în Iran pentru a împiedica orice scurgere de informații în afara țării, încerc în continuare să-mi sun prietena, de parcă aș putea să intru în legătură cu ea printr-un fel de magie. Îmi pare rău, Baba, dar, de câte ori vorbim despre Iran, vorbim despre violență și suferință. În ceea ce mă privește, am, desigur, și un sentiment de vinovăție, pentru faptul că trăiesc aici, ferită de gloanțe, și că, dincolo de anxietatea și durerea pe care le resimt, continui să duc o viață normală. Au trecut atâția ani de când am plecat din Iran, dar sentimentul de vinovăție persistă ca și cum abia acum aș fi părăsit țara.

ȘTII, BABA, M-AM TOT GÂNDIT LA CEEA CE a însemnat să cresc într-o familie musulmană seculară și liberală. Versiunea ta de religie era plină de dragoste și toleranță; o viziune aproape poetică. Îmi amintesc că mi-ai povestit și mi-ai scris și în jurnalul adresat mie cum, la o vârstă foarte fragedă, te-ai revoltat împotriva fanatismului religios de care erau stăpânite

unele dintre rudele tale – în special un unchi care încerca să te aducă pe calea cea dreaptă. Încă mai am scrisoarea pe care ți-a trimis-o. I-ai spus că nu puteai să crezi că, dintre toate miliardele de oameni din această lume, doar cei câțiva care făceau parte din secta unchiului tău aveau să ajungă în rai. I-ai spus că, pentru tine, religia însemna iubire și, drept răspuns, el te-a acuzat că susțineai idei ale „sectei apostaților” sufiști! Astăzi, sufiștii sunt oprimați și victimizați de regimul islamic pentru că ei cred că indivizii pot comunica în mod direct cu Dumnezeu, fără să aibă nevoie de intermediari. Sanctuarele lor au fost demolate, membrii lor arestați, torturați și, în câteva cazuri, uciși.

Încă îmi mai amintesc că mi-ai spus, cu o voce care-ți trăda mirarea, că toți profeții au făcut miracole pentru a dovedi că sunt adevărații trimiși ai Domnului; și că miracolul lui Mahomed a fost Cuvântul: Coranul. Îți amintești, Baba, că mi-ai spus: „Să știi că Mahomed a fost analfabet și că darul făcut lui de Dumnezeu a fost cunoașterea prin mijlocirea poeziei”? Așa încât chiar de atunci mi-a devenit dureros de clar că versiunea ta asupra islamului nu era singura posibilă. Ayatollahul Khomeini, de exemplu, și-a propus să demonstreze că, la fel ca și celelalte religii, islamul are multe și diverse interpretări. În cazul Iranului, patria mea natală, am putut să constat că religia a devenit un fel de victimă, fiind folosită și manipulată ca o ideologie politică având scopul de a menține vie puterea statului.

NU-MI VOI CONSUMA TIMPUL, mai ales nu cu tine, ca să explic de ce *Versetele satanice* nu sunt anti-islamice; cartea însăși este propria justificare. Sunt de acord cu Harold Bloom,

cel care spunea că ea transcende „considerațiile politice și religioase” și că scopul cărții „nu e nici să exalte, nici să denigreze islamul sau pe profetul său, ci să nareze o poveste încântătoare, adăugând stranietate frumuseții”. E important să apărăm dreptul cărții de a exista, un drept fundamental în orice democrație. Cred că vei fi de acord cu mine că rostul ficțiunii este de a fi ficțiune și că ea trebuie tratată în acest context. Intrăm pe un teritoriu primejdios atunci când relativizăm granița dintre ficțiune și realitate sau folosim ficțiunea ca pe o armă pentru a promova o agendă – fie ea politică, religioasă sau personală. Doar o mentalitate totalitară aneantizează granița dintre ficțiune și realitate și, totodată, impune realității propriile ei ficțiuni și mituri, vorbind și acționând în numele poporului. Vezi o astfel de mentalitate nu doar în țările autocratice, ci chiar și în unele democrații – cel mai evident fiind cazul Americii, unde Trump a înlocuit realitatea cu propriile iluzii și minciuni.

DE CÂND AM AUZIT de proteste și de carnagiul provocat de regimul islamic, mă simt copleșită de aceleași emoții pe care le-am trăit când locuiam în Teheran. Mă trezeam în toiul nopții, neputând să respir, cu inima zvâcnindu-mi și cu o senzație de claustrofobie, ca și cum nu aveam să mai ies niciodată din Republica Islamică – *nu există scăpare!* În unele nopți, aveam halucinații, crezând că văd o fantasmă făcându-mi semn dintr-un colț întunecat al încăperii. Am petrecut multe nopți trează, recitind cărțile mele favorite, în special romane „de mistere”.

Acum, la mii de kilometri de Iran, în Washington, fantasmele au revenit, la fel și nopțile albe. Nu există scăpare

din Republica Islamică. Îmi imaginez victimele protestelor recente, în special tinerii. Propriile mele fantome, adânc întipărite în memorie, s-au întors: cei doi tineri veri ai mei, stând mai departe față de noi – frații și verii lor mai mari – și ascultând într-o tăcere fascinată ce discutam. Zâmbeau, cel mai adesea, ca și cum împărtășeau o glumă tainică. Sau poate că zâmbetul lor era menit să ascundă faptul că se simțeau intimidați de discuțiile noastre fără sfârșit, purtate cu o candoare studiată, despre Jean-Paul Sartre și Albert Camus? Cum am fi putut să știm atunci că, peste câțiva ani, tinerii aceia cu zâmbete timide aveau să fie arestați și executați pentru că se alăturaseră unei organizații militante de opoziție?

Apoi au fost camarazii din mișcarea studențească iraniană din America. Ei au aparținut unei facțiuni a opoziției și mai militante. Sunt cei care, la puțină vreme după revoluția din 1979, și-au închipuit că pot conduce o revoltă populară împotriva regimului. Au plătit cu viața pentru idealismul lor. În America, ne întâlniserăm aproape în fiecare zi. Doar atunci când le-am văzut în ziare fotografiile de la procesele lor înscenate și am aflat de tortură și de posibila lor execuție, mi-am dat seama cât de puțin îi cunoșteam personal.

AM FĂCUT O PAUZĂ ȘI O NOUĂ ÎNCERCARE inutilă să o sun pe Shirin la Teheran, apoi mi-am făcut o cafea. Am băut-o în vreme ce priveam fluviul de la fereastra sufrageriei. Ieri a plouat încontinuu, iar astăzi apa e cam tulbure, dar încă mai strălucește în bătaia soarelui mult dorit. Mi-a venit în minte că Salman Rushdie era bine-cunoscut în rândul cititorilor iranieni chiar și înainte de publicarea *Versetelor satanice*.

Două dintre cărțile lui anterioare, *Copiii din miez de noapte* și *Rușinea*, au fost populare în Iran, iar cea din urmă a primit și cea mai înaltă distincție din partea statului iranian pentru cea mai bună traducere. Așadar, nu numai scriitorii și intelectualii au fost indignați de fatwa, ci și cititorii iranieni, cei cărora le plăcuse atât de mult opera sa. Tocmai ce mi-am amintit că înainte de fatwa citiseși *Copiii din miez de noapte*, dorind să afli de ce stârnise atâta agitație. Ți-am spus că mi-a reamintit de un roman din secolul al XVIII-lea, favoritul meu absolut, *Tristram Shandy*, de Laurence Sterne. Atât Rushdie, cât și Sterne, am remarcat eu, sunt scriitori insolenți. „Da”, ai zis, „înțeleg ce vrei să spui”.

„Dar”, ai adăugat, „prețul ce trebuie plătit pentru insolență e întotdeauna exorbitant”.

La mai bine de trei decenii de la fatwa, cartea lui Rushdie este la fel de relevantă ca și până acum. În 1989, Rushdie a declarat că *Versetele satanice* exprimă „disconfortul generat de o identitate multiplă”. Și a explicat că „Devenim pe zi ce trece o lume a migranților, alcătuită din crâmpeie și fragmente mutate de ici-colo. Suntem aici, totuși. Și nu am plecat niciodată cu adevărat, indiferent unde ne-am aflat”. Experiența migrantului – rătăcitoare, fragmentată și, uneori, înspăimântătoare – este una dintre marile teme ale *Versetelor satanice*. Într-un fel, cartea a prezis curentul contra imigranților din Statele Unite pe care Donald Trump l-a amplificat.

CÂND A FOST DECLARATĂ FATWA, tocmai revenisem la catedră, la șapte ani după ce fusesem expulzată din Universitatea din Teheran pentru refuzul de a purta vălul

obligatoriu. După cum știi foarte bine, înainte de Revoluția Islamică, universitățile nu erau segregate, iar femeile aveau libertatea de opțiune în ce privește înfățișarea lor. Odată cu Republica Islamică, toate s-au schimbat. Dar la fel ca și în societate, în general, și universitățile au cunoscut perioade când regulile au rămas ceva mai relaxate, deși niciodată pentru prea mult timp. Când m-am întors ca să predau, instituția se afla într-o fază mai liberală și am ales să țin cursuri la cea mai liberală universitate din Teheran.

Îmi aduc foarte bine aminte cât de fericit ai fost când am luat acea decizie. Și, mai ales, că mi-ai spus că regimuri precum cel din Republica Islamică ne constrâng să ne retragem din lume și să ne separăm de ceilalți, și că trebuie să găsim modalități creative pentru a ne conecta. A preda, credeai, e una dintre cele mai bune modalități de a o face. Când m-am plâns că autoritățile universității și organizațiile islamice nu-mi permit să am o relație onestă și deschisă cu studenții, mi-ai spus cu multă siguranță în glas, aproape râzând, că voi găsi în mod cert o cale ca să le evit. Mi-ai spus: „Cei care-ți seamănă sunt mult mai inteligenți și mai inventivi ca ei. O să găsești o cale de a-i îmbrobodi”. Poate că tu nu-ți amintești vorbele acelea, dar eu mi le amintesc. Și ai adăugat: „Cine știe, poate va fi și distractiv”. Zâmbetul tău era unul de-a dreptul sfidător!

Mie, predatul mi-a oferit întotdeauna un sentiment de eliberare și o mare bucurie, dar, după revenirea în Iran, bucuria mi s-a diminuat. În ciuda promisiunii unei mai mari deschideri, aproape săptămânal ajungeam în biroul decanului Facultății de Limbă și Literatură, unde eram admonestată pentru un nou delict: nu purtam vălul cum trebuie,

dezbăteam teme interzise la curs, eram prea informală și prea apropiată de studenți și invitam persoane nepotrivite pentru a le vorbi studenților în campus. În asemenea împrejurări, mi-a fost cu neputință să discut despre „afacerea Rushdie” la cursuri sau în vreun alt spațiu public.

În jurnalul meu, ca să evit inhibiția datorată frustrării și furiei mele, am încercat să plasez fatwa într-un context istoric. Am sfârșit prin a o descoperi cu 2.400 de ani în urmă în *Republica* lui Platon, în care, pentru prima oară, regele-filozof l-a exilat pe poet. *Republica* pare a fi cel dintâi exemplu ce ni s-a păstrat al unui război neîntrerupt între autorități și cei care au curajul să le înfrunte rostind adevărul.

Am citit pentru prima oară *Republica* în anul I de studii de la University of Oklahoma, Baba jan, și trebuie să-ți spun că de fiecare dată când spun cuiva de aici că am fost studentă la acea universitate și mă întreabă: „Cum, Doamne iartă-mă, ți s-a părut Oklahoma?! O fată iraniană să studieze literatura la University of Oklahoma?!”, îi răspund că m-am măritat cu cineva care a studiat acolo. Am fost singurul străin de la Facultatea de Engleză și m-am bucurat deplin de cursurile mele. Și, apropo, tot acolo am descoperit frumusețea licuricilor și a pământului roșu. Mulți sunt surprinși când le spun cât de liberală era universitatea la acea vreme, noi, studenții, participând la tot felul de proteste, inclusiv la cele împotriva războiului. Am ocupat chiar și clădirea administrației!

În orice caz, l-am studiat pe Platon la un seminar al profesorului James Yoch, intitulat „Fundamentele Renașterii”. Îți aduci aminte de profesorul Yoch? Tu și mama l-ați cunoscut când m-ați vizitat la Norman, în Oklahoma. Încă de la început,

Republica mi-a stârnit furia, deși acum recunosc că reacția mea a fost cumva exagerată. Cel mai mult mă irita edictul lui Socrate potrivit căruia poetul homeric, fiind doar „un palid imitator”, nu-și avea locul în republica sa ideală. Cum ar putea supraviețui o republică, m-am întrebat, lipsită de cele două însușiri umane caracteristice imaginației: curiozitatea și empatia? Nu numai literatura și artele ar înceta să mai existe în absența imaginației, dar și știința. Mi se părea o ironie a sorții că, în pofida edictelor severe contra poeților, Platon a fost un mare stilist literar și un creator talentat de metafore eminente.

Profesorul Yoch s-a amuzat de reacția mea, iar mulți colegi n-au înțeles de ce mă agitam atât – cu excepția unuia dintre ei, Dan. Și el credea că aveam motive să fac atâta caz de *Republica* lui Platon, dar credea și că obiecțiile mele dezordonate și pătimașe față de acest dialog erau profund greșite. Dacă era ceva care să-l irite pe Dan, era dezordinea; ordinea era mottoul său. Totul la el era impecabil: de la cămășile de catifea cord încheiate până la ultimul nasture, până la tunsoarea lui îngrijită. Am petrecut ore întregi discutând despre Platon la o cafea – neînțelegerile noastre privind *Republica* creaseră o anumită legătură între noi, menținută în principal datorită atitudinii sale calme și a faptului că nu răspundea niciodată în același mod argumentelor mele înflăcărate și furioase. Dan îl adora pe Platon. Dacă exista un scriitor pe care-l iubea și adora mai mult, acesta era Ayn Rand, romancieră ale cărei personaje superioare, credea Dan, erau esențiale pentru sănătatea și bunăstarea oricărei națiuni. („Sănătate” era cuvântul lui favorit atunci când vorbea despre o societate ideală.)

Într-o noapte am stat până târziu cufundată în expunerea lui Socrate despre „minciuna nobilă” din *Republica*. Platon e în căutarea unui „stat bine-ordonat”, condus de un rege-filozof. Îți vei aduce aminte că, în scopul conservării statului, Socrate sugerează minciuna nobilă, care trebuie spusă cetățenilor de rând – ca un „remediu” – spre a-i ajuta să rămână la starea lor și a facilita domnia filozofilor. Potrivit acestei minciuni, republica este alcătuită ca o ierarhie. La vârf, se află păzitorii/filozofii, al căror suflet Dumnezeu l-a amestecat cu aur și care sunt „competenți pentru a guverna”. Apoi vin ajutoarele sau războinicii, cu argint în suflet. Iar la bază se află agricultorii și meșteșugarii, care au sufletul amestecat cu bronz.

Baba jan, atunci am înțeles dintr-odată de ce statul lui Socrate era atât de ostil poeților și povestitorilor. Într-o asemenea ierarhie, nu este loc pentru poeții care se lasă pradă „naturii iraționale”, adică „părții inferioare a sufletului”. Poeții nu erau pragmatici, nu puteau să conducă sau să-i facă pe oameni mai virtuoși. Mai mult de-atât, istorisirile lor puteau „produce” o „relaxare a moralei în rândul tinerilor”. Potrivit lui Platon, [cuvintele] poeților homerici aduc confuzie și, „cu cât sunt mai poetice, cu atât mai puțin trebuie să fie ascultate de către copiii și bărbații ce trebuie să fie oameni liberi, temători mai mult de robie, decât de moarte”[2]. Sună familiar, nu-i așa?

În opinia mea, argumentele lui Platon împotriva poetului erau ridicole, așa încât a doua zi m-am dus la seminarul nostru pregătită cu contraargumente. Dan a rămas tăcut la curs, dar la sfârșit m-a invitat la o cafea la Earnie’s Diner, un local popular din campus. Am stat față-n față pe canapelele de

piele portocalie și, la o cafea și câteva gogoși, Dan mi-a explicat părerea lui despre minciuna nobilă, faptul că eu nu-i înțelegeam natura complexă și că aceasta era necesară pentru a ține sub control populația recalcitrantă. Îi plăcea ideea lui Socrate de stat bine ordonat și considera că este drept ca republica să se întemeieze pe o ierarhie condusă de un rege-filozof.

N-am fost de acord, ci am susținut că împărțirea socratică a cetățenilor în trei categorii – bazată pe minciuna nobilă – era complet fictivă. Înainte de toate, termenul „minciună nobilă” înseamnă că nu era ceva adevărat și, de asemenea, că era elitist în sensul cel mai rău al cuvântului. Dan a încercat atunci să-mi explice de ce oamenii obișnuiți aveau nevoie de îndrumarea și înțelepciunea ființelor superioare, fără de care în societate ar domni doar haosul. Mi-a spus că există și tipul rău de minciună, dar că minciuna nobilă este cea spusă de filozofii înțelepți. O astfel de minciună, dacă l-aș fi citit cum trebuie pe Platon, aș fi aflat că era ca un medicament pentru societate și pentru cetățenii săi – era spre binele tuturora. Toate guvernările, a continuat el, chiar și cele democratice, s-au întemeiat pe un anumit tip de mitologie, adică pe o versiune a minciunii nobile. Ceva era îngrijorător în justificarea calmă a minciunii nobile pe care o susținea Dan și în citatele preluate de el din romanele lui Ayn Rand. La fel de îngrijorător era și faptul că deveneam tot mai preocupată de *Republica* lui Platon și de Ayn Rand, ale cărei personaje, deși îmi provocau un zâmbet de dispreț, mă obsedau.

Nu aveam cum să-mi imaginez la vremea aceea, când beam cafea după cafea la Earnie’s, contrazicându-mă vehement cu Dan, că, după doar câțiva ani, după ce aveam să-

mi obțin doctoratul, mă voi întoarce în Iran chiar în momentul izbucnirii Revoluției Islamice. Și, mai mult de-atât, că aveam să sfârșesc prin a trăi într-o versiune teocratică modernă a *Republicii* lui Platon. Revenind la Platon, pe când mă aflam în Republica Islamică, m-am gândit la Dan și la reproșul său, și mi-am dat seama că, într-adevăr, nu înțelesesem complexitatea ideilor lui. Astăzi, când reflectez la discuțiile noastre prietenești, sunt gata să recunosc că ideile lui Socrate m-au făcut să-mi pun întrebări, să mă gândesc și să-mi reevaluez poziția chiar în timp ce mă opuneam lor. Și totodată am ajuns să recunosc cât de nemaipomenit a fost că eu și Dan, în pofida diferențelor profunde dintre noi, am reușit să avem atât de multe discuții stimulative din punct de vedere intelectual, în care am dat dovadă de o imensă toleranță și de apreciere pentru punctul de vedere al celuilalt. Dar nici acum nu sunt de acord cu ideile lui despre Platon, iar obiecțiile mele față de tratamentul aplicat de Socrate poeților rămân la fel de puternice și azi, așa cum au fost mereu.

Probabil că regele-filozof și poetul au fost sortiți să fie într-un veșnic dezacord. Baba jan, am puține îndoieli în această privință, deoarece am avut dovada și în Republica Islamică, și în America. Ambele par a avea două concepții opuse asupra lumii – una caută să țină totul sub control și să-și mențină puterea cu orice preț, cealaltă pune întrebări și încearcă să contracareze puterea. De îndată ce părăsești condiția stabilă și ierarhică bine ordonată a republicii, intri în lumea zgomotoasă, supraaglomerată, haotică și (iată că folosesc din nou acest cuvânt) insolentă a poetului, o lume în care divesitățile interferează și contradicțiile abundă. În lumea poetului, eroii au defecte și toate lucrurile sunt atinse de

îndoială și ambiguitate. „Riscă totul pentru ceea ce îți dorești”, ne sfătuiește Rushdie, poetul, adăugând: „Încearcă întotdeauna să faci prea mult. Descurcă-te și fără plase de siguranță. Respiră adânc înainte de a începe să vorbești. Țintește către stele. Continuă să zâmbești. Fii hotărât. Ceartă-te cu lumea. Și nu uita niciodată că scrisul este calea cea mai sigură de a păstra cele o mie și unu de lucruri – copilăria, certitudinile, orașele, îndoielile, visele, momentele, expresiile, părinții, iubirile – care ne alunecă printre degete ca nisipul”[3]. Minciuna nobilă este o plasă de siguranță; un mod de a ne ține sub control. Rushdie poetul ne spune să ne lipsim de ea, să fim „hotărâți”. Ce altceva pot face regii decât să-i alunge din republică pe poeți și pe povestitori? Și ce altceva pot face poeții decât să destabilizeze puterea regelui-filozof, rostind adevărul?

Dragă Baba, nu știm dacă ayatollahul Khomeini l-a citit vreodată pe Platon. Dar putem spune cu certitudine că Donald Trump nu l-a citit și că nimeni nu va putea să-l numească vreodată rege-filozof sau să-l suspecteze de o gândire filozofică profundă. Dar atât Trump, cât și Khomeini urmează aceleași patternuri, aduc aceleași argumente și acționează la fel. Și mai știm că Salman Rushdie se face vinovat de aceleași delicte ca și poetul care a fost exilat din republică cu atât de mult timp în urmă.

Indiferent de cum îl numim pe acest personaj – „rege-filozof”, „lider suprem”, „führer”, „părintele națiunii” sau „domnul președinte” – vorbim de unul și același personaj. De multă vreme, stă în natura poeților, a gânditorilor, artiștilor, muzicienilor, scriitorilor, oamenilor de știință și jurnaliștilor să se opună puterii; libertatea de expresie le este inoculată în

sânge, le curge prin vene. Rushdie însuși și-a pus întrebarea: „Ce este libertatea de exprimare?”, adăugând că „în lipsa libertății de a ofensa, încetează să existe”[4]. În *Versetele satanice* declară: „E meseria poetului. Să numească nenumitul, să arate cu degetul la înșelăciuni, să fie părtinitor, să stârnească dispute, să modeleze lumea și să n-o lase să adoarmă”[5].

ESTE DUPĂ-AMIAZĂ TÂRZIU. M-am oprit din scris, încercând să sun în Iran. Se pare că internetul a revenit, dar nu peste tot. Ca de obicei, la fiecare câteva ore, verific știrile despre Iran. Sute de oameni au fost omorâți și alte mii arestați, răpiți din casele lor și de la locurile de muncă, fără ca familiile să știe unde se află sau ce li s-a întâmplat. Khamenei, liderul suprem, a spus, se pare: „Faceți totul” pentru a pune capăt protestelor.

Am încercat de câteva ori să o sun pe Shirin pe WhatsApp fără niciun succes. Apoi am primit un mesaj vocal de la ea, în care mi-a spus că internetul a revenit, dar că liniile erau probabil foarte aglomerate. Pe un ton sarcastic, mi-a spus să nu mă îngrijorez, că totul era în siguranță și sub control. „Și nu glumesc când spun *sub control*”, a repetat chicotind. Continui să beau cafea și să sun la Teheran – am nevoie de ceva mai liniștitor decât cafeaua. Cum să te raportezi, Baba, la un sistem al cărui mod de reacție la orice formă de opoziție este suprimarea? Cum să te raportezi la el, când ei sunt cei care dețin armele și nu ezită să le folosească? În asemenea momente, simt că nu mai sunt în acord cu America, unde puțini sunt cei cărora pare să le pese de ce se întâmplă în alte părți ale lumii. Privind din America, multora le vine greu să accepte că în lume se petrec asemenea atrocități și că ele s-ar

putea întâmpla și aici. Or, dacă tratăm prizonierii din Abu Ghraib sau Guantanamo atât de brutal, atunci suntem capabili să facem același lucru și „dușmanilor noștri din interior”.

Rushdie pare că a făcut față situației lui dificile continuând să scrie – lucru care i-a asigurat un oarecare control asupra propriei vieți. Pentru o vreme, ei i-au luat libertatea de mișcare, obligându-l să trăiască în clandestinitate, dar n-au putut să-i înăbușe vocea, cuvintele.

IAR ACUM MĂ AFLU în Statele Unite ale Americii, aproape de finele anului 2019, meditând din nou la Platon, la al său Socrate și la regele-filozof aflat în dispută cu poetul. Spre marea mea îngrijorare, începând de la alegerile din 2016 am avut tot mai multe reacții la știrile despre Trump – de tipul celor pe care le avusesem în Iran cu privire la știrile despre ayatollahul Khomeini. Mă trezesc că le dau replica lui Trump și susținătorilor lui de la televiziune, că mă cuprinde furia, că ies din cameră și chiar că îi trimit scrisori sarcastice.

Știu, știu: Trump nu este ayatollahul Khomeini, iar America nu este Iran. Și totuși, cei doi împărtășesc o anumită mentalitate, o atitudine. Pot să observ aceleași tendințe, aceleași semne distinctive acționând aici. Speranța mea stă în faptul că America încă mai este o societate democratică, cu instituții democratice care se pot opune lui Trump și administrației sale.

Noi doi nu am uitat imensul și neobositul entuziasm cu care atât de mulți iranieni l-au întâmpinat pe Khomeini în Iran în 1979, după ce fusese obligat să trăiască vreme de cincisprezece ani în exil ca urmare a tentativei de instigare la revoltă contra șahului Mohammad Reza Pahlavi. Cum am

putea să uităm oare? Întoarcerea lui a coincis cu înlăturarea șahului și a pus capăt unei monarhii vechi de 2.500 de ani. Aveai dreptate când spuneai că mulți dintre sprijinitorii lui Khomeini nu aveau nicio idee, cât de vagă, despre cine era acest om și ce intenții avea privind Iranul. Au fost orbiți de dorința lor de a înlătura vechiul regim, fără să știe nimic despre cel cu care voiau să-l înlocuiască. Nu crezi că în majoritatea mișcărilor politice există un moment când oamenii își pierd vocile lor individuale și, reunite, acestea devin doar una, când un soi de orbire pune stăpânire pe ei, și că acesta e momentul decisiv ce poate permite unei naturi tiranice să se impună asupra lor?

Noi doi am discutat îndelung despre aceste lucruri, încercând să înțelegem cum și de ce a avut succes revoluția noastră. Nu a fost vorba doar de faptul că, încă de la începutul ei, regimul islamic a folosit violența și teroarea pentru a strivi opoziția. A contat și faptul că numeroși indivizi, în special din elita politică și intelectuală, fie că au susținut regimul, fie că au păstrat tăcerea. Am fost șocați de cât de mulți au ales să ignore semnele rău prevestitoare: crimele și execuțiile, abuzurile săvârșite asupra femeilor și a minorităților și înlocuirea unor legi progresiste cu altele retrograde și brutale. Când noul regim i-a executat pe membrii vechiului guvern – sau persoane nevinovate acuzate fără dovezi că au colaborat cu acesta –, mulți n-au scos niciun cuvânt, iar majoritatea organizațiilor și grupurilor politice, dinăuntrul și din afara Iranului, inclusiv unele de stânga, au sprijinit acțiunile regimului islamic. Grupurile și indivizii din opoziție, disidenții care apărau drepturile omului, femeile care ieșeau în stradă ca să-și revendice drepturile confiscate ori minoritățile etnice

și religioase, toți au fost rând pe rând reduși la tăcere, încarcerați, torturați și uciși. În cele din urmă, regimul a început să-și pedepsească propriii membri și închisorile s-au umplut cu dezertorii care-l susținuseră cândva cu fervoare pe ayatollahul Khomeini.

Aceste întrebări, dragă Baba, vor rămâne mereu: Ce s-ar fi întâmplat dacă nu am fi cedat în fața isteriei? Dacă nu am fi rămas tăcuți și n-am fi fost complici? Iar de aici se pot desprinde lecții pentru cei care trăiesc astăzi în democrații, dar nu reușesc să vadă semnele subtile, alunecoase chiar, care amenință o societate deschisă. „Cum s-a putut întâmpla așa ceva în Iran?”, întreabă ei cu inocență. Am putea răspunde întrebând: „Cum s-a putut întâmpla ca să apară un Trump în America?” Nu trebuie să fim orbi la ce se petrece azi în atât de multe societăți democratice, inclusiv în Statele Unite.

Din multe puncte de vedere, ascensiunea lui Trump la putere a fost similară cu a lui Khomeini. Trump a întrevăzut oportunitatea. Din ce în ce mai mulți americani erau profund nemulțumiți de situația din țară și nu aveau încredere în establishmentul politic. Trump a înțeles cum să capteze atenția presei și a televiziunii și să cum folosească în avantajul său obsesia manifestată de mass-media pentru el. Ne-a distrat cu bufoneria lui, iar acest lucru ne-a făcut să fim orbi la ce se întâmpla în realitate și la ce se întâmplase de fapt de ani și ani de zile: mentalitatea corporatistă, utilitarismul și obsesia pentru bani, neglijarea responsabilităților civice, cinismul, lipsa de încredere, și altele asemenea care ne-au condus la actuala stare de fapte. În schimb Khomeini, ai putea spune, n-a fost un bufon, și e cert că ai dreptate, dar, la rândul său, i-a

fascinat și el pe toți cu discursul lui despre Dumnezeu și spiritualitate.

DRAGĂ BABA, DUPĂ CE AM părăsit Iranul pentru America nu ai mai avut acces la scrierile mele. Ai auzit despre ele doar de la prieteni sau din interviurile mele de la Vocea Americii și BBC. Așadar, tu nu știi, probabil, că în ultimii câțiva ani am scris și am vorbit despre cum apar trăsăturile totalitariste nu numai în societățile totalitare, ci și în democrații. Asemenea apariții pot părea bruște și neașteptate, dar, de fapt, ele își au rădăcinile în vulnerabilități care au fost prezente întotdeauna. În astfel de momente ajungem să ne dăm seama iarăși de importanța imaginației și a ideilor pentru sănătatea și bunăstarea unei societăți democratice. Așa se explică de ce revin adesea la opera lui Rushdie și la conflictul lui cu ayatollahul. Avem nevoie de poet ca să punem la îndoială lucruri pe care le considerăm a fi de la sine înțelese, ca să ne scoată din zona noastră de confort, să ne facă să privim lumea prin ochii altora și să înțelegem experiențe care nu sunt ale noastre. În locul minciunilor rostite de Trump și partizanii lui, avem nevoie de adevărul pe care ni-l oferă scrierile de ficțiune. Or, din acest punct de vedere, mulți fie că sunt indiferenți față de imaginație și idei, fie cer ca arta și literatura să urmeze propriei lor concepții privind realitatea.

Acestea sunt câteva dintre motivele pentru a ne întoarce din nou la *Republica* lui Platon – mai precis la o secțiune pe care eu și Dan am trecut-o cu vederea. Mă refer la faimoasa alegorie a peșterii, un frumos exemplu de metaforă extinsă din *Republica.* Nu găsești ironic faptul că Platon, care l-a alungat pe poet din republica sa, a ajuns el însuși să-și

folosească atât de bine talentul literar pentru a-și convinge cititorii și a-și demonstra ideile?

Baba, nu știu cât îți mai amintești tu din *Republica*. Alegoria peșterii e istorisită de Socrate la începutul cărții a șaptea. El îi vorbește lui Glaucon, fratele mai mare al lui Platon și interlocutorul său, despre niște oameni care trăiesc „într-o încăpere subpământeană, ca într-o peșteră”[6]. Fuseseră legați cu lanțuri de picioare și de grumaz și nu se pot mișca, nu pot nici măcar să-și rotească capetele. Singurul lucru pe care acești prizonieri îl pot vedea este peretele gol al peșterii din fața lor. În spatele lor și deasupra peșterii, la o oarece distanță, arde un foc, iar între oamenii din interiorul peșterii și foc se află un drum, de-a lungul căruia e un zid-paravan, asemenea paravanului unui păpușar.

Pe acel drum trec oameni, purtând „statui de oameni, ca și alte făpturi din piatră sau lemn”[7] în spatele zidului-paravan. Lumina focului din spatele paravanului proiectează umbrele obiectelor pe peretele din spate al peșterii, pe care prizonierii le pot vedea. Aceste umbre alcătuiesc singura lor realitate. Altfel, ei nu au nicio idee despre lumea de afară. Sunt obișnuiți cu lumea lor și chiar sunt mulțumiți că trăiesc în ea. Până aici, avem o alegorie despre cei care trăiesc în întunericul ignoranței; o lume populată cu umbre.

Acum imaginează-ți că unul dintre prizonieri reușește să se elibereze cumva din lanțuri, părăsește peștera și vede focul de afară. Dar nu se bucură, pentru că lumina focului îi rănește ochii. În acest caz, îi spune Socrate lui Glaucon, oare nu ar prefera acea persoană, cu ochi arzând din pricina strălucirii orbitoare a focului, să se întoarcă în peșteră? După întunericul ignoranței, strălucirea orbitoare a iluminării este dureroasă.

Și totuși, prizonierul se supune unui proces dificil și dureros, obișnuindu-se mai întâi cu lumina focului, pentru ca mai târziu să privească și spre soare, care e sursa tuturor luminilor și umbrelor din lume. Va trece un timp până când ochii lui se vor obișnui cu lumina de la soare și, prin urmare, cu adevărul. Și astfel, se întoarce în peșteră, unde încearcă să-și convingă tovarășii să vadă realitatea de dincolo de umbre. Dar ceilalți devin furioși și îl consideră periculos. Ei vor să trăiască confortabil în umbra ignoranței lor și se tem că vor fi orbiți de lumina adevărului. Socrate îl întreabă pe Glaucon: „Iar pe cel ce încearcă să-i dezlege și să-i conducă pe drum în sus, în caz că ei ar putea să pună mâinile pe el și să-l ucidă, oare nu l-ar ucide?” La care Glaucon răspunde: „Ba chiar așa”[8].

Există o contradicție inerentă la Platon între căutarea adevărului și pledoaria lui pentru minciuna nobilă. Când citesc *Republica* azi, deduc că nu este adevărat că toți ne dorim libertatea cunoașterii, deoarece adesea aceasta vine cu un preț prea ridicat. Vine cu suferință, cu singurătate, și cere devotament și responsabilitate.

Cel mai seducător aspect al societății totalitare este siguranța pe care ne-o oferă. Adevărul este incomod, iar dictatorul promite abdicarea de la răspunderea pe care adevărul o implică. În America, putem spune că majoritatea celor care îl susțin pe Trump nu o fac din respect pentru persoana lui, pentru că îl consideră un om cinstit sau sunt impresionați de cunoștințe lui vaste de politică externă. În schimb, se simt în siguranță datorită promisiunii făcute lui că va conduce țara ca pe o afacere (confort financiar) și se

consolează cu ideea că va reda Americii grandoarea sa (confort spiritual).

ÎN DUPĂ-AMIAZA ASTA, în timpul unei pauze de cafea, am sunat din nou la Teheran și, în cele din urmă, am intrat în legătură cu Shirin. Era la capătul celălalt al firului, iar eu m-am simțit de parcă aveam limba legată. N-am putut decât s-o întreb în mod repetat dacă erau cu toții bine. În voce i-am simțit ironia și amărăciunea când mi-a spus că sunt „în siguranță" și „sănătoși"– atât de „în siguranță" a adăugat, că nu puteau nici măcar să iasă din casă ca să-și cumpere o pâine. Nu era vina regimului că oamenii se așezau ei înșiși în bătaia puștii; și-o căutau cu lumânarea, mi-a spus, pe un ton ironic. Ce-a căutat tânăra aceea, Golnar Samsami, în stradă așteptând taxiul? E vina celui care-a tras dacă ea se afla într-un loc unde putea fi împușcată atât de ușor? Și apoi, băiatul acela de treisprezece ani – copiii din ziua de azi sunt atât de neatenți, aproape că o fac dinadins.

Dacă nu vom muri uciși de gloanțele lor, a spus, ne va ucide curând poluarea; din pricina ei, s-au închis școlile și oamenii stau mai mult în casă. După o pauză, a adăugat: într-un fel sau altul, prin violența, incompetența sau corupția lor, ne vor ucide. În timp ce mă prefăceam că râd, au reînviat vechile mele sentimente de vinovăție și amărăciune: eram în siguranță, iar prietenii mei – deocamdată – supraviețuiseră cu toții. Dar cum rămâne cu tânăra aceea împușcată, cu băiatul de treisprezece ani și cu toți ceilalți care nu au fost la fel de norocoși ca noi?

CU DOUĂ MII DE ANI ÎN URMĂ, Platon a atras atenția asupra necesității adevărului și a dificultății de a-l sesiza, iar

avertismentul lui și-a găsit ecou în literatura care i-a urmat. Baba, nu cred că ai citit romanul distopic al lui Ray Bradbury, *Fahrenheit 451*, care a fost publicat pentru prima oară în 1953 și a revenit astăzi pe listele cu bestselleruri. În roman, într-o societate americană viitoare, în care cărțile sunt ilegale și „incendiatorii” ard toate volumele pe care le găsesc, prizonierii din peștera lui Platon apar sub o înfățișare diferită. Majoritatea personajelor din romanul lui Bradbury, devenit clasic, nu sunt înlănțuite fizic. Cu toate acestea, ele percep doar ce le este hărăzit; aleg să trăiască într-o lume a umbrelor, nu în cea reală.

În societățile democratice, de regulă, nu apelăm la violența fizică pentru a-i reduce la tăcere pe cei care au idei incomode, în schimb folosim diverse alte forme de violență, cum sunt ostilitatea, cenzura sau calomnia. Totalitarismul vine cu o ideologie rigidă care împarte lumea în două tabere opuse: cei buni și cei răi. „Dacă vrei ca cineva să nu fie nefericit din punct de vedere politic, nu-i oferi două variante ale aceleiași probleme, ca să nelinișteșți; oferă-i numai una. Sau, și mai bine, nu-i oferi niciuna”[9]. Scăpăm astfel de îndoielile, complicațiile și contradicțiile cu care ne-am putea confrunta atunci când trebuie să facem alegeri individuale și să ne asumăm răspunderea pentru ele. Asemenea prizonierilor din peștera lui Platon, nu suntem nevoiți să îndurăm strălucirea orbitoare a soarelui.

Baba jan, acum înțeleg că, deși ai fost un om politic toată viața, ai evitat orice ideologii politice. Ideologia are întotdeauna nevoie de un adversar inventat pentru a-și menține adepții frenetici gata de acțiune și a-i înspăimânta și a-i imobiliza pe rebeli. Noi, cei din Iran, am aflat într-un mod

extrem de dureros că e ușor să inventezi dușmani atunci când vezi lumea doar în alb și negru. În *Fahrenheit 451*, obiectele cele mai periculoase sunt cărțile. Ele nu cunosc limite sau granițe, creează speranțe noi, nasc pasiuni neașteptate și mai curând pun întrebări decât oferă răspunsuri. Cărțile reprezintă lumea neînregimentată, plină de contradicții și de complicații, o lume care amenință mentalitatea totalitaristă prin faptul că se află dincolo de controlul ei.

În lumea din *Fahrenheit 451*, cei care refuză să predea cărțile de contrabandă sunt considerați alienați și rebeli, iar guvernul a creat un câine mecanic care să-i adulmece și distrugă pe recalcitranți. La fel ca în cazul prizonierului care părăsește peștera lui Platon, Guy Montag, un incendiator a cărui sarcină este să dea foc posesiunilor celor care citesc cărți, suferă un proces lent și dureros de iluminare. Prima sa inițiere în lumea din afara peșterii se produce în urma întâlnirii cu Clarisse McCellan, o vecină mai tânără („șaptesprezece ani și nebună”, îi spune). Pe parcursul câtorva întâlniri, Clarisse îi deschide treptat ochii cu privire la posibila existență a unei lumi cu totul diferite. Ea este cea care îi redeșteaptă simțuri de mult uitate: mireasma ploii, de exemplu, sau culoarea ierbii și a florilor. Montag uitase să vadă, să audă, să guste, să pipăie și să simtă lumea.

„Uneori nu-mi vine să cred că șoferii nu știu ce e iarba sau ce sunt florile, pentru că niciodată nu au timp să le privească, spuse ea. Dacă îi arăți unui șofer o ceață verde, va spune; «Ah, da, e iarbă». O ceață roz: «Ah, da, e o grădină cu trandafiri»”[10]. Clarisse îi vorbește incendiatorului despre violența care le-a fost impusă, despre lipsa de respect față de ființa și viața oamenilor. Îi spune lui Montag că, la școală, cei care nu pun

niciodată întrebări o consideră antisocială. Și îi mai spune că îi este teamă de „copiii de vârsta mea. Se omoară între ei… Numai anul trecut au fost împușcați șase prieteni de-ai mei. Alți zece au murit în accidente de mașină”[11]. Nu mult după aceea, Clarrise este lovită și ucisă de câțiva dintre acei „copii” care par că se distrează călcând oamenii cu mașina.

Nu pot să nu îmi amintesc de un alt tip de violență, atât de răspândită acum în America: focuri de armă trase în mulțime, transformarea școlilor, a bisericilor și magazinelor centrale, unde ne simțeam cândva în siguranță, în spații primejdioase și nesigure. Fiul nostru, Dara, era în campusul universității când a avut loc masacrul de la Virginia Tech, în 2007. Îmi amintesc că în acea dimineață, în timp ce încercam să iau legătura cu Dara pe telefonul mobil și ascultam știrile, m-am gândit că eu și soțul meu reușiserăm să ne ținem copiii în siguranță pe durata unui război și a revoluției din Iran, dar nu mai eram în siguranță aici, într-un orășel american.

Montag îi spune soției, lui Mildred: „Nu trebuie să ni se dea pace”, adăugând: „Din când în când trebuie să ne mai sâcâie câte ceva. De cât timp nu ai mai avut o grijă *adevărată*? În legătură cu ceva important, cu ceva real?”[12]. Aceasta, Baba jan, e o întrebare pe care fiecare american ar trebui să și-o pună. Montag începe prin a-și pune întrebări, apoi fură cărți și încearcă să-și educe soția și prietenii. La final, după ce autoritățile ordonă să i se incendieze casa, el îl omoară pe incendiatorul-șef și fuge, ajungând în cele din urmă într-un sat unde se alătură unei comunități de iubitori ai cărții exilați.

Totalitarismul e asociat adeseori cu suferința și cu violența extremă. Iar lumea din *Fahrenheit 451* nu face excepție de la regulă. Teama și incertitudinea sunt prezente întruna. E un loc

în care vecinii, prietenii și cei din familie se spionează și se denunță reciproc. Dar niciun sistem nu poate funcționa doar datorită fricii. Autocrații se folosesc și de o altă metodă, mai subtilă: ei ne seduc cu confortul intelectual și spiritual.

Dragă Baba, mă gândesc de multe ori la discuțiile noastre despre cum teama și seducția merg mână-n mână. Mă întorc la citatul lui Rushdie despre poet: „E meseria poetului. Să numească nenumitul, să arate cu degetul la înșelăciuni, să fie părtinitor, să stârnească dispute, să modeleze lumea și să n-o lase să adoarmă”[13]. În *Fahrenheit 451*, statul gândește pentru cetățenii săi și îi răsplătește pentru că nu gândesc. Ei abdică de la responsabilitatea lor și nu pot fi pedepsiți pentru acțiunile lor, care au fost predeterminate. Când încetăm să gândim, încetăm și să ne mai pese. Și, așa cum spune Bradbury, noi „bombardăm oamenii cu senzații” care „înlocuiesc gândirea”. Odată ce ne lăsăm seduși, renunțăm la liberul arbitru. Beaty, incendiatorul-șef din *Fahrenheit 451*, spune: „Ține minte, pompierii sunt rareori necesari. Publicul a încetat să mai citească din proprie inițiativă”[14]. Scumpul meu Baba, asta îmi aduce atât de bine aminte de viața din America zilelor noastre.

Înainte de fuga sa, Montag trăiește într-o lume a umbrelor somptuoasă. În loc să fie plină de cărți, camera de zi a lui Mildred și Montag are trei pereți acoperiți de sus până jos cu ecrane uriașe de televizor, care oferă spectatorilor posibilitatea de a participa la „jocuri de societate”. Mildred, ca mai toți locuitorii din oraș, e dependentă de aceste jocuri și de „familia ei” de la televizor; visează la ziua când ea și soțul ei vor avea suficienți bani pentru a acoperi cu televizoare și cel de-al patrulea perete. Baba jan, dacă ai trăi în America de azi,

ți-ai da seama cât de mult se aseamănă această descriere cu viața cotidiană de aici. Nu numai cenzura e periculoasă pentru bunăstarea unei societăți, ci și lipsa uzului rațiunii ca urmare a cererii permanente de divertisment și de senzaționalism; dorința de a rămâne cât mai la suprafață pentru a evita dificultățile și complexitatea impuse de idei și de imaginație.

Doar ca să-ți arăt cât de profetic a fost Bradbury chiar înainte de publicarea cărții sale, în 1953 el spunea: „Scriind scurtul roman *Fahrenheit 451*, am crezut că am descris o lume care ar fi putut să evolueze în patru sau cinci decenii. Dar numai cu câteva săptămâni în urmă, în Beverly Hills, într-o seară, un bărbat și o femeie au trecut pe lângă mine plimbându-și câinele. M-am uitat după ei absolut înmărmurit. Femeia ținea într-o mână un aparat de radio mic, de mărimea unui pachet de țigări, cu antena vibrând. Din aparat ieșeau câteva sârme subțiri de cupru care se terminau la celălalt capăt cu un con minuscul introdus în urechea ei dreaptă. Părea că uitase complet de bărbat și de câine; asculta suspine și șoapte îndepărtate din piese de teatru siropoase, mergând ca o somnambulă, ajutată să urce și să coboare bordurile de un soț care putea foarte bine să nu fie cu ea. Ceea ce vedeam *nu* era ficțiune".

Acum, Baba jan, la aproape șapte decenii de la publicarea cărții, aparatele de care era atât de îngrijorat Bradbury au devenit o parte integrantă a vieții noastre: ne plimbăm pe străzi, mâncăm la restaurant și ne întâlnim cu prietenii nedespărțiți de iPhone-urile noastre, neatenți la ce se întâmplă în jur și la noi înșine. Anticipa Bradbury un viitor în care aparatele vor deveni prelungiri nu numai ale corpurilor

noastre, ci și ale minților noastre? Noi doi nu am putut discuta despre realitatea virtuală, care a devenit atât de atotpătrunzătoare abia după moartea ta. În opinia mea, realitatea virtuală și internetul sunt benefice doar dacă ne îmbunătățesc viața. Ele însă devin periculoase atunci când se substituie realității, când evităm realul ca să ne refugiem în mediul virtual

Noi nu avem nevoie de un lider suprem care să ne priveze de libertatea noastră atât de greu câștigată. Când încetăm să mai citim, netezim calea spre arderea cărților; când încetăm să ne mai pese, facem loc altui individ pentru a prelua controlul asupra noastră; când preferăm personalitatea în defavoarea caracterului, și reality-show-ul ori realitatea virtuală realității înseși, atunci avem parte de politicienii pe care-i merităm.

Dragă Baba, teama mea este că această izolare, însoțită de o tot mai mare dependență de realitatea virtuală, ne împiedică să stabilim o legătură cu alți oameni și cu lumea reală. Absența acestui tip de legături îi dezumanizează nu numai pe ceilalți, ci și pe noi înșine.

POATE CĂ AI VREA SĂ ȘTII cum se termină povestea și dacă va exista vreo speranță pentru o societate de tipul celei descrie de Bradbury. În comunitatea lui de iubitori ai cărții exilați, înconjurat de sunetele și miresmele naturii, Montag aude vuietul amenințător al avioanelor pe cer, prevestind războiul nuclear ce avea să distrugă curând orașul și să-i ucidă pe cei mai mulți locuitori ai săi. Rebelii par să se pregătească pentru un viitor în care lumea distrusă de război și de regimul totalitar va fi reconstruită. Într-o asemenea perspectivă,

fiecare memorează câte o carte, pentru că, deși toate cărțile vor fi distruse fizic, ele vor rămâne memorate. Uitarea este un copărtaș al morții, iar cărțile au fost dintotdeauna paznicii memoriei noastre. Acum oamenii vor deveni paznicii cărților. „Lectura”, a spus Ray Bradbury într-un interviu, „se află în centrul vieții noastre. Biblioteca e creierul nostru. În lipsa ei, civilizația nu există”.

SCUMPUL MEU BABA, AU TRECUT trei decenii de la fatwa. Cred în continuare că tiranii se duc, dar tirania va rămâne dacă nu vom găsi calea potrivită pentru a ne lupta cu ea. Este ușor să devii copia la indigo a unui tiran, să vorbești și să te porți ca el, dezumanizându-ți adversarul, însă Rushdie evită să o facă, în pofida tuturor violențelor la care a fost supus. Rebelii din *Fahrenheit 451* evită și ei tentația. Își concentrează atenția asupra a ceea ce ți-ai concentrat-o și tu: introspecția și autocritica. Unul dintre ei, pe nume Granger, îi spune lui Montag: „Toți am făcut greșeala pe care *trebuia* s-o facem, altfel nu ne-am afla aici. Când trăiam izolați, nu cunoșteam decât ura”[15]. Cu toate că furia este, pe bună dreptate, prima noastră reacție la barbarie și corupție, trebuie să ne-o depășim. „Cel mai important lucru pe care a trebuit să-l învățăm”, spune Granger, „este că noi nu contăm, nu trebuie să avem orgolii; nu trebuie să ne simțim superiori față de nimeni pe lume”[16]. În schimb, tot el insistă că misiunea lor este să-și amintească, să reînvie cărțile, și că ei trebuie mai degrabă să reflecteze și să se critice pe ei înșiși, decât să se gândească obsesiv la cei de care au scăpat. „Acum, haideți”, îi spune Granger lui Montag, „mai întâi vom construi o fabrică de oglinzi și în anul care vine nu vom produce altceva decât

oglinzi, ca să ne vedem mai bine chipul în ele”[17]. Cât de mult se potrivesc aceste afirmații, Baba, cu modul tău de gândire! Mi-aș dori ca tu să fi citit *Fahrenheit 451*.

BABA JAN, AȘ MAI ADĂUGA CEVA înainte de a încheia această primă scrisoare: discutând despre confruntarea dintre poet și regele-filozof, mi-am adus aminte de ceva care m-a uimit pe când trăiam în Republica Islamică. Îți amintești că după revoluție regimul islamic a demolat statuile șahului și ale tatălui său și a schimbat numele străzilor și piețelor denumite după ei. Regimul a vrut să demoleze și statuia marelui nostru poet epic Firdoùsi, care a scris despre regii și perioadele de glorie ale Iranului antic și preislamic, și să redenumească acele străzi ce purtau numele poetului agnostic și astrologului Omar Khayyam. Dar dragostea poporului pentru acești poeți a obligat autoritățile să dea înapoi. Mai mult, la câteva decenii după revoluție, regimul a trebuit să-și recunoască înfrângerea și să-l celebreze pe poetul a cărui statuie încercase să o dea jos.

Khomeini a putut să-l dea jos pe rege, dar nu și pe poet. Așa cum spunea Shakespeare:

Nici marmori, nici morminte princiare
Nu vor trăi cât versul meu puternic[18].

Sunt sigură că ești de acord cu mine că Firdoùsi nu a crezut nici în bunăvoința lumii, nici în cea a regilor; el a crezut în poezia lui, încheindu-și opera, *Șah-namè* (*Cronica șahilor*), cu aceste cuvinte:

Iată-mi dusă până la sfârșit
strălucita epopee, și-ale slavei străluciri
lumina-vor lumea întreagă; nu, nu voi muri și-n veci

numele meu fără moarte va trăi, c-am semănat
boaba vorbelor de bine. Orice om de pre pământ
ager, înțelept, cucernic, îmi va binecuvânta
amintirea, când în lumea pământească n-oi mai fi [19].

Cu dragoste,
Azi, fiica lui Baba

1. Salman Rushdie, *Versetele satanice*, traducere din limba engleză și note de Dana Crăciun, Polirom, Iași, 2007, p. 404. Notele aparțin traducătorului dacă nu se specifică altfel.
2. Platon, *Republica*, traducere de Andrei Cornea, în *Opere*, vol. 5, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 157.
3. Salman Rushdie, *Patrii imaginare. Eseuri și studii critice, 1981-1991*, traducere de Silvia Chirilă, Polirom, Iași, 2008, pp. 340-341.
4. *Ibidem*, p. 486.
5. Salman Rushdie, *Versetele satanice*, ed. cit., p. 121.
6. Platon, *Republica*, ed. cit., p. 312.
7. *Ibidem*, pp. 312-313.
8. *Ibidem*, p. 315.
9. Ray Bradbury, *Fahrenheit 451*, traducere de Petre Solomon, Art, București 2021, p. 35.
10. *Ibidem*, p. 4.
11. *Ibidem*, p. 7.
12. *Ibidem*, p. 30.
13. Salman Rushdie, *Versetele satanice*, ed. cit., p. 121.
14. Ray Bradbury, *Fahrenheit 451*, ed. cit., p. 49.
15. Ray Bradbury, *Fahrenheit 451*, ed. cit., p. 75.
16. *Ibidem*, p. 87.
17. *Ibidem*, p. 93.
18. „Sonetul 55”, traducere de Neculai Chirică, în Shakespeare, *Sonete și poeme*, „Biblioteca pentru toți”, Minerva, București, 1974.
19. Firdoùsi, *Șah-namè* (*Cronica șahilor*), culegere din epopeea persană întocmită și tălmăcită de George Dan, cuvânt înainte de Virgil Cândea, Editura pentru Literatură Universală, București, 1969, p. 275.

A doua scrisoare: Hurston, Morrison

26 decembrie 2020 – 30 ianuarie 2021

Scumpul meu Baba,

Mi-a fost greu să mă dau jos din pat în această dimineață, deși eram trează de la ora cinci. Am aprins lumina și am început să recitesc pasaje din autobiografia Zorei Neale Hurston, *Dust Tracks on a Road* (*Urme de praf pe un drum*). Dar nu am putut să mă concentrez. Am simțit cum mă cuprind amețeala și îngrijorarea, fiind aproape pe punctul de a face un atac de panică. M-am ridicat cu multă băgare de seamă, ca și cum m-aș fi ținut singură de mână, asemenea unei invalide, și m-am dus în bucătărie, unde mi-am făcut o cafea. Pe masa din sufragerie se aflau câteva fotografii mărite ale protestatarilor uciși în timpul revoltelor din noiembrie din Iran, despre care am amintit în scrisoarea mea anterioară. Erau cu toții tineri și arătau incredibil de vii, niște străini deveniți acum familiari, ajunși în sufrageria mea pentru că muriseră.

Fotografiile erau de la un priveghi la care am participat eu și Bijan în noaptea trecută, comemorând patruzeci de zile de doliu pentru cei uciși. E dificil de estimat numărul morților.

Amnesty International a confirmat cel puțin 304 persoane; Reuters raportează 1.500. Nu vom ști niciodată numărul real; regimul a avertizat familiile victimelor să nu vorbească cu reprezentanții mass-mediei. Probabil că sentimentul cu care m-am trezit a fost o reminiscență a experienței mele de noaptea trecută. În grup restrâns, ne-am adunat în Dupont Circle din Washington, DC. Era cu noi Ladan, soția vărului meu Abdi, care în ultimele două decenii ne-au fost, ambii, prieteni apropiați. Cel mai probabil l-ai cunoscut pe Abdorrahman Boroumand, tatăl lui Ladan, care a fost un colaborator apropiat al lui Shapour Bakhtiar, ultimul prim-ministru din vremea șahului. La fel ca Bakhtiar, a fost și el înjunghiat în 1991 în fața apartamentului său din Paris de către agenții regimului islamic. Ladan și sora ei, Roya, au înființat un centru pentru drepturile omului purtând numele tatălui lor. Ambele au declarat în numeroase ocazii că rațiunea organizației lor era dreptatea – nu răzbunarea.

Era o noapte blândă pentru un sfârșit de decembrie, una dintre acele zile când cerul este de culoarea iernii și temperatura pare de început de toamnă, creând un sentiment de confuzie, acea discrepanță dintre cum arată vremea și cum se simte. Mă tot gândeam la cât de diferit a fost acel priveghi de protestele și priveghiurile pe care le organizam în Iran, când fiecare moment era însoțit de teama că vom fi atacați de autorități și de vigilenții lor susținători. Acest priveghi a fost pașnic și calm. Teama mea subliminală era doar o rămășiță a experiențelor mele din Iran.

Mai târziu, eu, Bijan și Ladan am mers la unul din restaurantele noastre favorite, unde ne aștepta Abdi. Dar nu am putut să scap de sentimentul acela de neputință, un

sentiment de înfrângere: atâția oameni uciși și mii de răniți, arestați sau dispăruți. De câte ori au ieșit oamenii în stradă pentru a protesta împotriva regimului în ultimii patruzeci de ani? De fiecare dată numărul protestelor a crescut, sloganurile au devenit tot mai radicale și de fiecare dată regimul le-a reprimat cu o violență incredibilă. Ce sens mai aveau toate acestea?

Dragă Baba, am sunat-o pe Shirin să vorbim despre asta și amândouă am fost de acord că, atât timp cât acest regim se va afla la putere, oamenii vor protesta, guvernul va încerca să-i omoare, iar noi, cei din străinătate, vom organiza demonstrații și priveghiuri. Shirin mi-a spus că protestele erau importante nu atât pentru că ar fi vreo speranță pentru schimbarea regimului, cât, mai ales, pentru a le reaminti ayatollahilor că suntem aici și ne vom împotrivi lor. Și pentru a ne reaminti nouă înșine să nu cedăm în fața vicisitudinilor la care ne-au supus pe toți.

La ora șase am deschis televizorul pentru *Morning Joe*, un lucru pe care-l fac în fiecare dimineață, dar în dimineața aceasta nu prea am ascultat. Oricum, știrile din America lui Trump mă fac să mă simt și mai nervoasă, mai iritată și mai frustrată. De multă vreme sunt tot mai îngrijorată din cauza direcției în care a apucat-o această țară. Am scris despre acest subiect, am vorbit despre el, iar acum mă simt pur și simplu epuizată. De fiecare dată când vorbesc despre Iran, de regulă apare cineva care mă întreabă cu îngrijorare și simpatie în glas dacă poate să facă ceva pentru „ei”, vorbind ca și cum dictaturile și totalitarismul pot apărea doar în alte părți ale lumii – nu și aici. Ele *pot* apărea și aici. Și probabil că sunt pe cale să apară.

CA UN ANTIDOT LA SENTIMENTELE mele de frustrare și disperare, aș vrea să vorbesc cu tine despre Zora Neale Hurston și romanul ei *Their Eyes Were Watching God* (*Ochii lor îl priveau pe Dumnezeu*). Ce femeie! Cea mai bună descriere a ei o găsim în propriile cuvinte: „Nu, nu plâng din cauza lumii. Sunt prea ocupată ca să-mi ascut cuțitul pentru scoici". Afirmația asta mi s-a părut întotdeauna mobilizatoare; ador tonul ei sfidător. Ca afro-americancă din prima jumătate a secolului XX, cu mari ambiții intelectuale, Hurston avea toate motivele să se „plângă din cauza lumii", dar n-a făcut-o. O femeie care te-ar cuceri, Baba jan. Deși unii ar putea-o considera nesăbuită, eu cred că era îndrăzneață și aprigă. Sfidarea ei mobilizatoare este exact ce ne trebuie în aceste vremuri greu încercate.

Dacă îmi aduc bine aminte, mulți spuneau despre *tine* fie că erai nesăbuit, fie aprig, depinde de cine o spunea. După cum ai scris în jurnalele tale, s-ar părea că ai fost întotdeauna un încăpățânat, un rebel, un om căruia îi plăcea să fie contra curentului majoritar. Mă gândesc la faptul că, în anul doi de liceu, ai condus un boicot și un protest împotriva unui profesor care fusese nedrept la notare, ajungând până la biroul local al Ministerului Educației și Culturii. Îmi aduc foarte bine aminte din relatările tale cum în tinerețe ți-ai părăsit familia și orașul pentru Teheran, alegându-ți o soție și un mod de viață cu care tatăl tău nu a fost de acord – și apoi, desigur, ai preferat închisoarea și un viitor nesigur în locul libertății și al tuturor avantajelor asociate acesteia. Ne spuneai istorii despre tine și despre alții, iar eu mi le imaginam. Poveștile acelea au devenit o parte din mine, ca și cum aș fi

fost prezentă fizic la evenimentele pe care ni le descriai în culori atât de vii.

Îmi aduc aminte de domnul Safipur, prietenul tău ziarist, care mi-a zis cândva: „Ai niște părinți încăpățânați, fiecare în felul său. Tatăl tău părea să fie mai maleabil, dar ulterior a stat patru ani la închisoare, refuzând să redacteze o scrisoare de căință care i-ar fi adus nu numai achitarea, ci și o slujbă bine plătită și întoarcerea acasă”.

AH, DOAMNE, AU TRECUT DECENII, Baba jan, de când ai fost ținut în centrul de detenție temporară vreme de patru ani, în baza unor acuzații false și fără un proces, dar pentru mine este ca și cum s-ar fi întâmplat ieri. Nu trebuie să mă întorc la acele zile, căci o parte din mine a rămas pentru totdeauna acolo. Eram o adolescentă la vremea aceea, dar a trebuit să mă comport ca un adult și să pretind că nu eram afectată de ce ți s-a întâmplat. Am bravat, dar adevărul, pe care nu ți l-am spus niciodată, era că am fost speriată și șocată. La un moment dat, ai fost cel mai tânăr și mai popular primar din Teheran: te-ai aflat în compania președintelui Franței, care ți-a oferit Légion d’Honneur, a regelui și a reginei Danemarcei, a cancelarului Germaniei, a președinților Indiei și Uniunii Sovietice și a vicepreședintelui Statelor Unite. În momentul următor, ai ajuns în închisoare.

După arestarea ta, casa noastră a devenit un loc de întâlnire pentru prietenii și simpatizanții tăi. Se adunau acolo în fiecare vineri dimineața și beau cafea turcească preparată de mama, în vreme ce discutau despre soarta ta și făceau schimb de vești și zvonuri. Într-o vineri dimineață, cum stăteam privind în gol și ascultam zarva aceea de voci, vechiului tău prieten, minunatul domn Khalighi, care mă

ducea întotdeauna cu gândul la un soi de corb blând, i s-a făcut milă de mine, m-a luat deoparte și a încercat să-mi răspundă la câteva întrebări. Nu puteam înțelege: dacă tatăl meu nu se făcea vinovat de acuzațiile ce i s-au adus, atunci de ce fusese arestat?

Domnul Khalighi a încercat să-mi explice de ce erai nevinovat și totodată erai în pușcărie. Mi-a spus că era plata pentru „îndărătnicia” ta. „Tatăl tău”, a spus, „are o mulțime de calități, dar nu e făcut pentru politică; e prea îndărătnic”. Mi-a spus că încă de la început, de când ai devenit primar, ai avut probleme cu prim-ministrul și cu ministrul de Interne. Ceea ce pentru tine părea o chestiune de independență era perceput de ei ca o aroganță îndărătnică. Lucrurile au atins punctul culminant, mi-a explicat domnul Khalighi, cu ocazia revoltei din 5-6 iunie 1963, când mii de oameni au ieșit în stradă pentru a protesta împotriva arestării ayatollahului Khomeini, care denunțase reformele progresiste ale șahului, în special cea privind acordarea dreptului de vot femeilor.

Potrivit domnului Khalighi, prim-ministrul ți-a spus cu o zi înainte de proteste că ei vor adopta o linie dură și că tu, ca primar, va trebui să dai instrucțiuni să fie închise magazinele, să le spui celor din spitale să refuze să-i trateze pe protestatari și, în niciun caz, să n-ai vreun contact cu clericii. „Tatăl tău”, a spus domnul Khalighi, „nu s-a supus niciunuia dintre cele trei ordine; de fapt, chiar a cerut ca magazinele să se deschidă mai devreme decât de obicei pentru ca oamenii să-și poată face cumpărăturile înainte ca străzile să se umple de manifestanți și de poliție”.

„Asta”, a spus el, clătinând din cap, „i-a pecetluit soarta. Câteva luni mai târziu, l-au arestat”.

În opinia prietenului tău, adversarii tăi voiau să-ți servească o lecție, să te căiești și să-ți ceri iertare. „Dar”, a zis domnul Khalighi, „tatăl tău e prea îndărătnic. Spune că vrea să-și dovedească nevinovăția și că va sta la închisoare până când o să aibă parte de un proces la care va răspunde public acuzațiilor și își va apăra reputația”. Mai târziu, ți-am înțeles îndărătnicia, atunci când șeful serviciului secret ți-a făcut o vizită la închisoare pentru a-ți spune că tot ce trebuia era doar să scrii o scrisoare de regret și vei fi eliberat. În schimb, tu ai scris una în care răspundeai la fiecare acuzație ce ți se aducea și ai refuzat să părăsești închisoarea în lipsa procesului în care să te aperi. Prietenilor și familiei le-ai explicat că „trebuie să-mi apăr reputația; asta e tot ce am”. Și chiar așa ai și făcut.

Dar, în cele din urmă, potrivit domnului Safipur, detenția ta i-a costat pe adversarii tăi mai mult decât lipsa procesului pe care ți l-ai dorit. Povestea ta a apărut nu numai în mass-media iraniene, ci și dincolo de granițele țării, inclusiv într-un articol din *Washington Post*. Îți poți imagina cum ne-am simțit când, în cele din urmă, după patru ani, ai ajuns să te aperi într-un proces cu ușile închise. Nu ni s-a dat voie să fim de față, dar ulterior am aflat că te-ai apărat singur, respingând toate acuzațiile. Cât de bucuroși am fost când am auzit că ai fost achitat de toate acuzațiile cu excepția insubordonării tale, de care noi eram atât de mândri! Aproape că mi-a părut rău când, mai târziu, au renunțat și la această acuzație – căci insubordonarea, în contextul arestării tale, a fost mai degrabă simbolul onoarei tale, nu al rușinii.

Am fost și încă sunt mândră de tine, dar, după acei patru ani, mi-am pierdut încrederea în oricine se află la putere – am devenit o adversară adevărată a establishmentului. Detenția

ta m-a făcut să-mi pierd orice simțământ de stabilitate și siguranță; niciodată nu m-am mai simțit acasă în propria țară. Dar, în fiecare etapă a vieții, chiar și atunci când am fost membră a unei organizații politice, mi-ai reamintit cât de important este să fim îndărătnici când în joc e demnitatea noastră.

RECITIND SCRIERI DE FICȚIUNE AMERICANĂ după reîntoarcerea mea în State, am fost fascinată de modul cum autorii americani au creat eroi și eroine din cei mai marginalizați membri ai societății. Una dintre numeroasele contribuții majore ale scriitorilor afro-americani la cultura americană este diversitatea noilor personaje fictive pe care le-au adus în fața cititorilor, lărgind astfel atât orizontul realității, cât și pe cel al ficțiunii: omul invizibil al lui Ralph Ellison, Rufus Scott și John Grimes ai lui James Baldwin, Janie Crawford a Zorei Neal Hurston, Bigger Thomas al lui Richard Wright, Pecola Breedlove a lui Toni Morrison și mulți alții.

Aș vrea să discut cu tine despre două dintre aceste personaje: Pecola Breedlove din romanul lui Toni Morrison *The Bluest Eyes* (*Cei mai albaștri ochi*) și Janie Crawford din *Ochii lor îl priveau pe Dumnezeu* al lui Hurston. Ambele sunt o reacție la starea impusă afro-americanilor, pe care James Baldwin o descrie foarte bine. Într-o scrisoare din 1970 către Angela Davis, Baldwin afirmă: „Triumful american în care tragedia americană este mereu implicită a constat în a-i face pe negri să se disprețuiască pe ei înșiși”. Astfel că se naște întrebarea: cum reacționăm față de o forță exterioară care încearcă să ne răpească sentimentul sinelui și să ne transforme într-un produs al imaginației sale? *Cei mai*

albaștri ochi și *Ochii lor îl priveau pe Dumnezeu* sunt, ambele, o reacție față de acest sentiment al disprețului de sine impus nu numai afro-americanilor, ci și oricărei populații asuprite.

Așa am ajuns să cred că protagonistele din *Cei mai albaștri ochi* și *Ochii lor îl priveau pe Dumnezeu*, Pecola Breedlove și Janie Crawford, ambele afro-americance asuprite din cauza rasei și genului lor, sunt două persoane foarte diferite – de fapt, aproape chiar opuse. Una este o victimă care nu are nicio șansă împotriva sistemului, iar cealaltă o femeie independentă care nici măcar nu recunoaște sistemul.

Voi începe cu Toni Morrison și Pecola Breedlove. Morrison a murit doar cu câteva luni în urmă, iar pentru mine, a vorbi cu tine despre opera ei este un mod de a-i deplânge dispariția și totodată de a-i celebra viața.

ÎMI AMINTESC FOARTE BINE când am citit prima oară *Cei mai albaștri ochi*. S-a întâmplat într-una dintre călătoriile mele în Statele Unite din anii 1990. Îți amintești, poate, că între iarna anului 1989-90 și 1997, când am emigrat în SUA pentru totdeauna, am călătorit în această țară pentru a ține discursuri și conferințe. E de prisos să-ți reamintesc că la puțină vreme după ce m-am întors în Iran, în 1979, mi-a fost luat pașaportul – în mod ironic, din cauza activităților mele antiguvernamentale din timpul șahului – și nu am mai putut părăsi țara vreme de unsprezece ani. Pentru mine, a fost o perioadă încărcată de emoții, pe parcursul căreia am ajuns să cred că nu aveam să mai pot părăsi Iranul niciodată, cu atât mai puțin să revin în America. Îți aduci aminte, desigur, cum te sâcâiam încontinuu cu situația mea dificilă și cum îmi

recomandai să am răbdare, repetându-mi inutil că lucrurile nu vor rămâne neschimbate.

Nu am discutat prea mult cu tine despre experiențele mele din timpul acelor călătorii, despre sentimentele mele de entuziasm și libertate, însoțite de sentimentul de vinovăție de a nu fi putut să împărtășesc toate aceste lucruri cu familia mea. De fiecare dată când am vizitat America, am fost fascinată de cele mai neînsemnate libertăți personale, cum ar fi să pot vedea un film necenzurat într-un cinematograf adevărat, să mă plimb pe stradă fără vălul obligatoriu care îmi ascundea părul în Iran sau să aud sirene și să-mi dau seama imediat că era doar o ambulanță, și nu avertizarea că orașul meu urma să fie bombardat.

În timpul fiecărei vizite, în pauzele dintre întâlniri și dezbateri, ceea ce așteptam cu cea mai mare nerăbdare era vizita la librării. Acest acces facil la cărțile de care nu putusem să fac rost niciodată în Iran m-a făcut să mă simt asemenea proverbialului copil din magazinul cu bomboane. Odată, după o conferință ținută la University of Pennsylvania, am ieșit dintr-o librărie cu, dacă-mi aduc bine aminte, *Ariel* de Sylvia Plath, *Loitering with Intent* de Mauriel Spark (care a devenit favorita mea dintre toate cărțile ei), *Opiniile unui clovn* de Heinrich Boll și *Cei mai albaștri ochi* de Toni Morrison. Citisem *Preaiubita* lui Morrison în Iran, prin bunăvoința unei prietene care trăia în State, și eram curioasă să aflu mai multe despre opera ei.

Cei mai albaștri ochi – pe care curând l-am botezat „Pecola”, după numele protagonistei chinuite – este un roman scurt, încât l-am citit aproape în întregime în timp ce mă întorceam cu avionul la Teheran. Este povestea unei fete afro-

americane care crește în America în timpul Marii Crize. Pecola crede că e îngrozitor de urâtă și nutrește o dorință mistuitoare: să aibă ochi albaștri la fel ca femeile albe pe care le consideră standardul frumuseții. Am empatizat imediat cu Pecola.

Dragă Baba, știu că, în perioada când ai fost bursier la American University din Washington, DC, ai reflectat adeseori la rasismul din America. Am dat peste unul dintre jurnalele tale din perioada respectivă în care ai scris despre „acea situație regretabilă” dintr-o țară ca Statele Unite, care se mândresc atât de mult cu libertatea și egalitatea cetățenilor lor. Așadar, vei înțelege modul în care efectele generale ale rasismului din America o fac pe Pecola să se simtă profund rușinată de cine este și de cum arată. Puterea totală cere o supunere totală, fără de care nu poate stăpâni. În cazul Pecolei, chiar și corpul ei e dovada vinovăției sale. Tânăra se simte urâtă și neînsemnată deoarece este o negresă care nu se ridică la standardele de frumusețe ale societății. Mai mult, este violată de propriul tată și nu are niciun mijloc de a se apăra. Este privată de autonomia sa, de individualitate și de dreptul de a alege. Pecola nu are nicio șansă să afle cine este cu adevărat și nici să se accepte ca atare. Se definește prin ceea ce nu este – o femeie albă cu ochi albaștri. Pentru cineva ca Pecola, care este atât de dependentă de modul cum arată, nu există nimic similar cu „auto-revelația”.

CU SIGURANȚĂ CĂ ÎȚI AMINTEȘTI de călătoriile mele în America, fie și numai din cauza stresului la care te supuneam. Eram atât de obișnuită să apelez la tine ori de câte ori aveam o problemă, ca și cum simplul fapt că îți dezvăluiam temerile și

îngrijorările mele le-ar fi făcut să dispară ca prin farmec. La fiecare vizită, împărtășeai cu mine atât entuziasmul, cât și neliniștile mele. Îți sunt recunoscătoare că mi-ai ascultat premonițiile despre cum aveam să fiu oprită la aeroport și împiedicată să plec, că aveau să-mi confiște iarăși pașaportul și nu aveam să mai reușesc să plec niciodată. În tot acest răstimp, păstrai un zâmbet indulgent întipărit pe față. Odată, mi-ai spus: „eu cred că au griji mult mai mari decât persoana ta la care să se gândească”. Apoi, pe un ton mai serios, ai adăugat: „se poate întâmpla orice, dar dacă ai luat decizia de a-ți asuma riscuri și a pleca în astfel de călătorii, atunci încearcă să te relaxezi și să te bucuri de ele; ai tot timpul să te îngrijorezi în caz că se va întâmpla ceva rău”. Și, cu toate astea, ai fost suficient de îngrijorat pentru a mă conduce la aeroport la fiecare plecare de-a mea din Iran.

Înainte de a părăsi Iranul pentru acea conferință din America din iarna lui 1989, și de fiecare dată după aceea când am călătorit în străinătate, am fost convocată la Ministerul Învățământului Superior din Iran unde am fost supusă unor predici amenințătoare înainte de a mi se elibera permisul de călătorie. Mi s-a spus că pe durata șederii mele în străinătate va trebui să mă comport în continuare potrivit legilor Republicii Islamice, să mă abțin de la a critica regimul și să mă îmbrac modest, ca în Iran. Or, eu nu am respectat aceste precepte. După fiecare călătorie pe care o făceam, la întoarcerea acasă, eram cuprinsă de teama să nu fiu demascată și pedepsită. Și de fiecare dată când plecam din Iran pentru o conferință internațională, simțeam același lucru. Tu poți să mă-nțelegi, Baba jan, adevărul era că respectarea ordinelor regimului mă degrada, mă făcea să-mi

fie rușine de mine însămi, de parcă un extraterestru ar fi preluat controlul asupra corpului meu.

AM MOȘTENIT DE LA TINE obiceiul îngrozitor de a-mi sublinia cărțile și de a nota pe marginile lor. Îmi amintesc cum, în tinerețe, îți scriai jurnalele de călătorie pe marginea poeziilor poetului persan din secolul al XIV-lea cunoscut ca Hāfez. Însemnările mele făcute pe paginile acelei copii din *Cei mai albaștri ochi* nu erau despre temerile și suferința mea. Erau despre protagonista lui Morrison, prizoniera minciunilor și a iluziilor ticluite pentru a o ține la locul ei. Este chiar tema centrală, a luptei dintre cei aflați la putere și povestitori – lupta pentru a rosti adevărul, tensiunea dintre iluzie și imaginație. Imaginația dezvăluie adevărul, îl clarifică, în vreme ce iluzia îl ascunde, făcându-l opac. Voi repeta afirmația lui Baldwin: „Triumful american în care tragedia americană este mereu implicită – a constat în a-i face pe negri să se disprețuiască pe ei înșiși”.

Motivele pentru care scriem și citim povești sunt multiple, inclusiv pentru a ne răzbuna pe nedreptățile societății. Romanul lui Morrison, publicat în 1970, este o asemenea narațiune despre răzbunare. Îți poți imagina că a fost interzis în biblioteci și în școli din pricina episoadelor sale de incest, viol, rasism și abuz sexual asupra copiilor? Pergola nu numai că a fost violată de tatăl ei, fapt din care au rezultat o sarcină și un copil născut mort, dar este supusă zilnic unor acte ostile și de cruzime din cauza culorii pielii ei. Este umilită din pricina „urâțeniei” ei și învață să se vadă și să se definească pe sine în modul în care o definesc alții. Echivalând frumusețea cu culoarea albă a pielii, devine victima minciunilor care-i

sunt prezentate drept adevăruri absolute. „Cu ceva timp în urmă, Pecolei i-a trecut prin minte că dacă ochii ei, acei ochi care rețineau imaginile și recunoșteau priveliștile – dacă acei ochi ai ei ar fi diferiți, cu alte cuvinte frumoși, ea însăși ar fi diferită.” Își dorește din tot sufletul, și fără vreo nădejde, să aibă ochi albaștri, crezând că, odată ce-i va avea, va fi frumoasă și iubită. Nevoia ei obsesivă de a deveni acea „altă” femeie albă și atotputernică prin dobândirea a doi ochi albaștri o privează de șansa de a-și cunoaște propria frumusețe. „Având convingerea fermă că doar un miracol ar putea să o salveze, ea nu avea să-și afle propria frumusețe”, scrie Morrison. „Avea să vadă doar ceea ce era de văzut: ochii altor oameni.” În cele din urmă, Pecola își pierde mințile, crezând că dorința ei a fost cumva îndeplinită și că ochii ei au devenit albaștri. Apoi, ajunge să se teamă că altcineva ar putea avea ochi mai albaștri, mai frumoși decât ai ei. Singurele persoane care se simt empatice cu Pecola sunt naratoarea romanului, Claudia Macteer – sora ei adoptivă pentru o scurtă vreme – și propria soră a Claudiei, Frieda. Claudia rezumă modul în care comunitatea o trata pe Pecola în acest fel: „Tot gunoiul nostru pe care noi l-am aruncat asupra ei și pe care ea l-a aspirat. Toată frumusețea noastră, frumusețea, care a fost a ei mai întâi și pe care ea ne-a dat-o nouă”.

MORRISON FOLOSEȘTE POEZIA PENTRU a exprima frumusețea interioară a Pecolei, care este ascunsă de lume și de Pecola însăși. *Cei mai albaștri ochi* a fost considerat un adevărat poem. Poezia cărții se află în modul în care autoarea descrie frumusețea interioară a personajelor sale, chiar dacă

viața le este dominată de sărăcie și umilință. Ceea ce le umilește cel mai mult, supremația albilor, este în sine o minciună. Creând un limbaj poetic pentru personajele sale, chiar și pentru cele care săvârșesc fapte atroce, Morrison neagă pretențiile stăpânilor rasiști pe care negrii exploatați le-au luat drept convingeri. Aceasta este maniera în care Morrison cere dreptate pentru Pecola și pentru rasa ei – scoțând la lumină propria lor frumusețe, mult mai trainică decât o pereche de ochi albaștri.

Baba jan, cred că prin povestea Pecolei și frumusețea poetică pe care Morrison i-o atribuie, romanul răzbună nedreptățile săvârșite nu numai împotriva afro-americanilor, ci și împotriva tuturor victimelor prejudecății și urii. Cu toate că povestea Pecolei este în sine tragică, Morrison îi redă protagonistei demnitatea, dând la iveală minciunile și miturile pe care opresorii ei le-au folosit pentru a o ține în robie. Spunându-i povestea, Morrison îi redă Pecolei proprietatea asupra vieții sale, dezvăluind adevărul. Așa cum spune ea în *Preaiubita*: „A te elibera era un lucru; a revendica proprietatea asupra acelui sine eliberat era cu totul altceva”[1]. Cred că ai aprecia un asemenea sentiment.

ÎMI AMINTESC CĂ în perioada în care ai stat în închisoare ai folosit în mod constant poezia pentru a te face înțeles de prieteni și dușmani deopotrivă. Am fost atât de impresionată de poeziile pe care ni le-ai trimis fratelui meu Mohammad și mie, în care ne reaminteai că tatăl nostru nu era un infractor – după cum ne spuneai, infractorii sunt liberi, cutreieră străzile. Le-ai scris poezii mamei, mătușii Nafiseh, unchiului Reza și soției sale, Ashraf – lămurind, în fiecare, sentimentele tale față

de ei. Dar le-ai scris poezii și șahului, ministrului Justiției și anchetatorului tău, spunându-le ce credeai despre tratamentul la care erai supus. Ai scris în memoriile tale, cu o oarecare încântare, că aceștia nici nu ți-au apreciat și nici nu ți-au înțeles poeziile, ceea ți-a conferit un avantaj asupra lor. Îmi aduc aminte că, la proces, ți-ai început ultima pledoarie cu un poem scris de poetul nostru epic Firdoùsi și i-ai menționat apoi și pe alți poeți, persani sau de altă naționalitate, pe parcursul expunerii tale. Scriai și citeai periculos. Poezia a fost un mod de a combate limbajul de lemn și plin de clișee al politicienilor, care se opunea limbajului suplu și dinamic al poeților și scriitorilor.

Am fost impresionată de felul cum descoperiseși un mijloc unic de rezistență. Ei te-au ținut în închisoare pentru a te distruge, iar tu ai rezistat alegând o atitudine și un limbaj care lor le erau străine, arătându-le astfel că nu erai distrus.

RECITIND POVESTEA PECOLEI mi-am reamintit de *Ochii lor îl priveau pe Dumnezeu*, deși, sau probabil din cauză că, protagonista lui Morrison și cea a lui Hurston sunt foarte diferite una de cealaltă. Ceea ce mă interesează este cum reacționează fiecare la oprimarea ei duală ca afro-americană și ca femeie.

Opera Zorei Neale Hurston mi-a fost prezentată la jumătatea anilor 1970 de o activistă feministă. Este o ironie a sorții că Hurston, care a refuzat să fie definită de orice fel de -ism, a devenit mai târziu un simbol al feminismului. Cu toate că nu-mi amintesc numele acelei feministe, nici împrejurările în care am cunoscut-o, mi-a rămas foarte clar în memorie imaginea părului ei blond și scurt și a ochilor ei de

un albastru foarte deschis. M-am simțit atrasă de ea pentru că era o feministă foarte convinsă, iar eu eram o anti-feministă foarte convinsă – mă consideram, în schimb, marxistă. Dar în adâncul sufletului eram curioasă în ce privește feminismul. La acea vreme eram membră a Confederației Studenților Iranieni, alcătuită din grupări politice și studenți adversari ai șahului. Confederația activa în principal în Europa și Statele Unite. Am fost atrasă de politicile de stânga la modă în anii 1960 și 1970. Dar, totodată, am fost ambivalentă față de mișcările politice și ideologice. Avusesem dintotdeauna disputele mele cu mișcarea, în care nu m-am simțit niciodată în largul meu, dar când a venit vorba de politică i-am urmat linia pentru o scurtă vreme. O linie care a ocolit orice formă de individualism, considerând că feminismul era prea burghez, o atitudine care punea drepturile femeilor înaintea luptei, mai generale, antiimperialiste și anticapitaliste. Nu era oare o ironie că tocmai eu, care credeam că luptam pentru eliberarea și independența țării mele, renunțasem la propria independență de dragul unei ideologii politice?

Îmi amintesc că, în timpul uneia dintre dezbaterile noastre despre feminism, acea femeie care îmi recomandase s-o citesc pe Hurston m-a privit cu ceea ce părea a fi milă din partea ei. Privirea ei mi-a rămas întipărită în mine. Și s-a dovedit mult mai eficientă în convertirea mea la cauza femeilor decât orice argument pe care Hurston l-a invocat în apărarea drepturilor femeii. Nu-mi vine ușor să recunosc, dar ar fi trebuit să resimt o puternică afecțiune pentru ea oricum.

Acea activistă feministă mi-a recomandat să citesc articolul lui Alice Walker, publicat în revista *Ms.* în 1975, intitulat „În căutarea Zorei Neale Hurston”. Am apreciat aventurile de care

a avut parte autoarea când a încercat să găsească mormântul lui Hurston într-un cimitir al negrilor aflat în paragină, numit Grădina Odihnei Cerești, din Fort Pierce, în Florida, unde a fost pișcată de insecte și a trebuit să se ferească de șerpi. După ce am citit articolul, am fost nerăbdătoare să o citesc eu însămi pe această doamnă solitară și nonconformistă pe nume Zora Neale Hurston. Dar cartea ei a fost editată în Statele Unite abia în 1978, iar eu, la acea dată, eram mult prea concentrată asupra evenimentelor de acasă care au dus la Revoluția Islamică. Aveau să mai treacă două decenii până să apuc să citesc *Ochii lor îl priveau pe Dumnezeu*.

Protagonista romanului ei, Janie Mae Crawford, este o femeie birasială aflată în căutarea iubirii și a împlinirii. Dezamăgită de primele ei două căsnicii, ea sfidează convențiile și, îndrăgostindu-se, se căsătorește cu Vergible „Tea Cake”[2] Woods, un bărbat sărac cu doisprezece ani mai tânăr ca ea. Pentru Janie, mai importantă este dragostea decât siguranța oferită de căsnicie, iar propria percepția despre sine însăși e foarte diferită de cea a Pecolei. În roman, Hurston pare să acorde atenție mai degrabă vieții interioare a lui Janie și relației cu cei trei bărbați din viața ei, decât condamnării deschise a rasismului și a politicilor rasiale.

Când, în cele din urmă, am citit *Ochii lor îl priveau pe Dumnezeu*, cartea mi-a plăcut atât de mult încât m-am decis să o includ într-un curs despre rolurile subversive ale femeilor în scrierile de ficțiune pe care mă gândisem să-l predau. Când m-am documentat pentru curs, am descoperit că Janie Crawford era descendenta unei lungi linii de protagoniste din literatura engleză și americană a secolelor XVIII–XIX, din care făceau parte Clarissa Harlow, eroina lui Samuel Richardson,

Elizabeth Bennet a lui Jane Austen, Jane Eyre a lui Charlotte Brontë, Daisy Miller a lui Henry James și Edna Pontellier a lui Kate Chopin. Toate aceste femei au sfidat cutumele și moravurile timpului lor, riscând foarte mult – uneori, chiar viața – pentru a urma imboldurile inimii. Deciziile lor sunt personale, dar au reverberații politice, sociale și culturale care privesc însuși dreptul libertății de alegere.

HURSTON A FOST ASPRU CRITICATĂ de unii afro-americani faimoși, toți bărbați, care au acuzat-o că se temea în fața rasei albe, ignorând politicile rasiale. Alain Locke, prestigiosul și eminentul critic și cercetător al literaturii scriitorilor de culoare începând din anii 1920 până la moartea sa, în 1954, ar fi vrut ca ea „să dea piept" cu tipul de scriere numit de el „ficțiune motivațională" și „ficțiune document social". Richard Wright, al cărui roman *Native Son* a devenit un bestseller de mare succes în 1940, a fost deosebit de dur cu ea, susținând că *Ochii lor îl priveau pe Dumnezeu* „nu are nicio temă, niciun mesaj, niciun gând".

Baba jan, sunt sigură că zâmbești! Toate astea îți amintesc probabil de dezbaterile aprinse dintre scriitorii și intelectualii din Iran cu privire la angajamentul față de literatură, la chestiunea dacă literatura este un vehicul pentru mesajele politice sau, mai degrabă, o entitate independentă. Abordarea lui Hurston în ce privește literatura și politica a fost foarte diferită de a multora dintre criticii săi. Ulterior, ea a criticat cartea lui Richard Wright, *Uncle Tom's Children* (*Copiii unchiului Tom*), publicată în 1938, acuzând-o că este dominată de ură. Hurston nu a scris acea recenzie dură doar cu intenția de a plăti cu aceeași monedă potopului de critici revărsat de

Wright asupra scrierilor ei. Iar când afirm asta, o fac pentru că eu cred că, în esență, conflictul dintre Hurston și Wright a fost unul între două viziuni opuse asupra ficțiunii. Wright, la acea vreme, vedea ficțiunea mai ales ca pe un vehicul pentru ideologia politică, în vreme ce Hurston evita ideologiile și agendele politice și se preocupa îndeosebi de individ. În opinia mea, această preocupare a făcut din ea o prozatoare mai bună. Dar, desigur, ficțiunea americană are nevoie atât de Janie Mae Crawford cât și de Bigger Thomas.

Dragă Baba, Hurston credea că a spune povești este un act individual, concentrat asupra unor indivizi prin care povestea stabilește o legătură cu o multitudine de alți indivizi. Eu cred că ficțiunea, așa cum o vedea ea, este despre demnitatea individului. Prin urmare, misiunea ficțiunii nu este să producă manifeste sau mesaje, ci să-i plaseze pe cititori în intimitatea unor experiențe individuale, dezvoltându-le capacitatea de înțelegere și empatia prin intermediul acelei experiențe unice. Conservarea demnității individuale a fost un obiectiv central atât în viața, cât și în opera lui Hurston. Pe de altă parte, Wright a fost interesat de realismul social sau de romanul protestatar, în care indivizii slujeau unor cauze sociale și politice. La acea vreme, atitudinea lui Wright era predominantă. În *Native Son*, Bigger Thomas este o victimă a rasismului și a oprimării. Tot ce face, inclusiv crimele pe care le comite, își are rădăcinile în acest fapt. El o ucide accidental pe fiica albă a angajatorului său, apoi o ucide pe prietena lui, temându-se că ea ar fi putut să-l denunțe. Abia în închisoare, când moartea îi bate la ușă, înțelege consecințele propriilor acțiuni. Bigger este o victimă a împrejurărilor; spre deosebire de Janie, el nu se maturizează sau nu progresează niciodată

suficient pentru a-și denunța calitatea de victimă și a-și asuma răspunderea pentru acțiunile sale. Protagonista lui Hurston, dimpotrivă, nu acceptă niciodată statutul de victimă și nu cedează în fața acestei realități.

În 1997, Claudia Roth Pierpont a publicat în *New Yorker* un eseu despre Hurston intitulat „O societate a unui singur individ – Zora Neale Hurston, o scriitoare americană neconformistă”. Pierpont arată că, deși romanul lui Wright a cunoscut un succes imediat, protagonistul său, Bigger Thomas, nu aduce nimic nou. Literatura sudistă oferise de multă vreme personaje asemănătoare. Bigger nu a făcut decât să schimbe „culoarea autorului și acuzele”. Pierpont ne reamintește de ironia faptului că în vreme ce romanul lui Wright a ajuns bestsellerul Clubului Cartea Lunii, în pofida criticii sale acide la adresa Americii și a revendicărilor sale ideologice, cartea lui Hurston, care nu conține asemenea revendicări, a fost aspru criticată de autori negri renumiți pentru că evită problemele politice și sociale. *Ochii lor îl priveau pe Dumnezeu* s-a vândut ca pâinea caldă, în vreme ce Hurston a făcut foamea. Atât elita intelectuală afro-americană, cât și criticii și cititorii albi au primit cu brațele deschise cartea lui Wright. „Pentru prima oară în America”, scrie Pierpont, „o parte semnificativă a populației albe a preferat să fie ea însăși ținta unor critici dure”.

Eu cred că viziunea lui Hurston despre ficțiune este mult mai revoluționară, deoarece ea transcende politica și sfidează sentimentul de victimizare, pentru a pune accent pe demnitatea individului. Janie Crawford, asemenea creatoarei ei, este independentă și, tot ca și creatoarea ei, refuză să fie definită de oricine altcineva în afară de ea însăși. Sentimentul

demnității – atât de puternic – o face să respingă orice altă formă de autoritate în viața sa.

Dragă Baba, aș vrea să menționez două aspecte în semn de admirație față de opera lui Hurston: mai întâi, ea scrie despre negri fără ca deasupra lor să planeze permanenta umbră dominatoare a albilor; și, în al doilea rând, ea scrie mai degrabă despre viața unor indivizi, decât despre cea a reprezentanților negri ai unei rase, salvându-și astfel personajele de generalizări și etichetări și transformându-le în individualități. Oare faptul că Hurston a crescut în Eatonville, în Florida, un oraș de negri condus numai de negri, explică de ce s-a concentrat mai degrabă asupra semenilor săi și a vieții lor interioare decât asupra rasismului declarat? Prin asta, nu vreau să se înțeleagă că nu a fost conștientă de rasism și de efectele sale devastatoare asupra vieții afro-americanilor. Într-un pasaj din autobiografia sa, care a fost șters de editorul ei, Hurston critică colonialismul occidental și rasismul din America, asociind sclavia cu alte forme opresive: „Cred că ar fi un lucru bun dacă anglo-saxonul și-ar scoate din cap ideea că toți ceilalți îi datorează ceva doar pentru că este blond”. Și mai spune în continuare: „Ideea sclaviei este atât de adânc înrădăcinată, încât *degetele-roz* nu pot să și-o scoată din cap. Tot ce au făcut a fost să mute cartierele de sclavi cât mai departe de casele lor”.

Tu, Baba jan, care nu suporți rasismul, ai fi apreciat-o pe Hurston. În loc de a prezenta un tablou generalizat al afro-americanilor ca victime, eu cred că a vrut să-i salveze de stereotipurile impuse lor și să le redea demnitatea și umanitatea de care fuseseră lipsiți prin sclavie și rasism. Acesta este unul din motivele pentru care Janie nu poate fi

încadrată în nicio categorie. Ea nu se conformează așteptărilor noastre despre cum ar trebui să fie o „negresă” – și, în mod cert, sfidează moravurile și așteptările societății ei. După ce *Ochii lor îl priveau pe Dumnezeu* a fost publicată, au trecut decenii până când Janie a fost descoperită de cititoarele feministe. În ce privește reflectarea experienței ei de viață ca femeie de culoare, ea este tot atât de reală ca și Pecola.

Unul dintre eseurile lui Hurston, purtând titlul „Nu ne cunoașteți pe noi, negrii”, este o critică dură a modului în care albii îi percep pe afro-americani. În eseu, ea arată cum sclavia îi convinsese pe majoritatea albilor să-i considere pe afro-americani ca pe niște „ființe create doar pentru corvoadă”. Dar, spune în continuare, „de fapt, conflictul dintre ceea ce voiam noi să facem și ceea ce am fost obligați să facem ne-a consolidat viața noastră interioară, în loc să o distrugă”. În concluzie, „realitatea negrilor este de o sută de ori mai imaginativă și mai interesantă decât orice a fost închipuit vreodată în fața unei mașini de scris”.

În pofida criticii la adresa albilor din aceste eseu, în romanele sale ea se concentrează asupra unor personaje de rasă neagră și pe relațiile dintre acestea. Din câte înțeleg, Hurston a vrut ca afro-americanii să se scuture ei înșiși de povara dominației albilor și să înceteze „linșajul intelectual pe care negrii îl exercită asupra lor înșiși de fiecare dată când caută să-i imite pe albi, în artă sau în viață”. Ea le spune cititorilor negri: „Dați-vă ochii peste cap în extaz și imitați-i fiecare mișcare, dar până când nu vom pune ceva la colțul străzii lui care să ne aparțină, suntem exact acolo unde am fost când ne-au scos zgarda de fier de la gât”. Superbul ei

roman reprezintă modul subversiv al lui Hurston de a plasa „ceva” la acel colț de stradă care îi aparține.

BABA JAN, VREAU SĂ VORBESC cu tine despre evenimentele din Iran. Am ajuns o obsedată. Verific în permanență știrile despre Iran, îmi sun prietenii din Teheran doar pentru a le auzi vocea, privesc fotografiile protestatarilor morți. Cât de mult trebuie să se teamă guvernul dacă a ajuns să trimită trupe de securitate să atace cimitirele de pe întreg cuprinsul țării pentru a împiedica familiile și prietenii victimelor să le jelească la patruzeci de zile de la moartea lor?

Shirin a spus că, într-un mod bizar, acest lucru reprezintă pentru noi o oarecare formă de consolare: le este atât de frică de noi, încât trebuie să ne omoare pentru a se simți în siguranță. Dar cu cât omoară mai mulți oameni, cu atât se înmulțesc protestele. „Desigur”, a continuat Shirin, „asta arată cât de disperați sunt cei asemenea nouă, dacă au ajuns să creadă că a fi omorât este un fel de consolare!” A făcut o pauză, apoi a adăugat că nu se întrevede niciun sfârșit.

BABA JAN, FAPTUL CĂ am trăit sub totalitarismul din Republica Islamică mă face să apreciez opinia lui Hurston cu privire la opoziția individuală față de un sistem corupt și opresiv. Dacă îți aduci aminte, când eram încă în Iran, ajunsesem la concluzia că greșeam atunci când judecam totul prin prisma ideologiei, respingând orice punct de vedere care era diferit de al nostru. De-a lungul timpului, eu, împreună cu alți activiști, am fost dezamăgiți de câteva grupuri și organizații politice care pretindeau că urmăreau obiective revoluționare, dar erau de partea ayatollahului Khomeini în

multe privințe – în special în ce privește drepturile femeilor, unele dintre ele mergând până la a pedepsi crunt femeile pentru protestele lor „inoportune” la adresa regimului islamic. Am renunțat să mai fiu membră a vreunui grup sau organizație politică, dar, în același timp, nu am putut să nu mă opun sistemului din poziția mea de profesoară, scriitoare, femeie și susținătoare a drepturilor omului.

Nu mă încânta posibilitatea de a fi arestată, umilită și biciuită. Nu mă încânta perspectiva de a fi dată afară de la locul de muncă sau de a-mi fi cenzurate și interzise cărțile. Dar a fost ceva mai puternic decât frica – sau mai hipnotic decât ea – care mă ghida: instinctul de autoconservare. Știam că a ceda în fața lor însemna o negare de sine. Însemna să abdic public de la cine eram. Iar acest lucru nu avea nimic de-a face cu a fi intelectual sau cultivat. Era o chestiune ce ținea de respectul de sine și de ceea ce Hurston numea „auto-revelație” și, desigur, de păstrarea demnității. Inutil să mai spun că te-am avut drept model atunci când a venit vorba de conservarea demnității individuale. Haide să spunem doar că am început să cred în virtutea de a fi „îndărătnic”!

Mișcările politice sunt importante, dar ele nu neagă rezistența individuală. De fapt, cele două se completează reciproc atunci când mișcările sunt flexibile și deschise. Acesta a și fost unul dintre subiectele la care eu și Shirin reveneam mereu în conversațiile noastre. Am vorbit despre faptul că, la începutul revoluției, au fost puțini cei care au acordat atenție femeilor care militau pentru drepturile lor, dar, cu trecerea timpului, acest aspect s-a schimbat, iar azi putem spune că femeile se află în fruntea luptei împotriva

regimului islamic și a legilor lui reacționare. Femeile iraniene au practicat însă un tip diferit de opoziție, care nu este „politic” în sensul restrâns al acestui termen. Aceste femei iraniene, provenite din medii foarte diverse și având convingeri diferite, îmi reamintesc de Hurston, cu dorința ei de autonomie, cu forma ei unică de subversiune și cu curajul ei, pe care-l descrie atât de frumos: „Am fost în bucătăria Suferinței și am lins toate oalele. Apoi am stat pe piscul muntelui înfășurat în curcubeie, purtând o harpă și o sabie în mâini”.

Mi-am adus aminte de aceste lucruri recent, când am citit *Memoriile din închisoare* ale renumitei scriitoare iraniene Shahrnush Parsipur. Shirin mi-a reamintit de ea și m-a întrebat dacă-i citisem cartea și asta am făcut. Îți aduci aminte de ea, Baba jan? Prima oară a ajuns la închisoare fără nicio acuzație oficială și a stat acolo mai mult de patru ani. Și pentru ea demnitatea a fost pe primul loc. Într-un capitol, Parsipur relatează că, o dată, celelalte deținute s-au adunat laolaltă pentru rugăciunile de prânz – fără să țină cont de credințele lor religioase –, dar ea a decis să nu li se alăture. „Simțeam că nu voi putea niciodată să îl venerez pe Dumnezeu în modul prescris de Hezbollah”, scrie ea, adăugând: „Îmi închipuiam că, dacă aș ajunge să mă rog de frică, îmi voi pierde și capacitatea de a scrie. Credeam, și încă mai cred, că unul din talentele unui scriitor este să fii sincer cu sine însuți”. Și spune în continuare că „Un scriitor poate să fie laș sau egoist, dar, dacă este mincinos, lumina peniței sale va seca pentru totdeauna și mintea îi va rămâne în beznă”[3]. Am auzit de nenumărate ori de cruzimi și suferințe ieșite din comun, dar tot nu pot să mă obișnuiesc cu ele; încă mai

reacționez ca și cum aș auzi pentru prima oară de așa ceva. Parsipur a asistat la brutalități inimaginabile în închisoare. Într-o noapte, ea și colegele ei de celulă au stat treze ascultând împușcăturile și numărând focurile de armă – execuții efectuate cu un singur glonț tras în cap – pentru a putea calcula numărul prizonierilor uciși. În noaptea aceea au numărat peste 250 de împușcături. Parsipur însăși fusese plasată în detenție solitară. A văzut corpurile torturate ale celor care se răzvrătiseră și, cu toate acestea, ceva dinăuntrul ei o făcea să se opună deoarece era scriitoare. Dorința ei de a scrie, dar și credința nestrămutată în democrație au fost principalele ei puncte de sprijin în toți acei ani pe care i-a petrecut în închisoare, cu toate că nu i se adusese nicio acuzație. Luând decizia de a nu se ruga, Parsipur își sfidase nu numai temnicerii, dar și pe tovarășele ei de suferință – colegele ei de celulă. „Văzusem”, scrie ea, „cum li se poate stinge vioiciunea și buna dispoziție naturală, atât din cauza execuțiilor și a torturii, cât și a presiunilor interne la care erau supuși în închisoare[4]. Ajunsese la concluzia că, dacă ar fi acceptat „să îngenuncheze sub presiune” și să se roage împreună cu celelalte prizoniere, le-ar fi oferit posibilitatea de a o îngenunchea și mai mult. „Devotamentul meu față de democrație”, adaugă ea, „mă determina să rămân la poziția pe care o aveam și să le demonstrez celorlalte că nu sunt una dintre ele, dar nici nu am nimic împotriva lor. Așa se face că m-am hotărât, cu teamă și neliniște, să nu particip la rugăciuni”[5].

Am întâlnit-o prima oară pe Parsipur la o adunare a Asociației Scriitorilor Iranieni, la care a citit scurta ei povestire intitulată „Fa’izeh”, în care o prostituată începe să-i

vadă pe toți bărbații ca neavând cap. După lectură, câțiva scriitori din audiență au acuzat-o că nu are o ideologie politică, povestirea ei netransmițând niciun fel de mesaj cu conținut politic. Și, cu toate acestea, narațiunile ei erau mai subversive decât multe dintre cele ostentativ politice scrise de acuzatorii săi. A mai fost trimisă ulterior la închisoare de trei ori în regimul islamic, în una dintre aceste dăți din cauza cărții sale *Femei fără bărbați*, care se concentra doar asupra femeilor. „Fa'izeh", care apare în această carte[6], se pare că ofensase regimul deoarece era prezentată ca o prostituată ce merita să fie tratată cu demnitate și înțelegere. Deloc surprinzător, având în vedere că, potrivit legilor din Republica Islamică, prostituția este pedepsită cu moartea prin lapidare.

La câțiva ani după lectura lui Parsipur de la Asociația Scriitorilor, când fusese eliberată deja din închisoare, i-am făcut împreună cu alți scriitori o vizită acasă. Pe un ton calm, obiectiv, ne-a povestit despre brutalitatea și tortura la care fusese supusă. După ce am plecat cu toții, încă mai încercam să-mi revin după cele auzite de la ea când unul dintre scriitori a spus: „Femeile intelectuale, când sunt tinere, atrag atenția prin felul cum arată, iar la bătrânețe li se întâmplă același lucru implicându-se în politică!". I-am spus pe un ton sarcastic că nu numai regimul islamic avea nevoie să fie educat în ce privește emanciparea femeilor și am plecat. Și nu glumeam, Baba jan. Era un scriitor cunoscut, un opozant al regimului, și totuși împărtășea mentalitate regimului când venea vorba despre femei. Și nu era singurul care gândea astfel; mă intersectasem cu mulți indivizi care ar fi trebuit să fie de altă părere decât el. Parsipur era foarte independentă, ea nu făcea parte din nicio organizație sau grupare politică și nu avea o

ideologie politică, dar a plătit din greu pentru că era atât de mult ea însăși.

Pentru mine, Baba jan, cazul lui Parsipur este un exemplu extrem a ceea ce au avut de îndurat iranienii, în general, și femeile iraniene în particular. Această suferință a creat o formă de opoziție care transcende formele luptei politice. Ea a devenit personală, asemănătoare în bună măsură celei a lui Janie Crawford.

AM TRĂIT CU CALVARUL PECOLEI până în ziua când am întâlnit-o pe Janie. De multe ori au încercat critici, activiști și feministe să le încadreze pe Janie și pe creatoarea sa într-o categorie, dar fără rezultate satisfăcătoare. Ele sunt prea complexe, prea contradictorii și vii pentru a permite o categorisire. Probabil că te întrebi ce o face pe Hurston să fie atât de subversivă. Este vorba de faptul că ea ocolește așteptările, sfidează categorisirile, provoacă întrebări și îl lasă pe cititor copleșit de dileme. Știu că s-a declarat republicană și că a fost criticată pentru că a neglijat să scrie ficțiune în apărarea rasei sale într-o manieră documentar-socială și totuși continui să descopăr că a scris unele dintre cele mai devastatoare critici ale albilor puse vreodată pe hârtie. De fapt, eu cred cu adevărat că singura constantă din viața sa a fost independența sa. Așa cum îi spunea prietenei sale, Countee Cullen, „vreau să trăiesc și să mor după capul meu”. În autobiografia sa, Hurston scrie: „Dar eu am atâta discernământ, încât nu prea am instinct de turmă. Sau, dacă trebuie să fiu asociată turmei, lasă-mă pe *mine* să fiu păstorul propriului sine. Pur și simplu așa sunt eu făcută”.

Baba jan, îmi place foarte mult o amintire din autobiografia lui Hurston. În copilărie, obișnuia să se urce în vârful unuia dintre cedrii albi care străjuiau casa părintească și, de acolo, „să privească lumea”. Ceea ce era cel mai interesant din tot ce vedea era orizontul: „În orice direcție îmi întorceam privirile, era acolo, și la aceeași depărtare”. Într-o zi, pe când avea nouă ani, a decis să meargă până va ajunge la orizont. I-a cerut unei prietene s-o însoțească. La început, prietena a fost de acord, apoi s-a răzgândit, de teamă că nu se va întoarce la timp acasă și va fi pedepsită. Plimbarea n-a mai avut loc, dar magia orizontului a rămas. Acea dorință de a merge până va ajunge la orizont – pasiunea ei arzătoare pentru ceva imposibil de atins, dar atât de aproape de sufletul ei – este ceea ce Hurston îi oferă lui Janie.

„Dorința nestăpânită, flacăra interioară”, spunea ea despre sine într-o scrisoare către prietena și îndrumătoarea sa Annie Nathan Meyer, o anti-sufragistă și o susținătoare a educației universitare pentru femei care a întemeiat Barnard College. „Mă mir că scânteile nu zboară atât de sus încât să poată fi văzute de toți bărbații. Prometeu pe stânca sa, cu ficatul mâncat cu aceeași repeziciune cu care se naște altul în el, nu e nimic în comparație cu visele mele.” Și continuă: „Visele mele sunt atât de minunate, atât de strălucitoare prin frumusețea lor astrală”. Și Janie vrea să meargă până la orizont și, de fapt, în cele din urmă pretinde că a fost până acolo și înapoi. Visele ei, pasiunile ei arzătoare, sunt ceea ce o deosebește de restul comunității. Îi spune prietenei sale, Pheoby Watson: „Am fost delegată la marea organizație. Da, dom’le! Marea Lojă, marea convenție ie exact locu’ unde fost’am în ăst an, da’ jumate din voi nu m-ați văzut”. Tot ce pot să spun este „uau!” Cum putem

suporta o asemenea trăire? Dar fără ea, viața își pierde din sensul sau din scopul ei.

DRAGĂ BABA, te întrebi probabil ce rol joacă rasa în romanul lui Hurston. Dacă subiectul cărții *Ochii lor îl priveau pe Dumnezeu* este relația lui Janie cu bărbații întâlniți în viața ei, rasa e tema implicită. Aceasta este evidentă mai degrabă în relația dintre Janie și bunica ei, Nanny, decât în confruntarea ei directă cu rasa albă. Albii apar doar de două ori în poveste. Prima oară, după o furtună îngrozitoare, când Tea Cake este obligat, sub amenințarea armelor, să se alăture unei mici trupe de negri care caută cadavre și le îngroapă. El și ceilalți bărbați trebuie să separe cadavrele albilor de cele ale negrilor, deoarece albii vor fi puși în sicrie, pe când negrii vor fi pur și simplu aruncați într-o groapă. Tea Cake îi spune celuilalt gropar: „Îi tare sucit cum se arată oamenii ăști' morți la judecată", adăugând: „Ai zice că ei cred că Ăl de Sus habar n-are de legea Jim Crow". Scena aceasta e scurtă, dar înfiorătoare totodată, scoțând la iveală violența și cruzimea relațiilor rasiale din America: negrii nu scapă de albi nici măcar după moarte.

A doua oară, albii apar când Janie, judecată pentru uciderea lui Tea Cake, se confruntă cu juriul, judecătorul și avocatul apărării – toți albi –, dar și cu câteva femei albe simpatetice din sală. De data aceasta, observatorii albi sunt atât de impresionați de povestea ei încât este achitată și aplaudată de albii de la galeria tribunalului. Toate acestea demonstrează că exista o oarecare empatie și înțelegere din partea albilor, dar și talentul de povestitoare al lui Janie, care a încântat mulțimea. Trebuie să ținem însă cont de faptul că

dacă ea ar fi omorât un bărbat alb, chiar și în condiții de autoapărare, situația ar fi fost cu siguranță complet diferită. Baba jan, cred că tu, care ai trecut la rândul tău printr-un proces, înțelegi de ce adevărul contează atât de mult pentru Janie și de ce ține ea cu tot dinadinsul ca povestea să-i fie crezută: a-i nega povestea înseamnă să o negi chiar pe ea, pe Janie Crawford.

Faptul că rasa ocupă un loc central în povestea lui Janie se poate observa mai degrabă în relația ei cu Nanny și în istoria mai profundă a familiei sale. Conflictul major al lui Janie nu e cel cu bărbații din viața ei, ci cu un anumit tip de atitudine, cu o anumită mentalitate, care e rezultatul sclaviei și al rasismului, și pe care bunica sa o întruchipează. La ceva vreme după moartea lui Jody Stark, cel de-al doilea soț al ei, Janie își dă seama că „a urât-o pe bunica ei și că în toți acești ani ascunsese acest lucru de ea însăși sub un înveliș al milei". Janie „se pregătise pentru marea ei călătorie către orizonturi, în căutarea *oamenilor*". Dar „fusese biciuită asemenea unui câine rău și a fugit pe un drumeag de țară după *lucruri*". Janie crede că totul depinde de felul cum privești lucrurile. Unii se uită „la o băltoacă și văd într-însa un ocean cu vapoare". Dar Nanny a ei „luase cel mai mare lucru pe care l-a făcut vreodată Dumnezeu, orizontul", și „îl strâmtase până ce a devenit atât de mic, încât a putut să-l înfășoare în jurul gâtului nepoatei sale suficient de strâns ca să o sufoce. O ura pe bătrâna care o spânzurase în felul acesta în numele dragostei pentru ea".

Diferența dintre Janie și Nanny și, de asemenea, dintre Janie și Pecola este că Janie „descoperise o nestemată în interiorul ei și voia să meargă acolo unde oamenii o puteau

vedea, iar ea putea să răspândească strălucire în jur”, în vreme ce bunica se definea doar în relație cu stăpânii albi. Ea este cea care îi spune lui Janie: „Draga mea, din câte am putut eu să-mi dau seama, omul alb este stăpânul tuturor lucrurilor”. Firul poveștii continuă urmând călătoria „auto-revelației” pe care o întreprinde Janie și lupta ei împotriva mentalității de sclavă a bunicii.

Baba jan, noi, cititorii, nu suntem de acord cu Nanny, dar îi înțelegem temerile și empatizăm cu ea. Cum am putea să-i cunoaștem viața și suferințele și să *nu* fim empatici față de ea? Bunica lui Janie fusese făcută sclavă. A fost violată și abuzată de stăpânul ei alb, iar când soția acestuia a aflat de relațiile lor, a amenințat-o și maltratat-o. Nanny fugise și se străduise din greu să supraviețuiască împreună cu fetița ei, iar aceasta, mama lui Janie, a fost violată la șaptesprezece ani și a dispărut curând după aceea din viața lor. Temerile și suferința lui Nanny îi determină fiecare pas și amenință visul lui Janie privind orizontul. Prin experiențele sale, Janie câștigă mai multă independență, nu numai ca femeie, dar și ca persoană. Ea trebuie să lupte nu doar cu misoginia, ci și cu mentalitatea de sclav, și, în final, obține un oarece succes în ambele ei întreprinderi. Visul ei de a atinge orizontul s-a împlinit. Ea îi spune prietenei sale Phoebe: „Am fost pân’ la orizont și ’napoi, iar acum po’ să stau acilea în casa mea și să trăiesc făcând comparații”.

În final, ceea ce rămâne e puterea de a ne revendica libertatea și identitatea prin intermediul povestirii. La proces, Janie nu simte că se luptă cu moartea în sala de judecată, ci cu „gândurile mincinoase”. Ceea ce își dorește cel mai mult este ca oamenii să creadă povestea de iubire dintre ea și Tea Cake.

Janie se teme de „neînțelegere”, nu de moarte. Dacă va fi găsită vinovată, verdictul ar echivala cu faptul că nu l-a iubit pe Tea Cake și i-a dorit moartea. Ceea ce ar fi „un păcat real și o rușine. Ar fi mai rău decât crima însăși”. Janie, găsită nevinovată, se salvează narându-și povestea.

Baba jan, este adevărat că vom muri cu toții, dar povestea va rămâne, dăinuind mult timp după dispariția noastră. Toni Morrison reușește să i se facă dreptate lui Pecola, depănându-i povestea vieții, dezvăluindu-i frumusețea ei interioară, poezia ființei ei. Hurston spune povestea lui Janie, dându-i personajului acea voce cu care să și-o dezvăluie ea însăși și să i-o încredințeze prietenei sale, Phoebe, cea care o va spune și altora. După cum spunea poeta persană feministă Forough Farrokhzad, așa murim și dăinuim după aceea. Așa ne împotrivim cruzimii omului, nestatorniciei vieții și caracterului absolut al morții. Așa subminează ficțiunea mentalitatea absolutistă: apărând dreptul fiecărui individ de a-și exercita independența minții și a inimii. Așa trăiește Janie, așa a trăit Hurston și așa cred că ai trăit și tu.

Cu dragoste,
Azi, fiica lui Baba

1. Tim Morisson, *Preaiubita*, traducere de Virgil Stanciu, Art, București, 2020, p. 137.
2. *Tea cake* (engl.), brioșă, prăjitură servită la ceai.
3. Shahrnush Parsipur, *Memorii din închisoare*, traducere din limba persană de Cristina Ciovârnache, Polirom, Iași, 2015, pp. 84-85.
4. *Ibidem.*
5. *Ibidem.*
6. „Zarrinkolah”, în Shahrnush Parsipur, *Femei fără bărbați*, traducere din limba persană de Cristina Ciovârnache, Polirom, Iași, 2014, pp. 81 și urm.

A treia scrisoare: Grossman, Ackerman, Khoury

5 aprilie – 12 mai 2020

Baba jan, pe David Grossman, următorul scriitor despre care vreau să-ți vorbesc, l-am întâlnit de două ori. Prima dată a fost la Barcelona, unde amândoi participam la o serie de discuții literare. A doua oară a fost la un eveniment din Washington, DC, un dialog între noi doi, moderat de editorul literar de atunci al revistei *The New Republic*, Leon Wieseltier, pe 20 martie 2016. Îmi amintesc data pentru că a fost seara de dinaintea Anului Nou persan.

În ambele ocazii, nu am fost în stare să-mi găsesc cuvintele pentru a-i spune lui Grossman ce efecte avusese asupra mea romanul său din 2008, *Până la capătul pământului*[1]. Subiectul cărții este simplu și totodată enigmatic: Ora este o israeliancă al cărei tânăr fiu, Ofer, a plecat la război și ea crede că, dacă nu va fi prezentă atunci când ar putea sosi vestea morții lui pe câmpul de bătălie, ar putea, într-un mod oarecum magic, să împiedice moartea fiului său. Trecuse multă vreme de când o carte de ficțiune îmi stârnise astfel de sentimente. Îți mai

aduci aminte că mi-ai vorbit cândva despre felul cum te-ai simțit după ce ai citit *Doamna Bovary* a lui Gustave Flaubert? Sentimentele pe care le-am avut citind *Până la capătul pământului* se aseamănă cu cele pe care mi le-ai descris. Am reacționat la cartea lui Grossman în felul în care reacționez de regulă la o poezie: simțind-o și trăind-o înainte de a-i pricepe sensul sau de a-mi găsi cuvintele potrivite pentru a-l exprima.

Dar chiar dacă mi-aș fi găsit cuvintele, ce sens ar fi avut să i le împărtășesc lui Grossman? Ar fi fost ca și cum m-aș îndrăgosti de un bărbat și apoi aș încerca să le explic părinților lui cât de mult îl iubesc pe fiul lor. Cartea lui Grossman, odată publicată, era a lui, dar era și o entitate complet desprinsă de autorul ei. Știam că dacă aș fi încercat să-i comunic sentimentele mele față de carte, m-aș fi situat într-o poziție incomodă și m-aș fi simțit ridicolă și insignifiantă. Dar, pentru că ceva vag și persistent mă îndeamnă, trebuie să vorbesc despre ea cu cineva. Poate că, pe ocolite, aș putea să-ți explic ție de ce am reacționat în felul în care am făcut-o după ce am citit *Până la capătul pământului*.

Conversația cu Grossman din Washington, DC, s-a concentrat pe capacitatea ficțiunii și a limbajului imaginativ de a-i înfrunta pe cei aflați la putere. El a formulat două idei importante, care mi-au rămas întipărite în minte în toți acești ani. Prima: „Dacă ne putem folosi imaginația, înseamnă că încă suntem liberi”. Și a doua: a vorbit despre cât de impresionat a fost atunci când un critic egiptean i-a făcut o recenzie lui, un scriitor israelian, în ziarul *Al-Hayat*. Dacă îmi aduc bine aminte, a spus că a fost pentru prima oară când opera lui s-a bucurat de recunoaștere în presa arabă, iar o astfel de recunoaștere – confirmarea că el nu trăia ca un

inamic israelian anonim, ci ca un scriitor, ca individ – a contat foarte mult pentru dânsul. În opinia mea, acest tip de recunoaștere este esența majorității scrierilor sale, în special în cazul romanului *Până la capătul pământului*. În eseul lui din 2007, „Writing in the Dark" („Scriind în întuneric"), Grossman ne spune: „Scriu. Mă purific singur de unul dintre talentele tipice, dar dubioase, care apar în starea de război – talentul de a fi un inamic, nimic altceva decât un inamic".

După ce conversația noastră a luat sfârșit, un tânăr din public a venit și mi-a spus că e consternat de faptul că ne concentrasem pe imaginație, în dauna faptelor. Faptele, credea, erau esențiale, erau reale, în vreme ce imaginația e un lux, în principal al scriitorilor și artiștilor, fără vreo relevanță pentru viața de zi cu zi. Pentru viața noastră reală. Am început să-i explic că Grossman și cu mine eram amândoi dovada vie că, deși importante, faptele nu neagă imaginația. Experiența mea de persoană venită dintr-o societate asuprită, în care regimul îi considera adversari pe scriitori, poeți și artiști – mulți dintre ei fiind trimiși la închisoare, torturați și chiar uciși –, era o confirmare a faptului că imaginația este esențială pentru libertate. Din nefericire pentru mine (și probabil din fericire pentru acel tânăr), am fost întreruptă de familie și de prietenii care mă așteptau ca să plecăm de-acolo.

Baba jan, sper să nu te superi dacă, din respect față de acel tânăr, voi începe mai întâi cu faptele, și abia apoi voi continua cu ficțiunea. Pe 12 august 2006, când Grossman lucra la *Până la capătul pământului*, fiul său mai mic, Uri, un comandant de tanc israelian, a fost ucis de o rachetă care a distrus tancul, în vreme ce el încerca să-i salveze pe soldații dintr-un alt tanc. Această tragedie a avut loc doar cu două zile înainte ca ONU să

solicite încetarea focului pentru a pune capăt celui de-al Doilea Război Libanez. Și, tot cu două zile înainte, Grossman și alți câțiva scriitori importanți au făcut un apel public pentru încetarea ostilităților. Începuse să lucreze la *Până la capătul pământului* cu trei ani înainte și a mărturisit că în timp ce scria „am avut sentimentul – sau mai degrabă dorința – că această carte pe care o scriam avea să-l protejeze”. După moartea fiului său, Grossman s-a înapoiat la scrisul cărții. Așa cum menționează: „Cea mai mare parte a ei era deja scrisă. Ce s-a schimbat, mai ales, a fost ecoul realității în care a fost scrisă versiunea finală”.

Dragă Baba, probabil că mă vei întreba „cum rămâne cu faptele legate de realitatea noastră politică? Oare ele nu și-au găsit un loc în romanul lui Grossman?”. Realitatea politică imediată interferează cu modul în care receptăm romanul său; acest aspect nu poate fi evitat. Dar ceea ce contează este *cum*, mai exact, interferează. Grossman este un scriitor israelian care a fost și activist politic și e o forță progresistă în conflictul și războaiele arabo-israeliene. El este, totodată, un critic vocal al politicilor guvernului israelian privind ocuparea Palestinei și al modului cum acesta îi tratează pe palestinieni. În opinia sa, israelienii simt, cel mai probabil, că Israelul este „fortăreața” lor, dar „încă nu și *patria* lor cu adevărat”. Eu mai știu că, deși simte o puternică afecțiunea față de poporul palestinian, el este deopotrivă și un critic al conducătorilor lui, și că pozițiile sale politice se întemeiază pe principiile proprii și nu pe alte agende sau influențe partizane ori ideologice.

Cu toate acestea, faptele nu sunt principalul motiv pentru care am citit *Până la capătul pământului*. Ceea ce mă intrigă este că scrierile lui Grossman sunt și nu sunt, totuși, produsul

conflictului israeliano-palestinian. Sunt un protest, dar nu doar într-un sens politic – sunt, de fapt, declarații de independență împotriva violențelor războiului și împotriva violențelor vieții înseși. Ficțiunea sa abordează deopotrivă probleme atât existențiale, cât și politice.

Baba jan, mai că te aud spunând: „Dar faptele ficționale din romanul lui Grossman sunt la fel de importante ca și faptele reale". Și ai avea dreptate, pentru că în ficțiune, ca și în realitate, trebuie să cunoaștem „faptele" – în primul caz, prin intermediul imaginației noastre – pentru a le înțelege:

Ora este o psihoterapeută israeliană în vârstă de peste cincizeci de ani al cărei fiu, Ofer, s-a oferit voluntar pentru o operațiune militară, chiar dacă tocmai își încheiase serviciul militar. În acest scop, el anulează excursia cu cortul în Galileea pe care o plănuise împreună cu mama sa. Într-un moment de disperare, Ora îl obligă pe Avram, prietenul și fostul ei iubit, tatăl biologic al lui Ofer, să meargă în drumeție cu ea prin țară. Avram luptase ca soldat în războiul de Yom Kipur din 1973 și fusese capturat și torturat de egipteni, o experiență îngrozitoare care l-a făcut să ducă o viață retrasă și să se despartă de tot ce iubise și-l făcuse înainte fericit.

Ora, Avram și de-acum înstrăinatul ei soț, Ilan, fuseseră prieteni apropiați încă din adolescență, consolidându-și pentru prima oară relația lor în perioada petrecută la secția de boli infecțioase a unui spital din Tel Aviv, în timpul Războiului de Șase Zile din 1967. În prezent, Ora, îngrijorată că fiul ei ar putea să nu supraviețuiască, se agață de credința că atât timp cât ea nu va fi acasă atunci când ar putea veni ofițerii însărcinați cu înștiințarea rudelor militarilor căzuți la datorie, Ofer va rămâne în viață. Ora este *O femeie care fuge de*

veștile proaste, așa cum indică traducerea literală a titlului ebraic al cărții. Și, în această fugă, ea folosește puterea magică a poveștilor pentru a-și ține fiul în viață.

Într-un pasaj, Grossman menționează ca din întâmplare numele Șeherezadei din faimoasele *O mie și una de nopți*, ceea ce este, în mod cert, mai mult decât o coincidență. După cum a mărturisit el însuși, după moartea lui Uri, a reînceput să scrie *Până la capătul pământului* ca „o modalitatea de a lupta împotriva gravității suferinței… [și] o modalitate de a alege viața". Și asta face, de fapt, și Șeherezada în *O mie și una de nopți*. Regele Șahriar, înfuriat de infidelitatea reginei, poruncește să fie executată. Ajungând să creadă că toate femeile sunt infidele, el se căsătorește cu câte o fecioară în fiecare noapte, doar pentru a o ucide a doua zi la răsăritul soarelui, înainte ca ea să aibă vreo șansă să-l înșele. Șeherezada, ultima lui soție, îl farmecă noapte după noapte cu povești tulburătoare care-i stârnesc curiozitatea și afecțiunea. În cele din urmă, ea nu numai că-l vindecă pe rege, dar își salvează totodată și propria viață.

Până la capătul pământului, asemenea basmului Șeherezadei, este un roman alcătuit din numeroase povești spuse în scopul supraviețuirii și, eventual, pentru a slăbi strânsoarea letală a unei forțe externe. Aproape că putem diviza romanul în poveștile pe care Ora i le spune lui Avram pe parcursul îndelungatei lor drumeții prin Galileea: Povestea lui Ofer, Povestea lui Adam, Povestea fântânii, Povestea patului, Povestea lui Ilan. Și, la fel ca în *O mie și una de nopți*, avem de-a face cu o narațiune-cadru, care începe cu întâlnirea a trei adolescenți, Avram, Ora și Ilan, între care înflorește o iubire profundă și o legătură unică.

DRAGĂ BABA, AM NOUTĂȚI pentru tine, doar că în zilele noastre foarte puține vești sunt și vești bune. Suntem năpăstuiți de un coronavirus care a apărut la Wuhan, în China, și a condus la o pandemie globală. În ianuarie 2020 au fost raportate primele cazuri și de atunci acest virus letal s-a răspândit în întreaga lume. La început, a părut a fi doar o știre venită de undeva de departe – era îngrozitoare, dar nu o simțisem încă; mă preocupa, fără a fi însă ceva real. Am simțit prezența ei într-o manieră concretă la întoarcerea dintr-o călătorie pe care am făcut-o în februarie 2020 în Kuweit și Bahrain pentru a ține o conferință. În timp ce mă pregăteam să mă îmbarc în avionul către Statele Unite, pe aeroportul din Bahrain am observat o mulțime de oameni purtând măști medicale – un semn că ceva nu era în regulă. La două săptămâni de la întoarcerea mea, la începutul lui martie, au fost identificate primele cazuri de infecție cu coronavirus în Washington, D.C.

Acum avem un vocabular nou pentru a descrie noua noastră realitate: *lockdown* înseamnă că stăm acasă și nu ieșim decât dacă avem nevoie de lucruri de primă necesitate, cum sunt alimentele. *Distanțare socială* înseamnă să stai la doi metri de ceilalți, pentru că virusul se transmite în principal prin inhalare și ingestie. Și mai înseamnă că nu ne putem vedea copiii sau prietenii decât prin intermediul realității virtuale. Acum, după doar trei săptămâni de lockdown, încă nu-mi pot da seama ce înseamnă toate acestea pentru noi, pentru țară și pentru întreaga lume.

BABA JAN, MĂ VOI REFERI la Ora și la încercarea ei disperată de a-l ține pe Ofer în viață. Momentele de violență extremă necesită momente de compasiune extremă. Ora se slujește de iubire, de povești și de gândirea magică pentru a ține departe răul și pericolul. Se întâmplă uneori ca o carte, așa cum e și *Până la capătul pământului*, să mi se lipească de suflet și să nu mă mai plece de acolo. Chiar și atunci când nu o citeam, o purtam cu mine. O duceam din dormitor în sufragerie, ținând-o pe măsuța de lângă mine în timp ce priveam la televizor. Am avut-o cu mine când m-am dus la doctor, în metrou și în cafenele. Simplul fapt de a o purta în rucsac îmi dădea un sentiment de securitate, de apărare. Lectura ei mă ducea cu gândul la clipele de stres pe care le trăisem în Republica Islamică Iran când purtam cu mine alte cărți asemenea unor talismane: *Opiniile unui clovn* de Heinrich Böll, romanul *La răscruce de vânturi* al lui Emily Brontë, *Un veac de singurătate* al lui Gabriel García Márquez sau *În căutarea timpului pierdut* de Marcel Proust.

TOȚI CEI CARE AU AUZIT DE GROSSMAN știu că el a cerut public retragerea armatelor guvernului israelian din teritoriile palestiniene. Un lucru miraculos este că, deși sunt reflectate în romanul său, aceste sentimente nu stau la baza narațiunii. Ele sunt țesute în materialul povestirii într-o manieră care evocă politica și totodată o transcende. Există o frumusețe precară și dureroasă în *Până la capătul pământului*; în raport cu cruzimea și violența realităților sociale și politice, această frumusețe devine un act de revoltă. Respingând jargonul ideologic al politicienilor și sfidând profunda diviziune politică, socială și culturală care a fost impusă

populației acestui teritoriu, Grossman creează un spațiu universal și stabilește un set de valori comune care permit deopotrivă israelienilor și palestinienilor să trăiască în acord cu umanitatea lor împărtășită și dorința lor pentru o viață demnă și decentă. După cum afirmă Robert Alter, un critic literar american, în frumoasa lui recenzie la *Până la capătul pământului,* Ora nu percepe lumea ca sionistă sau ca anti-sionistă, ci o vede ca o mamă. Și ca mamă, când primul ei fiu, Adam, se întoarce din război, ea știe instinctiv că toți cei care merg la război nu se întorc niciodată la fel –, că sinele lor anterior este pierdut pentru totdeauna.

Războiul și conflictul își iau birul de la toți. Baba jan, te-ai gândit vreodată cum să vorbești cu un copil care tocmai a descoperit înțelesul cuvântului *dușman*? Ce se întâmplă în sufletul unui copil de șase ani care află că există oameni care îi sunt complet străini și, cu toate acestea, vor să-l distrugă? La un moment dat, Ora își aduce aminte că Ofer, pe când avea șase ani, a întrebat-o într-o zi când părea a fi într-o stare de panică: „Mami, cine este împotriva noastră?”. Și a adăugat: „Cine din lumea asta ne urăște?”. Ofer este copleșit de teamă la gândul că Israelul are mulți dușmani străini. Pentru a-și liniști fiul, Ora îl îmbracă și îl duce la cartierul Trupelor Blindate ale Israelului ca să-i arate tancurile, asigurându-l că sunt mult mai multe acolo de unde acestea au venit. Este o ironie, desigur, deoarece Ora urăște războiul.

Dragă Baba, te gândești probabil că răspunsul la întrebarea lui Ofer este simplu: arabii, în special palestinienii, sunt dușmanul. Ei sunt cei cu care israelienii poartă război, cei care plasează bombe în autobuze, în restaurante și în alte spații publice din Israel. Dar lucrurile sunt mai complicate deoarece

atunci când abandonăm limbajul generalizat și șablonard al politicienilor și războaiele lor, descoperim că există numeroase și diverse tipuri de persoane catalogate sub acest singur cuvânt – *dușman*. Știu exact la ce se referă Grossman când spune că „într-o zonă de dezastru, desigur, sau într-un război prelungit, tendința părților beligerante este de a minimiza și a nega aspectul uman al inamicului, de a-l reduce la un stereotip sau o colecție de prejudecăți”. Baba jan, acum trăiesc într-o societate democratică și știu că până și într-o democrație care nu e în război cu o putere străină și care nu conviețuiește în teritorii ocupate, mentalitatea tiranică poate să inventeze dușmani și să „reducă” oamenii „la un stereotip sau la o colecție de prejudecăți”.

În *Până la capătul pământului*, călăii egipteni ai lui Avram îl bat și îl tortureazā, îl înfometează și nu-i dau nici măcar apă să bea, îi scot unghiile de la picioare și mâini și, așa cum descrie Grossman, „l-au agățat cu mâinile legate de tavan și l-au lovit la tălpi cu bastoane de cauciuc… i-au legat fire cu electroșocuri de testicule, de sfârcuri și de limbă… și l-au violat”[2]. Tortura este înfiorătoare și totuși Avram reușește multă vreme în perioada cât a fost torturat să se agațe de o speranță venită sub forma unui mic gest de bunăvoință făcut de un gardian, a ciripitului unei păsări și, mai presus de toate, a unei scrieri la care lucrează. Dar, în cele din urmă, rezistența îi este înfrântă atunci când trece prin experiența cu adevărat terifiantă de a fi îngropat de viu în vreme ce un ofițer egiptean fotografia scena. Avram, scrie Grossman, „nu a mai vrut să trăiască într-o lume în care se putea întâmpla așa ceva, în care un om fotografia cum un alt om era îngropat de viu, așa încât… a renunțat la viață și a murit”[3]. Într-un final, este

eliberat și se întoarce acasă, dar e atât de șocat psihic, încât nu simte niciun fel de furie față de călăii săi. El nu moare fizic, dar nu mai resimte nicio dragoste de viață și, totodată, își abandonează scrisul. Baba, nu-mi pot scoate din minte pasajul care descrie înmormântarea lui Avram. Îl citesc din când în când, întrebându-mă ce trebuie să fi trăit Grossman de a putut produce acele rânduri.

Cred că e nevoie de multă generozitate și înțelegere, dar și de discernământ, pentru a admite că, în ciuda unei astfel de barbarii, poporul egiptean în întregul său nu poate fi echivalat cu asemenea torturi, la fel cum nici Iranul nu poate fi echivalat cu crimele comise de regimul islamic sau America cu masacrul din Mỹ Lai, din Vietnam, sau cu torturile de la Abu Ghraib. Fiecare dintre aceste țări este responsabilă pentru atrocitățile menționate, dar nu poate fi echivalată cu ele. Iar dacă admitem acest lucru, vom avea o perspectivă diferită asupra dușmanului nostru. La un moment dat, în timpul războiului, Ilan își amintește de un pilot egiptean al cărui avion luase foc și s-a parașutat. Soldații egipteni au alergat spre el, l-au îmbrățișat, părând că îl apără ca un scut de gloanțele venite dinspre fortăreața israeliană. Niciodată, îi spune Ilan Oanei, „nu simțise cât erau de reali, de vii, oameni în carne și oase, așa cum simțea acum, privindu-i în timp ce-și îmbrățișau prietenul”[4].

Îmi amintesc că mi-ai spus cândva că una dintre cele mai dificile provocări din viața ta a fost să-ți înțelegi dușmanii și să-i umanizezi. Ar fi fost mult mai ușor și mai direct să-i transformi în demoni fără pic de ambiguități. Nu tu ai spus cândva că te întrebai adeseori dacă dușmanul tău cel mai aprig, prim-ministrul, își iubea cele două fete în felul în care

ne iubeai și tu pe mine și pe Mohammad? Acea iubire, ai spus, era ceea ce aveați în comun voi doi. Când Grossman își umanizează dușmanul, creează una din cele mai emoționante scene din roman. În timpul războiului, Avram îi spune Orei că îi plăcea să asculte ce vorbeau ofițerii egipteni și recunoaște că era interesat mai degrabă de bârfe, intrigi și de împunsăturile dintre ei, decât de secrete – cu alte cuvinte, am spune, cel mai mult îl interesau sentimentele și emoțiile umane care ne sunt comune tuturor. Odată, a tras cu urechea la ce vorbeau doi operatori radio din Armata a 2-a și și-a dat seama că erau îndrăgostiți și că „își trimiteau unul altuia tot soiul de aluzii prin intermediul rețelei oficiale". Și adaugă: „erau lucrurile care mă interesau pe mine". „Vocea umană, sugerează Ora"[5]. Pentru mine, Baba jan, asemenea momente atât de omenești, atât de obișnuite – aproape mundane –, au un efect miraculos, în special în vremuri de o cruzime dusă la extrem, când trebuie să ne amintim de umanitatea noastră.

Zilele trecute, i-am spus prietenei mele Shirin că acest virus și lockdownul m-au făcut să fiu și mai conștientă de faptul că, pentru a ne păstra omenia din noi, avem nevoie să relaționăm cu oamenii. I-am spus că în timpul războiului de opt ani irakiano-iranian m-am simțit apropiată și am simpatizat cu poporul irakian. Eram sigură că sentimentele lor față de război erau similare cu ale noastre: o atrocitate creată de doi lideri tirani. Aceleași sentimente față de națiunea irakiană le-am avut și pe durata războiului purtat de America contra Irakului în 2003.

Dragă Baba, cred că ți-ar fi plăcut *Până la capătul pământului* pentru personajele sale memorabile. Un asemenea personaj este un israelian arab, pe numele său Sami, care

deține o companie de taxiuri și e de ani de zile șoferul familiei Orei. Cei doi sunt prieteni apropiați. Orei îi place să vorbească cu Sami despre familia și clanul lui, despre intrigile de la primărie – chiar și despre femeia de care Sami se îndrăgostise pe când avea cincisprezece ani și pe care continuase s-o iubească și după ce s-a însurat. M-a durut sufletul să văd cum doar un singur incident, un act de neglijență, a fost suficient pentru a distruge aproape tot ce împărtășiseră ei.

Chiar la începutul romanului, Ora îl cheamă pe Sami pentru a-i duce cu mașina, pe ea și pe Ofer, în zona de război, fără să se gândească că el este arab și că îl va duce pe Ofer într-un loc unde acesta va lupta și poate chiar va ucide arabi. În aceeași zi, Ora îl cheamă iarăși pe Sami pentru a o duce cu mașina ca să-l ia pe Avram și îl ajută pe Sami să-l ducă pe un băiat palestinian bolnav la un spital improvizat în secret pentru arabii aflați ilegal în Israel. Mai târziu, în vreme ce călătorește împreună cu Avram gândindu-se la spitalul improvizat pentru refugiați, ea își dă seama ce „simțea Sami când îi vedea pe toți oamenii aceia răniți și molestați”[6]. Ora jură că își va cere scuze de la prietenul său arab la întoarcere, „fiindcă”, scrie Grossman, „dacă ei doi nu pot să treacă peste evenimentele nefericite ale unei singure zi, înseamnă că într-adevăr nu există nicio șansă de rezolvare a celuilalt conflict, a celui uriaș”[7]. Baba jan, mă întreb dacă autorul spune aici că răul din relația lor a fost comis, cu mult timp înainte ca Sami și Ora să se cunoască, de o forță asupra căreia ei nu au avut niciun control?

DRAGĂ BABA, VORBEAM cu Shirin despre ce au în comun Trump și liderii Republicii Islamice: cruzime, incompetență și nepăsare față de viața cetățenilor țării lor. În Iran, când sirenele ne avertizau despre iminența unui atac aerian, era semnalul că trebuie să ne refugiem într-un adăpost. Dar, după cum știi, nu aveam unde să ne ducem. Guvernul n-a construit *niciodată* vreun adăpost, astfel că sirenele erau o bătaie de joc la adresa populației iraniene. Fuseserăm lăsați să ne descurcăm singuri, fără apărare.

Desigur, același lucru se întâmplă acum pe întreg globul în contextul pandemiei de coronavirus. Nu mi-am imaginat vreodată că voi retrăi în America același sentiment de teamă și neajutorare pe care l-am avut în Iran sub Republica Islamică. Dar, spre disperarea mea, este similar. Pentru că, din punctul de vedere al guvernului federal, nu se întâmplă nimic îngrozitor în țară. Trump ne repetă întruna că virusul nu e chiar atât de rău, că va dispărea într-un mod miraculos, că ne vom întoarce la o viață normală și, deci, nu am avea motive să ne îngrijorăm. Cum poate fi atât de nepăsător cu viețile a peste trei sute de milioane de americani? Desigur, e doar o întrebare retorică. Răspunsul e cunoscut.

NU EȘTI UIMIT DE CÂT DE APROPIAȚI devenim de dușmanii noștri, de cât de multe lucruri despre noi scot ei la iveală și de cât de complici ajungem să fim în războaiele noastre? Baba jan, ai auzit de poetul britanic Wilfred Owen, un veteran al Primului Război Mondial? L-am citit în facultate și mi-a rămas în minte nu atât datorită frumuseții versurilor sale, cât mai ales a adevărurilor înfiorătoare despre război pe care le dezvăluie. El a spus: „Tot ce poate face un poet este să

prevină”, adăugând că „așa se explică de ce poeții adevărați trebuie să fie sinceri”. Poemul „Dulce et Decorum Est” al lui Owen respinge în mod direct ceea ce el numește „vechea minciună” – un soi de ecou modern al minciunii nobile a lui Platon care spune că „este plăcut și frumos să mori pentru patria ta”. În alt poem[8], naratorul este abordat de bărbatul pe care l-a ucis în luptă. Owen scoate la iveală intimitatea înfiorătoare care se statornicește între dușmanii de moarte și, procedând astfel, salvează tot ce e omenesc la ambii:

Sunt dușmanul pe care l-ai omorât, prietene.
Te recunosc în întuneric: pentru că la fel te-ai încruntat
Ieri, când m-ai înjunghiat și m-ai ucis.

Dragă Baba, citindu-l pe Grossman, îmi vine în minte poezia lui Owen care evocă un paradox pe care Grossman, la rândul său, pare să-l abordeze: e posibil să-ți iubești țara și să-ți riști viața pentru ea, dar, în același timp, să urăști războiul și să-ți blamezi țara pentru el. Adeseori, cei mai abili critici sunt cei care sunt gata să-și sacrifice viața pentru patria lor. Războiul implică curaj și sacrificiu, dar ne obligă adesea să ne vedem pe noi înșine, pe dușmanii noștri și omenirea, în general, într-un mod diferit. Victoria sau înfrângerea reprezintă doar un aspect al războiului. Poți să simți ură față de dușmanul tău și să-i pui pistolul la tâmplă în vreme ce el îl ține simultan pe al lui la tâmpla ta. Dar totodată poți să-ți dai seama în acele clipe că ești dezumanizat și diminuat.

Este așa cum scrie Grossman în eseul său „Writing in the Dark”: „Încerc să nu mă protejez de legitimitatea și suferința dușmanului meu, sau de tragedia și complexitatea vieții sale, sau de greșelile și crimele sale, sau de faptul că știu ce-i fac eu

însumi lui. Și nici nu mă feresc de similaritatea surprinzătoare pe care o descopăr între el și mine”. Și în continuare: „Scriu. Și dintr-odată nu mai mă simt obligat să mă confrunt cu această dihotomie absolută, falsă, sufocantă – această alegere inumană între «victimă» și «agresor», fără o a treia opțiune, mai umană”. Dragă Baba, acea „a treia opțiune mai umană” nu funcționează întotdeauna, pentru că uneori suferința provocată de dușmanii noștri este imensă. Pe de altă parte însă, această a treia opțiune pare să fie cea mai bună pe care o avem.

VORBIND DESPRE ALEGEREA celei de-a „treia opțiuni”, mi-am adus aminte de proiectul comun al regretatului profesor americano-palestinian Edward Said și al dirijorului israelian de origine argentiniană Daniel Barenboim. În 1999, ei au creat o orchestră numită după colecția de poezii (inspirată de poetul clasic persan Hāfez) a lui Johann Wolfgang Goethe, „Divanul occidentalo-oriental”. Caracteristica unică a acestei orchestre era că instrumentiștii proveneau din medii diverse, în principal din țări care se considerau adversare politice sau chiar inamice. Unii proveneau din Palestina și Israel, alții din țările arabe și Iran. După cum a explicat Said, „Umanismul este singurul – și aș îndrăzni să spun ultimul – mod de a ne opune practicilor inumane și nedreptăților care desfigurează istoria omenirii. Separația dintre oameni nu este o soluție pentru niciuna dintre problemele care îi divizează. Și cu siguranță că necunoașterea celuilalt nu e de niciun folos. Dar cooperarea și coexistența de tipul celor pe care le presupune muzica, așa cum am trăit-o, am cântat-o, am împărtășit-o și am iubit-o noi toți, ar putea fi”.

Barenboim, care mai are și alte naționalități în afară de cea israeliană, a explicat pentru *Los Angeles Times* ideea non-muzicală din spatele orchestrei: „Divanul a fost conceput ca un proiect împotriva ignoranței… Este esențial ca oamenii să se cunoască unul pe celălalt, să înțeleagă ce gândește și simte celălalt, fără ca să fie neapărat de acord cu el”.

ȘI ALȚI POEȚI ȘI SCRIITORI care, asemenea lui Grossman, au mers la război, au exprimat acest sentiment: dezacordul între a-ți servi patria și a te opune simultan războiului în sine. Primul Război Mondial a fost cel care a adus această discrepanță în prim plan. Poetul britanic Siegfried Sassoon, care a luptat în acest război, a lansat o critică acidă împotriva celor care-l celebrau. În poezia sa „Suicide in the Trenches” („Sinucidere în tranșee”) spune:

Voi mulțimi înfumurate cu ochi învăpăiați
Ce aclamați când trec în marș junii soldați
Furișați-vă spre casă și rugați-vă nicicând să n-aveți parte
De iadul în care tinerețea și râsul pot însemna moarte.

Pentru Grossman, la fel ca pentru Owen și Sassoon, patria este un teatru de război, iar cetățenii de rând simt prezența războiului în viața lor cotidiană. Nu același lucru se poate spune despre America, ale cărei războaie s-au desfășurat pe pământ străin. Pentru soldații americani de azi, lipsa oricărei legături între experiențele lor de pe câmpul de luptă și cele legate de țara în care se întorc este probabil insurmontabilă. Sentimentele de izolare și alienare cu care aceștia se confruntă trebuie să fie imense.

DRAGĂ BABA, CRED că ți-ar fi plăcut să-l citești pe tânărul romancier și scriitor american Elliot Ackerman. E un fost pușcaș marin care a participat la cinci misiuni de luptă în Irak și Afganistan și a primit „Silver Star”, „Bronze Star with Valor” și „Purple Heart”. Majoritatea scrierilor sale sunt despre război – nu doar despre conflict în sine, ci și despre oamenii pe care i-a întâlnit în țările în care a luptat. Asemenea lui Grossman, Ackerman nutrește o reală curiozitate referitoare la dușmanii săi, pe care ajunge să-i cunoască scriind despre ei. Primul său roman, *Green on Blue*, publicat în 2015, se focalizează pe relația fragilă dintre un băiețel afgan, pe numele său Aziz, și fratele său mai mare, Ali. Cei doi frați își pierd viața lor stabilă de familie atunci când părinții lor sunt uciși și, pe parcursul cărții, fac eforturi uriașe pentru a supraviețui cruzimii și violenței războiului care s-a abătut asupra lor. Următoarea carte a lui Ackerman, din 2019, *Places and Names: On War, Revolution and Returning* (*Locuri și nume: despre război, revoluție și întoarcere*), este un jurnal al conflictelor la care a participat și al consecințelor acestora. În paginile cărții, Ackerman descrie întâlnirea cu Abu Hassar, un sirian care a luptat alături de al-Qaeda în Mesopotamia și care acum trăiește într-o tabără de refugiați din Turcia. Întâlnirea dintre cei doi bărbați – un pușcaș marin american și un fost terorist – pare extrasă din unul dintre romanele lui Grossman. Când li se face cunoștință, Abu Hassar scoate o sticluță de parfum din buzunarul bluzei sale de trening Adidas, își varsă câteva picături în palmă, îl apucă pe Ackerman de încheietura mâinii și îl unge pe palmă cu parfumul. Apoi își explică gestul: „Profetul spune că există trei lucruri pe care nu trebuie să le refuzăm niciodată: o pernă bună, un iaurt bun și un parfum

bun”. Clișeul „viața este plină de surprize” se dovedește uneori adevărat: cu siguranță că nu acesta e genul de comportament la care ne-am fi așteptat din partea unui fost membru recrutat de al-Qaeda.

Dragă Baba, mi-ai spus cândva că am putea supraviețui fizic războiului dintre Iran și Irak, dar cum urma să-i supraviețuim psihologic era o altă chestiune. Războiul ne amplifică laturile noastre extreme, lăsând foarte puțin loc complexității și contradicțiilor care ne fac umani. În jurnalul său, Ackerman se confruntă cu contradicțiile războiului și încearcă să le găsească un sens, în bună măsură la fel cum încearcă și Grossman în propriile scrieri. Îl considerăm pe Abu Hassar un terorist, iar în timpul războiului purtat de americani în Irak el a fost dușmanul de moarte al lui Ackerman. Cu toate acestea, iată-i împreună stând la o masă și, în vreme ce beau ceai și mănâncă baclavale, discută despre familiile lor și despre experiențele lor din război cu ajutorul lui Abed, interpretul lui Ackerman, un fost activist democrat sirian.

Ambii încearcă mai degrabă să se înțeleagă unul pe celălalt, decât să judece și să condamne. Vorbesc despre copiii lor (Ackerman are doi; Abu Hassar are trei), despre țările lor (ambele au eșuat în războaiele pe care le-au dus), despre cele mai mari temeri ale lor din timpul războiului (lui Ackerman i-a fost teamă că avea să se rătăcească; lui Abu Hassar, că *nu* avea să fie omorât, ci arestat) și despre ce l-a determinat pe fiecare să participe la un război pe care-l condamna ferm. Ackerman explică decizia sa de a se înrola și a lupta în felul următor: când țara ta intră în război, ai de ales – să lupți sau nu. „Și îți vei aduce aminte întotdeauna ce ai ales”, spune,

adăugând: „Nu regret alegerea, dar poate că regret că mi s-a cerut să aleg”. Mă întreb dacă și David Grossman, la rândul său, regretă că i s-a cerut să aleagă.

Baba, trebuie să-ți mărturisesc că această dilemă îmi este familiară. În calitatea mea de cetățeană iraniană, când am trăit în Iran m-am simțit sfâșiată de dorința de a-mi sprijini și apăra țara, fiind totodată împotriva războiului dintre Irak și regimul islamic. Am considerat că era războiul regimului iranian, nu al poporului iranian. Abu Hassar descrie un sentiment similar în discuția sa cu Ackerman. După invazia americană a Irakului din 2003, ca arab și musulman a considerat că este de datoria lui să lupte. Pare să fie același motiv pentru care Ofer, cel din *Până la capătul pământului*, a plecat la război. Nu pentru că credea în război sau agreea ideea de război, ci din loialitate. Pentru că țara lui i-o cerea. Dragă Baba, mi se pare că indiferent de ce ai face, dacă mergi la război sau refuzi s-o faci, contradicția și dilema rămân.

Există o scenă în jurnalul lui Ackerman, chiar în miezul întâlnirii, care îmi place foarte mult: Abed merge la toaletă și cei doi bărbați rămași fără interperet, niciunul nevorbind limba celuilalt, stau tăcuți. Apoi Ackerman își deschide caietul și desenează fluviul Eufrat. Abu Hassar îi ia creionul și trasează granița dreaptă dintre Irak și Siria. Ackerman își ia înapoi creionul și scrie „al-Qaim” – numele unui oraș irakian situat de-a lungul graniței pe care fostul lui dușman a trasat-o. Abu Hassar scrie apoi o dată calendaristică și Ackerman adaugă propria sa dată. Ambii continuă să adauge pe hartă locurile unde luptaseră.

„Mâinile noastre se vânau una pe cealaltă pe cuprinsul hărții, imitând modul în care ne vânaserăm cândva unul pe

celălalt pe teritoriul acestei țări”, scrie Ackerman. Spre ușurarea sa, ambii au descoperit că „avem multe locuri care coincid, aproape toate, dar nu avem nici măcar o singură zi când am fost amândoi în același loc”. Probabil că s-a simțit ușurat pentru că nu au trebuit să se confrunte în vreunul din acele locuri.

La un moment dat, Ackerman simte că „Abu Hassar a descoperit un fir care ne leagă: prietenia născută din conflict, cea mai puternică pe care noi am cunoscut-o vreodată”. Apoi adaugă: „Cred că ăsta e motivul pentru care l-am căutat pe Abu Hassar: să văd dacă acel fir poate lega doi oameni care au luptat unul împotriva celuilalt”. Ackerman se întreabă de ce Abu Hassar a acceptat să se întâlnească cu el și conchide: „Poate că, la fel ca mine, a obosit să tot afle prin ce ne deosebim. Poate că vrea să afle și prin ce ne asemănăm”. Înainte de a-l întâlni pe Abu Hassar, Ackerman și Abed se înțeleseseră să nu-i spună că Ackerman fusese pușcaș marin. În schimb, Ackerman urma să se prezinte drept jurnalist. Acum însă, au hotărât să-i spună adevărul. Auzind, Abu Hassar toarnă apă într-un pahar și i-l întinde lui Ackerman.

Din multe puncte de vedere, Baba jan, oare nu ar fi fost lucrurile mai simple dacă acești doi bărbați ar fi aflat că nu pot comunica? Că nu pot să se raporteze unul la celălalt ca ființe umane, cu familii, sentimente și simț al umorului? Dacă lucrurile ar fi stat astfel, am fi fost salvați de multe întrebări, complicații și contradicții. Ackerman s-a dus la război și și-a slujit patria cu credință – de fapt, eroic –, dar pe lângă medalii și memorii a adus cu el și înțelegerea faptului că „ceilalți” erau la urma urmei și ei oameni. S-a întors cu o vie curiozitate de a-și cunoaște dușmanii, de a se raporta la ei ca indivizi, ca ființe

umane – acesta fiind, cred, principalul motiv pentru care a scris volumul de memorii de război *Locuri și nume*. A scris pentru a evita acele complicații rezultate din faptul că nivelăm și dezumanizăm pe cei pe care îi considerăm „ceilalți”. Uneori nu avem de ales decât să mergem la război; să ucidem dușmanul sau să fim uciși. Dar modul nostru mai general în care percepem lumea nu trebuie să fie atât de alb și negru, și acesta este motivul pentru care avem nevoie de narațiune și de înțelegerea pe care ne-o oferă poveștile. Citind și recitind scena întâlnirii dintre Ackerman și Abu Hassar, mi-a venit în minte un citat din David Grossman: „A scrie despre dușman înseamnă, în primul rând, a te gândi la dușman, iar aceasta este o obligație pentru oricine are un dușman, chiar dacă e absolut convins de justețea sa și de răutatea și cruzimea dușmanului. A te gândi la (sau a scrie despre) dușman nu înseamnă neapărat a-l justifica”.

Iată, dragă Baba, un lucru important: înțelegerea *nu* înseamnă justificare, *nu* înseamnă nici măcar iertare. Chiar dacă singurul tău scop este să-ți învingi dușmanul, trebuie să-l cunoști pentru a-l putea învinge. Aș vrea să știu: cum te-ai fi simțit tu dacă nu ți s-ar fi organizat un proces, dacă nu ai fi fost achitat?

La un moment dat, Ackerman îi spune lui Abu Hassar o poveste: în timpul Primului Război Mondial, în 1914, a nins în ziua de Crăciun și soldații britanici și cei germani au ieșit înfrigurați din tranșeele lor din Mons, un orășel belgian. Și-au petrecut ziua oferindu-și unul altuia mici daruri și jucând fotbal. Când Abu Hassar îl întreabă ce au făcut a doua zi, Ackerman răspunde: „S-au întors în tranșee și s-au omorât unii pe alții vreme de încă patru ani”.

Pentru mine, scrierile lui Ackerman, ca și ale lui Grossman, oferă o purificare ritualică a sufletului. Războiul, prin natura sa, îl dezumanizează pe dușman. Povestea îi dă dușmanului o voce, obligându-ne să ne confruntăm cu el ca ființă umană, să-l privim în ochi. Și astfel, prin acest proces, ne recăpătăm propria noastră umanitate.

DRAGĂ BABA, ÎMI TOT REVIN ÎN MINTE momente din timpul războiului din Iran. Același sentiment sinistru, vecin cu spaima, pe care l-am avut atunci îl am și acum. Un lucru pe care îl au în comun rachetele și acest virus letal este că venirea lor este deopotrivă așteptată și neașteptată. În sinea noastră, noi știm că ambele ne pot lovi în orice moment, asemenea morții, despre care știm că va veni mai devreme sau mai târziu.

Trebuie să-ți spun ceva, o veste bună – de fapt, cea mai bună veste posibilă –, care totuși este amestecată acum cu neliniște și groază: Negar și Kelli, soția lui Dara, sunt ambele însărcinate! Da, felicitări! Vei fi străbunic! Îmi amintesc de cele două sarcini ale mele și de legătura secretă pe care o simțeam cu ființa din mine care nu era încă pe deplin formată. Am trăit sentimente de bucurie, de duioșie și o dorință covârșitoare de a o proteja cu orice preț. Sunt îngrijorată însă gândindu-mă cum se vor descurca Negar și Kelli în timpul pandemiei.

Îmi aduc aminte de ziua când am născut-o pe Negar. După ce m-au adus din sala de operații în salon, am deschis ochii și te-am văzut stând la capătul patului, cu ochii ațintiți asupra mea. Zâmbeai. Acum, în ciuda temerilor mele, zâmbesc și eu.

AȘA CUM O VĂD EU, *Până la capătul pământului* este în parte o carte despre ceea ce înseamnă, potrivit lui Grossman, să trăiești în „zona de dezastru”, fiind mereu în gardă, „încordat din punct de vedere fizic și emoțional”. Tu și eu, pentru că am trăit în Republica Islamică, știm ce înseamnă să trăiești într-o zonă de dezastru. Într-un eseu al său, Grossman afirmă că nu discută „politică”, ci doar vrea să arate modificările interioare și procesul prin care trec cei care trăiesc în zona de dezastru. Și mai vrea să arate și care este rolul literaturii și al scrisului „într-un climat letal, ca acela în care trăim noi”.

Traiul într-o zonă de dezastru, așa cum este cazul Orei și al familiei ei, îți acaparează întreaga atenție și te abate de la bucuriile și suferințele vieții de zi cu zi. Mă tot gândesc la un alt eseu al lui Grossman, intitulat „The Desire to Be Gisella” („Dorința de a fi Gisella”), inclus în cartea sa *Writing in the Dark*. În acesta, Grossman explică de ce în primii doi ani ai celei de-a doua intifade (septembrie 2000 – februarie 2005) s-a dus la birou în fiecare zi pentru a lucra la o povestire despre o femeie și un bărbat care-și petrec o noapte întreagă într-o mașină, făcând o „călătorie pasionantă și tumultoasă”. Baba jan, cred că Grossman se referă la nuvela sa „Frenzy” („Nebunia”). Când a fost întrebat de ce situația politică și intifada nu apar în povestire, Grossman a răspuns că personajele sale ignoră situația politică întrucât „ele simt «instinctiv» că această «situație» ar putea să le răpească unul dintre cele mai importante lucruri din viața lor”. Și spune în continuare: „Ei simt că, din cauza «situației» și a terorii provocate de aceasta, abia dacă mai au timp sau energie să se preocupe de chestiunile mai importante ale existenței și de

mica lor existență privată, care a fost aruncată în zona de dezastru a Orientului Mijlociu”.

Și eu simt același lucru față de Negar și Kelli, recent rămase însărcinate: aș vrea să radiez de fericire în acest moment, unul al anticipării și bucuriei, însă intervin atmosfera politică și pandemia, care fac ca totul să pară cenușiu, transformând bucuria în tristețe. Concentrarea asupra activităților simple ale vieții de zi cu zi devine un mod de a fi pentru a te opune zonei dezastrului. Grossman scrie: „Mi-am asumat în mod deliberat limbajul calm și sobru al martorului, și nu tonul tânguitor al victimei sau vocea mânioasă a cuiva care caută răzbunarea”. Baba jan, cred că acesta e și motivul pentru care avem nevoie de ceea ce Nabokov numește al treilea ochi al imaginației, pentru a vedea lumea așa cum este și pentru a transcende cotidianul în scopul de a o înțelege.

Dragă Baba, amintirile mele legate de războiul de opt ani dintre Republica Islamică și Irak sunt încărcate de teamă, de anticiparea dezastrului. Chiar și în orele în care nu aveau loc bombardamente, în sinea mea așteptam întotdeauna ca să cadă bombe, auzeam *bufnitura* lor greoaie și eram stăpânită de o teamă care îmi influența până și cele mai mici gesturi: scoaterea înghețatei din frigider, pieptănatul lui Negar și lectura unei cărți stând întinsă în pat, în timp ce acarienii pluteau prin aer. În mintea mea niciun moment nu putea fi lipsit de bombe și rachete. Traiul într-o societatea totalitară este similar cu cel dintr-o zonă de dezastru. Indivizii au un sentiment diferit de teamă: o îngrijorare permanentă că felul în care arăți, modul cum te comporți sau ce gândești ori simți sunt acte ilegale supuse pedepsei. În orice moment poți fi admonestat, arestat sau trimis la închisoare pur și simplu

pentru că ești cine ești. Îți mai amintești de acele telefoane panicate pe care ni le dădeam unul altuia de fiecare dată când cădea o bombă în Teheran, pentru a ne asigura că celălalt scăpase? Apoi, desigur, ne cuprindea un sentiment de vinovăție știind că cei dragi altor persoane fuseseră sacrificați.

BABA JAN, IERI VORBEAM la telefon cu Shirin în Iran și m-a întrebat: „Te bucuri de clipa de față?” Când i-am cerut să-mi spună la ce se referea, mi-a explicat că făcusem întotdeauna predicții îngrozitoare cu privire la situația politică și culturală, iar acum toate predicțiile mele se adeveriseră – nu doar în Iran, ci și în America, țara în care trăiesc acum. „Voi, cei din America”, mi-a spus, „ați mers din rău în mai rău, iar acum mergeți din mai rău în cel mai rău”. „Așa că”, a adăugat pe un ton sarcastic, „bucură-te de clipa de față cât încă mai poți!” I-am răspuns că aveam un sentiment ciudat că această clipă, atât în Statele Unite, cât și în Iran, va dura ani de zile, așa încât voi avea suficient timp să mă bucur.

Cu toate că mi-a spus aceste lucruri în glumă, aș fi vrut să mă bucur de ceva, de orice legat de „clipa de față”. Dar eu însămi merg din rău în mai rău în drumul meu spre cel mai rău. Nu-i mai suport pe Trump și pe adepți lui. Simt că orice se petrece are o oarecare legătură cu Trump. Când prietenii mă întreabă ce mai fac, răspund de regulă: „Ce-ar putea face oricare dintre noi, dată fiind situația de față?” Folosesc orice pretext pentru a mă dezlănțui împotriva administrației actuale. Nu e vorba doar de Trump, ci și de faptul că el scoate ce e mai rău și mai radical din susținătorii lui și, parțial, chiar și din membrii opoziției. În mod cert, scoate ce e mai rău din mine.

Încerc să-mi imaginez cum ar fi fost viața dacă Trump ar fi fost reales în 2020. Asta îmi amintește de acele momente trăite în Iran când îmi era atât de lehamite, încât îmi doream ca regimul să dispară pur și simplu. Nu prea îmi dau seama de ce credeam că era un mod propice de a-mi petrece timpul și mă uimește nivelul meu de intoleranță. Iată-mă ajunsă aici, predicând despre cât de important este să-ți cunoști dușmanul, și totuși eu nu reușesc să-l ascult pe Trump nici măcar timp de două minute. În asta constă problema: poți să ajungi atât de obsedat de „dușmanul" tău, încât îți pierzi toată obiectivitatea și devii captiv, incapabil de a gândi sau înțelege ceva dincolo de ură. Dușmanul îți controlează acțiunile, care, de fapt, sunt în majoritatea lor simple reacții. Dușmanul ți se strecoară în suflet, îți devine intim și te pândește din străfundurile minții tale. Îmi dau seama abia acum de eroismul unor scriitori precum Grossman, Ackerman, Owen și Sassoon, care refuză să cedeze în fața furiei și urii lor, și încearcă în schimb să canalizeze aceste sentimente în direcția înțelegerii, indiferent de cât de amare ar putea fi rezultatele. Ura și furia lipsite de orice direcție dezumanizează nu numai dușmanul, ci și pe tine însuți. Te distrug încetul cu încetul și îți provoacă un soi de orbire.

Baba jan, trebuie să-ți spun ceva: într-unul dintre aceste momente de furie, mi-am amintit de o carte splendidă pe care o citisem cu ceva timp în urmă. E vorba de un roman poetic și înduioșător, *Gate of the Sun* (*Poarta Soarelui*), al faimosului scriitor libanez Elias Khoury, care a primit Premiul Palestina. La fel ca *Până la capătul pământului*, și *Poarta Soarelui* este un roman despre viața dintr-o „zonă de dezastru" și despre diferite moduri de a te raporta la dușman, numai că o face

dintr-o perspectivă palestiniană. Mi-ar fi plăcut să țin un curs despre ambele cărți împreună.

Frumusețea răvășitoare a romanului *Poarta Soarelui* este conferită de poezia lui interioară. La un moment dat, naratorul, un anume dr. Khalil Ayyoub, care în 1995 trăia într-o tabără de refugiați palestinieni din Shatila, la marginea Beirutului, descrie poezia ca fiind „cuvinte pe care le folosim pentru a ne alina rușinea, suferința și dorul. Este un înveliș. Poetul ne împachetează în cuvinte pentru ca sufletul nostru să nu se scindeze în multe frânturi. Poezia este remediul împotriva morții – este boală și leac totodată, sufletul gol și hainele sale. Îmi este frig acum, așa că mă refugiez în poezie, îmi ascund capul în ea și îi cer să mă acopere". Nu te simți de parcă ai fi putut rosti tu însuți cuvintele acestea sau ai fi putut nutri acest sentiment?

Baba, trebuie să te pregătești pentru că te vei simți puțin tulburat și inconfortabil când îl vei citi pe Elias Khoury, care te cucerește și te domină, dar îți oferă prea puțin confort. Frumusețe și delicatețe, da, dar nu confort – dacă ești în căutarea confortului, nu ai ales autorul potrivit. Citind *Poarta Soarelui*, am avut impresia că romanul se desfășoară în paralel cu situația politică actuală; m-am simțit de parcă mergeam pe sârmă la mare înălțime, încercând din răsputeri să-mi mențin echilibrul ca să nu cad.

La fel ca Ora, personajul lui Grossman care spune povești pentru a împiedica moartea fiului său în război, Khalil îi spune povești mentorului său, Yunes al-Asadi, un bătrân luptător-erou palestinian aflat în comă. Speră să-și țină pacientul în viață povestindu-i întâmplări din Palestina, de pe vremea Războiului Arabo-Israelian din 1948. Aceste povești

acoperă viața și moartea unor palestinieni strămutați, aflați mereu în mișcare, mereu cu un picior în groapă. În crochiuri scurte, Khalil individualizează fiecare personaj descriind un moment crucial din viața lui. Uneori spune aceeași poveste din perspective diferite. „Îmi este teamă de istoria care are doar o versiune”, ne explică. „Istoria are zeci de versiuni, iar osificarea lor într-una singură nu face decât să ducă la moartea ei.” Prin poveștile sale, Khalil încearcă să-l salveze de la moarte nu numai pe Yunes, ci și pe acei palestinieni care apar în ele ca personaje urmărite de violență și disperare.

La un moment dat, Khalil spune: „Cuvintele sunt asemenea unor răni”. Khoury însuși a spus că la originea lingvistică a *cuvântului* în arabă se află cuvântul „rană”. El vede scrisul ca pe un act în care scrii cu propriile răni pentru a-ți vindeca rănile. Îți poți imagina cum e să citești o carte care folosește cuvinte-răni; nu poți decât să te simți sfârtecat și curățat totodată.

BABA JAN, DE VREME CE în pandemie nu putem pleca de acasă decât pentru a cumpăra alimente, ieri am avut o „întâlnire” cu copiii prin Zoom. Tot timpul uit că nu știi foarte multe lucruri despre lumea în care trăim azi. Nu ai auzit niciodată de Zoom, de exemplu, care se definește ca „un serviciu de conferențiere de la distanță ce permite colegilor să organizeze întâlniri virtuale între ei de oriunde există o conexiune de internet”. Întâlniri video prin intermediul calculatorului. Acele cărți și filme științifico-fantastice pe care noi doi le-am citit și le-am vizionat au devenit adevărate! Mulți sunt de-a dreptul entuziasmați că în această perioadă, când nu ne putem întâlni față-n-față, avem cel puțin

posibilitatea de a folosi tehnologia pentru a intra în legătură unii cu alții, și desigur că au dreptate. Am asistat chiar și la baia bebelușilor lui Negar și Kelli pe Zoom. Dar aceste ultime întâlniri pe Zoom cu copiii m-au deprimat. Au făcut ca distanța și imposibilitatea de a ne întâlni în viața reală să fie și mai evidente. Prezența lor în realitatea virtuală intensifică absența lor din viața reală. Îmi este dor de ei chiar în timp ce-i privesc pe ecranul calculatorului. Pierd atât de multe lucruri, inclusiv sarcina lui Negar.

Aceasta este una dintre deosebirile dintre experiența războiului și cea a traiului în pandemie. În timpul războiului, am devenit apropiați fizic nu doar de familie și prieteni, ci și de străini pe care probabil că i-am fi ignorat dacă viața ar fi fost una normală. Acum este exact pe dos: trebuie să-i tratăm pe cei dragi și pe cunoscuții noștri ca și cum ar fi un pericol – pericolul infectării – și să menținem distanța socială. E ciudat să treci pe lângă oameni pe stradă acum și să știi că trebuie să-i eviți – deoarece chiar și o scurtă conversație poate deveni periculoasă.

Îți mai aduci aminte, Baba jan, de nopțile din timpul războiului dedicate filmelor, când ne adunam vreo douăzeci de persoane în casa cuiva pentru a urmări înregistrările video ale unor filme clasice sau recente interzise. De regulă, unii rămâneau peste noapte din cauza penelor de curent. Îmi amintesc de o asemenea ocazie la noi acasă – cred că era seara dedicată regizorilor John Ford și Howard Hawks –, când aproape fiecare cameră a apartamentului nostru era plină de cei care rămăseseră peste noapte. Dis-de-dimineață eram în bucătărie cu câțiva prieteni, bând cafea și mâncând pâine prăjită cu smântână și miere, când am auzit cu toții *bufnitura*

greoaie și ferestrele au început să zăngănească. S-a lăsat un moment de tăcere, după care toți au făcut coadă la telefon pentru a se asigura că cei dragi erau bine. În asemenea momente, alergam întotdeauna instinctiv spre camerele copiilor noștri, ca și când prezența mea ar fi creat o barieră de netrecut pe care nicio rachetă sau bombă n-ar fi putut s-o distrugă.

BABA, GÂNDINDU-MĂ LA ANII pe care i-am trăit în Republica Islamică, îmi dau seama că un efect al traumei, al traiului într-o zonă de dezastru, este că victima și opresorul sunt nedespărțiți. Ca victimă, te lași definită de opresorul tău, acceptându-ți statutul tău perpetuu de victimă. Cum am putea evita să fim definiți ca victime în atare circumstanțe? Grossman și Khoury au venit cu un răspuns surprinzător: cunoaște-ți dușmanul! Recunoaște-ți dușmanul.

Baba jan, nu cred că un asemenea răspuns te surprinde, de vreme ce tu, în mod cert, ți-ai cunoscut și recunoscut dușmanii cât timp te-ai aflat în închisoare. Da, desigur, cunoaște-ți dușmanul, pentru că cunoașterea înseamnă putere. Dar imaginează-ți cum e atunci când ești prins într-un război sau când, la fel ca în America de azi, te simți pierdut într-un stat conflictual în care liniile politice sunt trasate și nu există niciun dubiu cu privire la cine sunt cei răi și cine, cei buni. În asemenea împrejurări, a-ți cunoaște dușmanul – adică să-l înțelegi – devine un concept exploziv.

Grossman scrie: „Încerc să nu mă protejez de legitimitatea și suferința dușmanului meu, nici de tragedia și complexitatea vieții lui, nici de greșelile și crimele sale, nici de faptul că știu ce-i fac eu însumi lui. Și nici nu mă feresc de asemănările

surprinzătoare pe care le descopăr între el și mine”. Khalil este interesat tocmai de aceste „asemănări surprinzătoare”. El pretinde că a descoperit „secretul războiului”. Și crede că acest secret este oglinda: dușmanul tău este oglinda ta! „Știu că nimeni nu va fi de acord cu mine”, conchide, „și se va spune că vorbesc astfel pentru că îmi este teamă, dar nu e adevărat. Dacă îți este teamă, nu spui că dușmanul tău este oglinda ta, ci fugi de el”. Asemenea cuvinte le pot părea unora o afirmație stranie, dar, când ești atât de învrăjbit, încât nu există nicio posibilitate de contact sau vreo formă de dialog, poți să devii ușor reversul medaliei pentru dușmanul tău. Poți să nu fii de acord în unele chestiuni, dar să adopți aceeași atitudine, să acționezi în aceeași manieră. Aceasta este atitudinea mentală pe care Wilfred Owen o abordează în poemul său „Dulce et Decorum Est”. „Vreau să zic”, spune Khalil, „că adevăratul război începe atunci când dușmanul tău devine oglinda ta, astfel că îl ucizi pentru a te ucide pe tine însuți”.

Pentru dr. Ayyoub, „masacrele nu ar trebui să aibă loc, iar dacă au loc, trebuie condamnate, iar făptașii arestați și duși la tribunal”. Observi, Baba jan, el nu spune că *noi* trebuie să ne răzbunăm pe făptași, nici că unii oameni pot comite masacre, iar alții nu. Masacrele sunt un rău, indiferent de cine le înfăptuiește. El descrie cu meticulozitate suferința provocată palestinienilor de israelieni, dar folosește aceeași logică atunci când vorbește despre uciderea atleților israelieni la Jocurile Olimpice de la München din 1972, spunându-i lui Yunes: „Știu ce crezi despre acest tip de acțiune, și mai știu că ai fost unul dintre puținii care au îndrăznit să se pronunțe împotriva deturnării avioanelor, a operațiunilor desfășurate în străinătate și a uciderii civililor”.

Evident, nu putem să condamnăm acțiunile opresorilor noștri și apoi să le repetăm noi înșine. Trebuie să fim diferiți și să acționăm diferit – asta am învățat de la tine. Khalil îi reamintește lui Yunes de tragedia de la Damour, un oraș creștin situat la sud de Beirut, atacat în 1976 de Saika, o miliție palestiniană pro-siriană, care a omorât aproape patru sute de civili. Mai târziu, s-a decis ca refugiații din tabăra Tal al-Za'atar, ei înșiși victime ale atacurilor venite din partea unor grupuri creștine extremiste din Damour, să primească locuințe în acest oraș, recent curățat de locuitorii săi creștini. Khalil spune: „Am crezut că asta ne făcuseră evreii nouă, iar acum noi făceam același lucru populației din Damour? Nu se poate așa ceva, este o crimă". Incidentele de acest tip sunt cele care l-au determinat pe Khalil să-i spună mentorului său: „Într-adevăr, Yunes, fiul meu, singurul lucru de care se tem oamenii este de ei înșiși. Mi-ai spus că singurul lucru de care te-ai temut tu când ai traversat granița a fost propria ta umbră, care avea să se întindă pe pământ și să te urmeze".

Vezi, Baba jan, eu cred că acest lucru este foarte important, deoarece o asemenea perspectivă asupra lumii ne salvează de ipocrizia noastră, dar ceea ce văd eu acum în ambele țări pe care le consider patria mea este o doză substanțială de ipocrizie, fără prea multă modestie sau îndoială.

„Toate prostiile pe care le facem, le punem în cârcă evreilor", se plânge Khalil. A fi victimă înseamnă a nu-ți mai asuma răspunderea, a renunța, de fapt, în primul rând la tine însuți. „Toate poveștile despre războaie au dispărut; au rămas doar masacrele. Îi imităm noi pe dușmanii noștri sau ei îi imită pe călăii lor?" Doar atunci când lepezi mantia de victimă devii o amenințare, un pericol pentru opresorul tău. Este

cumva curios că, pentru a înceta să mai fii o victimă, trebuie să-ți asumi răspunderea pentru cine ești și pentru cine ai putea să devii – recunoscându-ți astfel, în mod ironic, dușmanul și faptul că ți-ar fi plăcut ca el să te elibereze din postura ta de victimă. Are loc un transfer de putere, când îți dai seama că dușmanul nu este prezența atotputernică și omniscientă care controlează tot ceea ce facem. Avem posibilitatea să alegem; prin urmare suntem liberi. Putem alege să devenim asemenea dușmanului nostru – sau nu.

PENTRU KHOURY, FAPTUL CĂ actualii dușmani ai palestinienilor au fost și ei cândva victimele celor mai oribile crime din secolul XX este dureros. Manifestă empatie față de acele victime și față de soarta lor. Cu o generozitate uimitoare a spiritului, ne reamintește de tragedia dușmanului lor. Într-un pasaj citat frecvent, Khalil îi spune mentorului său aflat în comă: „Tu, eu și orice ființă de pe fața planetei ar fi trebuit să știm și să nu fim martori tăcuți, ar fi trebuit să împiedicăm bestia să-și distrugă victimele în maniera aceea barbară fără precedent. Nu pentru că victimele erau evrei, ci pentru că moartea lor însemna moartea a tot ce e omenesc din noi". Pentru Khalil, orice facem la nivel individual poate avea o rezonanță universală. Și îl întreabă pe Yunes: „Pe chipul celor care au fost puși să măcelărească nu ai văzut ceva care să semene cu chipul tău?".

Dragă Baba, după cum vezi, Khoury este decis să complice lucrurile: victimele pot deveni făptași, motiv pentru care e important ca ei să știe că pot schimba rolurile cu dușmanii lor, iar făptașii pot să deveni ei înșiși victime la un moment dat. Într-un interviu acordat cotidianului *Yediot Aharonot*, Khoury

a spus: „Când am lucrat la această carte, am descoperit că «celălalt» este oglinda lui «eu». Și, dat fiind că scriu despre o jumătate de secol de istorie palestiniană, e imposibil să interpretez această istorie altfel decât în oglinda lui «celălalt» israelian. Prin urmare, când am scris romanul, am depus mari eforturi pentru a încerca să analizez la rece nu numai stereotipul palestinian, ci și pe cel israelian, așa cum apare el în literatura arabă și în special în literatura palestiniană a lui Ghassan Kanafani[9], de exemplu, sau chiar în cea a lui Emile Habibi[10]. Israelianul nu este numai polițistul sau ocupantul, el este și «celălalt», cel care are și el o experiență umană, iar noi trebuie să-i aflăm această experiență. Iar lectura experienței lui este o oglindă pentru lectura pe care o facem experienței palestiniene". În carte, spune Khalil, sunt „ei și noi. După cum vezi, ei au devenit ca noi și noi am devenit ca ei. Noi nu mai avem vreo altă memorie".

Faptul că ai fost o victimă nu justifică transformarea altora în victime. Nahila, soția lui Yunes, îi spune anchetatorului ei militar: „Ai fost chinuit, dar suferința ta nu-ți dă dreptul să ne chinui pe noi". Este cât se poate de simplu.

DRAGĂ BABA, ESTE MINUNAT felul în care Grossman, în *Până la capătul pământului*, transformă o chestiune politică într-una existențială: pentru a trăi decent în vremuri indecente, ne putem oare permite să-i tratăm pe alții, chiar și pe dușmani, într-un mod indecent? Răspunsul lui – nu – se află în centrul perspectivei lui Grossman asupra lumii și stă la baza romanului *Până la capătul pământului*. Se dovedește că a trăi decent este cea mai dificilă sarcină dintre toate.

Întorcându-ne pentru un moment în lumea faptelor, imperativul de a ne comporta decent cu dușmanii noștri a avut de-a lungul istoriei rezultate pozitive, chiar dacă în mod evident imperfecte, cum ar fi Convenția de la Geneva, Liga Națiunilor, Națiunile Unite, Declarația Universală a Drepturilor Omului, Tribunalul Penal Internațional și Comisia pentru Adevăr și Reconciliere a lui Mandela. În fiecare dintre aceste cazuri, în contextul războiului și al violenței, s-au făcut încercări pentru ca toată lumea, inclusiv dușmanii din ambele tabere, să fie tratată în mod corect și just. Baba, nu crezi că e o contradicție aici? Ceea ce vreau să spun e că războiul se întemeiază pe faptul că nu există o cale corectă sau justă de a te întâlni cu inamicul, și totuși, în același timp, ni se cere să fim corecți și drepți. În ciuda contradicției, ni se cere să apărăm simțul nostru esențial al demnității și decenței, chiar și față de un inamic care nu are un asemenea simț, pentru că a-ți pierde demnitatea și decența echivalează, se pare, cu a-ți pierde viața.

Această atitudine este implicită în majoritatea scrierilor lui Grossman. El spune că „în spatele armurii fricii, a indiferenței, a urii și constricției sufletului, dincolo de tot ce s-a ofilit în fiecare dintre noi pe măsura trecerii acestor ani dificili, în spatele zidurilor fortificate – există *o ființă umană*”. Pentru a o vedea din spatele armurii, trebuie să creăm un alt spațiu, o realitate alternativă ficțională. Trebuie să comunicăm într-un limbaj diferit, lipsit de generalizări, de categorisiri și de ceea ce el numește „naționalizare”. Gândindu-mă la *Până la capătul pământului*, gândesc în metafore. Și înțeleg cum autorul folosește magia limbajului, a narațiunii, ca pe un fel de protecție sau protest. Această scriere este un act de sfidare

împotriva tăcerilor absolute ale morții, împotriva generalizărilor care imită întotdeauna moartea, ștergând detaliile, individualul și particularul. Un mod de a te opune morții și războiului este să-ți amintești că există viața, cu toate trivialitățile ei. Și să fii afectuos. Acesta este primul lucru pe care războiul și opresiunea ți-l răpesc: afectivitatea.

ÎN PÂNĂ LA CAPĂTUL PĂMÂNTULUI, Ora își pune aceste întrebări în legătură cu ea însăși, cu familia ei, cu Avram și, în cele din urmă, cu privire la cititorii cărții: Ce putem spune despre simpla decența umană? Merită trăită viața, dacă suntem forțați să renunțăm la decență? Ne-am confruntat cu aceleași întrebări în anii petrecuți în Republica Islamică și mă alătur din tot sufletul Orei. Am întâlnit nenumărate războaie în această singură carte și atât de mulți oameni care se dușmănesc, dar probabil că războiul cel mai important este cel dus de Ora cu suficiența și cruzimea rudelor și cunoscuților ei. Acest război nu îl poartă doar pentru a-i ține pe membrii familiei laolaltă, ci și pentru a-i împiedica să renunțe la decență.

Baba jan, există un incident oribil în roman, atunci când soldații din plutonul lui Ofer îl lasă pe un bătrân palestinian din satul Dura închis în depozitul frigorific al unui abator vreme de 48 de ore. Uitaseră de el și când, în cele din urmă, și-au amintit și l-au eliberat, au constatat că bătrânul o luase razna. Ora nu poate să-și scoată din minte faptul că Ofer fusese cel care uitase să-l elibereze. Compasiunea și imaginația ei îl au în centru pe palestinian; crede că „nebunia era, probabil, singura modalitate prin care un palestinian reușea să treacă prin toate punctele de control, prin

percheziţiile corporale şi procedurile de acordare a permiselor de trecere şi de muncă”[11].

În cele din urmă, familia Orei se destramă pentru că ea nu poate accepta ideea că fiul ei trebuie să ucidă pe cineva, chiar dacă acel cineva este un duşman. Într-o stare de furie şi panică, dă vina pe ţara ei pentru că s-a amestecat atât de violent în viaţa privată a familiei sale. „Iată, simţea ea, povestea se repetă la nesfârşit: ţara asta, cu bocancul ei de fier, a pus încă o dată un picior de uriaş acolo unde în mod normal statul nu avea ce să caute”[12]. Pe măsură ce povestea înaintează, ne dăm seama că aceasta se axează tot mai mult pe destrămarea vieţii de familie a Orei de către o forţă exterioară şi pe modul cum, narându-şi povestea, ea reuşeşte să-şi refacă viaţa şi să-i dea un sens.

Ora se teme că îl va pierde la propriu pe Ofer în război, dar se teme că-l va pierde şi dacă el va supravieţui pierzându-şi însă atât de necesarul sentiment al omeniei, ori dacă omenia însăşi va ajunge să i se pară ceva lipsit de însemnătate în comparaţie cu constrângerile războiului. Acesta e şi motivul pentru care Ora insistă ca fiul ei să se abţină să ucidă, chiar şi atunci când e vorba de un duşman. Crede că „Ofer nu putea răni o fiinţă umană, deoarece dacă avea să se întâmple aşa ceva, indiferent de motive, circumstanţe şi justificări, chiar dacă omul respectiv ar fi fost pe cale să detoneze o încărcătură explozivă, viaţa lui Ofer nu ar mai fi fost niciodată la fel, pur şi simplu nu încăpea nicio urmă de îndoială că nu ar mai fi putut trăi după aceea”[13].

CUM POŢI SĂ SURAVIEŢUIEŞTI în asemenea circumstanţe, Baba jan? Şi, dincolo de supravieţuire, cum poţi să duci o viaţă

decentă, conformă principiilor tale? Grossman optează pentru ceea ce el numește „abordare literară”. Modul în care înțeleg eu acest termen este că literatura e un act de rezistență împotriva dezumanizării. Războiul și traumele ne amorțesc simțurile și ne îngheață sentimentele. Literatura ne reface, ne reînvie sentimentele, ne redă simțul individualității și al integrității. Scrisul și cititul devin mijloace de protest; o revoltă existențială împotriva violenței impuse. A rămâne om – sau, mai precis, a rămâne *omenos* – devine scopul. Vedem acest lucru mai ales în cuvintele și acțiunile Orei și ale lui Avram, cei doi naratori din roman. Ora apelează la magia poveștii: spunând povestea lui Ofer, îl va salva de la moarte. La fel ca în *O mie și una de nopți*, o poveste duce spre alta, iar Ora leagă viața lui Ofer de viețile altora pe întreg parcursul călătoriei ei cu Avram. Aceste povești sunt acte de rezistență împotriva morții și a uitării.

Pe măsură ce călătoria Orei și a lui Avram continuă, observăm că, la fel ca în basmul Șeherezadei, atât povestitorul, cât și ascultătorul participă tot mai mult la intrigă, devenind parte a poveștii. Avram, care renunțase la viață, își redobândește treptat simțurile cu ajutorul poveștilor Orei și înțelege mult mai bine jumătatea de viață pe care a trăit-o după perioada petrecută în captivitate la inamic. El nu este regele Șahriar, dar la fel ca în cazul acestuia, ascultând poveștile Orei, ceva înmugurește treptat în el. Ea îi evocă viața lui anterioară, acel timp când el era teribil de viu, când cuvintele se revărsau extatic dintr-însul, iar existența și scrisul îi erau împletite strâns.

La finalul romanului, nu știm ce va aduce viitorul sau dacă Ofer va trăi sau va muri. Dar știm că s-a petrecut ceva

important prin intermediului actului povestirii. Și mai știm că, într-un sens, Ora și-a luat înapoi controlul de la stat, prin faptul că a devenit stăpâna propriei povești. Indiferent de ce se va întâmpla, Ofer va trăi de acum înainte undeva în poveștile Orei și nimeni nu-l va putea lipsi de această viață. Disperați și îndrăgostiți cândva, Ora și Avram l-au conceput și i-au dat naștere lui Ofer, iar acum, „într-o bună zi, nu acum, într-o bună zi”, Ora îi spune lui Avram: „Tu vei scrie despre călătoria noastră… Și în cele din urmă, vei vedea… vom da naștere unei cărți”[14].

DRAGĂ BABA, ÎȚI ADUCI AMINTE de ziua aceea splendidă de primăvară din Teheran când ai trecut pe la noi, așa cum o făceai adesea, ca să mă iei pe mine și pe copii în parc? E posibil să o fi uitat, dar mă îndoiesc. Îmi doresc s-o rememorăm încă o dată, pentru că nu vreau s-o uit niciodată. Îl țineam pe Dara de mână, iar tu o țineai pe Negar. Era o zi liniștită, care insufla un fals sentiment de calm și securitate. Te jucai cu copiii, ceva care implica niște creaturi imaginare ce trăiau în copaci. Le spuneai că în ramuri și prin trunchiuri sunt tuneluri care duc la casele locuite de oamenii copacilor, că rădăcinile leagă copacii unul de altul și că există o lume subpământeană sub ei. Dintr-odată, s-a ivit un nor în depărtare, s-a auzit sunetul grav al unei rachete și imediat am văzut fumul. Am înghețat amândoi și am privit unul la celălalt. Negar și Dara te scuturau de mâini, vrând să le spui povestea în continuare. Te-ai purtat de parcă norul era doar un simplu nor și ai continuat să le spui povestea.

Îți aduci aminte că mai târziu în acea zi mi-ai spus că atât timp cât ne mai este teamă, înseamnă că suntem vii? Temerile

noastre aparțin vieții, sunt dovada că trăim, deoarece numai tărâmul morții nu cunoaște teama. Doar că trebuie să știi cum să-ți controlezi temerile și să li te opui. Mi-ai spus cât de mult regreți că ne-ai crescut spunându-ne că nu trebuie să ne arătăm suferința ori teama. Că ar fi trebuit să ne înveți să simțim teama și durerea și să le înfruntăm.

Îmi amintesc bine ziua aceea, atât de perfectă până ce-a căzut racheta. Am vrut să păstrez veșnice acele clipe, să fac timpul să se oprească în loc și să mă întorc la clipa de dinainte de rachetă, înainte de șoc. Indiferent de cât de multe rachete au lovit orașul, fiecare mi s-a părut întotdeauna ca și cum ar fi fost cea dintâi. Am vrut ca timpul să încremenească: tu ținând-o pe Negar de mână, eu strângându-i-o pe-a lui Dara, vocea ta șoptită și misterioasă cu care le descriai acei oameni din copaci și casele lor. Doar că eu nu mai cred în existența unor zile atât de perfecte, nu mai cred de când am cunoscut oroarea înfiptă adânc în tot ce e frumos și tandru.

Așadar, vreau să perpetuez prin scris ziua aceea din trecutul nostru atât de îndepărtat în care ne-am dus în parc: tu, eu, Negar și Dara. Am fi putut să murim cu toții, dar am continuat să trăim și de atunci, pentru mine, orice copac a fost ceva mai mult decât un copac.

PENTRU KHOURY ȘI GROSSMAN, actul povestirii este un act de iubire. Există întotdeauna ceva încurajator și duios în actul scrierii. Scrisul necesită empatie, deschidere față de inimile și mințile altor oameni. El implică lucrurile nu numai așa cum sunt, dar și cum ar putea să fie, ceea ce reprezintă însăși esența optimismului.

Khoury descrie în amănunt suferința palestinienilor, și totuși nu caută niciodată răzbunarea. În schimb, face apel la

iubire. Convins de puterea vindecătoare a iubirii, transformă povestea într-o poveste tulburătoare de iubire între Yunes și soția sa, Nahila. Yunes își petrece cea mai mare parte a timpului luptând, dar, în egală măsură, duce și o altă viață, mult mai diferită: el a transformat o peșteră în locul întâlnirii tainice cu Nahila – unde cei doi fac dragoste, mănâncă, se ceartă, schimbă informații –, un loc pe care îl numește Poarta Soarelui.

La un moment dat, Khalil își amintește că romancierul Kanafani l-a intervievat pe Yunes, dar decide să nu scrie despre acest subiect, deoarece „scriitorul căuta povești mitice, iar a ta nu e decât povestea unui bărbat îndrăgostit. În ce-ar consta simbolismul unei iubiri care n-a găsit vreun loc unde să prindă rădăcini? Cum te-ai putut aștepta ca el să creadă povestea iubirii tale pentru soția ta? Merită oare cu adevărat să scrii despre dragostea unui bărbat pentru soția lui?” Cum ai răspunde la această întrebare, dragă Baba?

Pe măsură ce povestea continuă, ne dăm seama că Yunes războinicul ar fi fost o cochilie goală – viața sau moartea lui ar fi fost fără sens – dacă n-ar fi iubit-o pe Nahila cu furie și tandrețe. Nu te-ai aștepta la așa ceva, Baba, de la un luptător pentru o cauză, dar, așa cum am aflat noi înșine pe parcursul unui război și al unei revoluții, e uimitor cât de mult contează iubirea în niște condiții extreme. Când au loc atrocități care te fac să-ți pierzi credința în umanitate și în propriul tău simț de a fi uman, ea îți poate fi redată de iubirea unui singur individ. Khalil îl întrebă pe Yunes: „De fiecare dată, tu ți-ai cumpărat iubirea cu prețul posibilei tale morți. Nu este extraordinar acest lucru? Nu este o poveste cum nu mai este alta?”.

APROPIINDU-MĂ DE SFÂRȘITUL acestei scrisori, mă simt mai împăcată, dar tot nu am siguranța că am descris pe de-a-ntregul sentimentele de bucurie, dar și de durere care m-au însoțit când am citit *Până la capătul pământului*, nici duioșia și tristețea pe care le-am simțit când am citit *Poarta Soarelui* și nici sentimentele de apropiere și altruism pe care le-am cunoscut citind *Locuri și nume*. Și nu sunt sigură nici că argumentele mele l-ar fi satisfăcut pe acel tânăr atât de atras de fapte. Niciuna dintre cărțile despre care am discutat cu tine în această scrisoare nu este de felul celor care-ți merg drept la inimă, făcându-te să le îndrăgești și să te simți confortabil când le citești. Nu sunt lecturi reconfortante, ci, dimpotrivă, te pun pe gânduri – cu atât mai mult cu cât ajung până în miezul faptelor, făcându-le să le vedem și să privim dincolo de ele. Faptele, asemenea lutului proverbial, trebuie să fie modelate și să primească apoi suflarea noastră pentru a deveni vii și ele *chiar* devin vii în aceste cărți. La fel cum tu ai dat viață poveștilor și astfel ne-ai făcut mai bogați.

În timp ce scriu aceste cuvinte, îmi aduc aminte de Avram șoptindu-i Orei: „Chiar dacă ar fi să umblu prin valea umbrei morții, nu mă tem de niciun rău… pentru că povestea mea e cu mine”[15].

Cu dragoste,
Azi, fiica lui Baba

1. David Grossman, *Până la capătul pământului*, traducere din ebraică și note de Ioana Petridean, Polirom, Iași, 2012.
2. David Grossman, *Până la capătul pământului*, ed. cit., p. 142.
3. *Ibidem*.
4. *Ibidem*, p. 442.
5. *Ibidem*.

6. *Ibidem*, p. 468.
7. *Ibidem*, p. 469.
8. Este vorba despre poezia „Strange Meeting” („O întâlnire ciudată”).
9. Ghassan Kanafani (1936-1972), scriitor și unul dintre liderii Frontului Popular pentru Eliberarea Palestinei, care a fost asasinat de Mossad, poliția secretă israeliană (n. ed. orig.).
10. Emile Habibi (1922-1996), scriitor israeliano-palestinian și membru al Knessetului (n. ed. orig.).
11. David Grossman, *Până la capătul pământului*, ed. cit., p. 490.
12. *Ibidem*, p. 477.
13. *Ibidem*.
14. *Ibidem*, p. 419.
15. *Ibidem*, p. 454.

A patra scrisoare: Atwood

11-26 mai 2020

Scumpul meu Baba,

În dimineața asta m-am trezit pe la cinci, mai devreme ca de obicei, și, cum n-am mai putut să adorm, m-am dat jos din pat, mi-am făcut o cafea și mi-am luat ceașca pe balcon să salut Potomacul. Era încă întuneric, încât am putut mai curând să „simt” fluviul, decât să-l văd. Mă învăluiau simultan două tipuri de tăcere. Una era tăcerea fluviului de la primele ore ale dimineții, cu frumusețea și calmul lui și cu siluetele copacilor în întuneric. Cealaltă era tăcerea interioară, sentimentul care se naște în mine de fiecare dată când mă gândesc la acest coronavirus îngrijorător și perfid. E o tăcere a coronavirusului asemănătoare cu cea a morții, ca și cum teama provocată de virus se înfășoară în jurul meu asemenea ceții. Tăcerea aceasta este însoțită de un sentiment de amenințare, de tipul celui care nu dispare cu calmante. Este mai curând existențială. Spre deosebire de situația din timpul războiului dintre Iran și Irak, primejdia nu vine cu zgomote asurzitoare, dar mă urmărește, mă încercuiește, rece și lipicioasă.

Și mai este și tăcerea cărții despre care o să-ți scriu astăzi, Baba – *Povestea Slujitoarei*[1]. Mi-am dat seama că în această carte autoarea alătură ambele tipuri de tăcere – frumusețea și moartea, așa cum noi doi le-am cunoscut trăind într-o societate totalitară, simțind pericolul în aer chiar și în clipele de relativă pace și calm.

Mi-am dorit mereu să vorbesc cu Margaret Atwood despre *Povestea Slujitoarei*, înainte ca această carte să devină un succes rapid și să fie transformată într-un serial de televiziune popular – probabil că americanii asociaseră instinctiv mentalitatea lui Trump cu a conducătorilor Galaadului lui Atwood. Când am întâlnit-o prima oară, la Festivalul Internațional al Autorilor de la Toronto, desfășurat la Harbour Front Center, unde am avut o scurtă discuție, mi-a spus că toate cărțile ei fuseseră traduse în persană. În acel moment m-am gândit să-i vorbesc despre experiența pe care o avusesem la prima lectură a romanului *Povestea Slujitoarei* – despre cât de greu mi-a fost s-o citesc, despre faptul că această carte estompa granițele dintre ficțiunea ei și realitatea mea, făcându-le să se prăbușească una în alta, în așa fel încât, la început, am reacționat la ficțiunea ei ca și cum *ar fi fost* realitatea mea. Dar nu i-am spus atunci nimic din toate astea; pur și simplu nu am avut la dispoziție suficient timp pentru ca să mă explic.

Astăzi se observă o creștere semnificativă a interesului pentru *Povestea Slujitoarei* și pentru urmarea sa din 2019, *Testamentele*[2], în patria mea adoptivă, America. Deși nu mai trăiesc în Iran, realitatea din America lui Trump devine tot mai mult nu doar nereală sau suprareală, ci chiar *ireală*, marcată fiind de neliniștea cu privire la direcția în care se

îndreaptă țara. Tu, Baba Jan, o să-mi spui că America nu este Republica Islamică. Și ai dreptate, dar există semne și manifestări ale unei mentalități totalitariste la Trump și la adepții săi, care nu ar trebui subestimate.

Acum, de vreme ce *Povestea Slujitoarei* a redevenit bestseller în America, am fost curioasă să aflu ce soartă a avut în Iran. Prin urmare, i-am telefonat lui Shirin, o cititoare pasionată. Mi-a spus că știa de la prietena noastră comună Maryam, o traducătoare cunoscută, că multe dintre cărțile lui Atwood fuseseră traduse și că *Povestea Slujitoarei* era foarte populară, ajungând la a unsprezecea ediție. „Dar nu știu cum de am reușit să o citesc”, mi-a mărturisit ea. „Cartea este greu de suportat. Eu trăiesc de patruzeci de ani lumea lui Atwood și nu am nici cea mai mică intenție să o mai trăiesc încă o dată”.

Shirin mi-a spus că cel mai rău în legătură cu cartea, din ce a auzit ea de la mine și de la alți prieteni din SUA, era că numeroși americani considerau că o Republică Galaad totalitară cum e cea din romanul lui Atwood este un loc îngrozitor ce trebuie evitat cu orice preț în America, dar că ceva asemănător ar fi potrivit pentru noi, în Republica Islamică Iran, deoarece reprezintă „cultura noastră”. Mai rău decât atât, am replicat, e faptul că republica americană însăși ar putea s-o apuce pe calea Republicii Galaad. La urma urmei, am zis, Atwood și-a plasat Galaadul în fostele State Unite ale Americii. De aici, am trecut la unul dintre subiectele noastre favorite, și anume la faptul că Republica Islamică, pentru a-și justifica autoritatea, susținea că teocrația pe care a impus-o poporului se întemeia pe cultura și tradițiile autentice ale Iranului.

I-am spus lui Shirin cât de greu îmi vine să văd că această teorie falsă era acceptată atât de dreapta, cât și de stânga politică din Occident, în special în America. Cât de arogant este să crezi că oameni aparținând altor culturi nu vor să fie la fel de liberi ca și noi și că femeile de-acolo nu vor să aibă aceleași drepturi pentru care au luptat și femeile americane – și asta, în ciuda faptului că toate, aparținând diverselor culturi, inclusiv femeile din Iran, au luptat mai bine de un secol și încă mai luptă pentru aceleași drepturi pe care le revendică și femeile în Occident. De nenumărate ori, atunci când am deplâns soarta vitregă a femeilor sub regimul islamic, mi s-a spus: „Dar tu ești din Occident!” și „Așa e cultura lor!”.

Shirin a fost de acord cu mine. „Avem mii de ani de istorie și cultură. Oricum, cea mai mare parte a istoriei noastre – când am fost și cel mai mare imperiu din lumea antică – este preislamică! Iar în perioada islamică am produs nenumărați poeți, savanți și filozofi importanți. Noi cunoaștem extrem de bine istoria și cultura Occidentului. Or, ce știe Occidentul despre istoria și cultura celor de aici? Ce știu cei din Occident despre poeții, savanții și filozofii noștri?

Îmi aduc aminte, Baba jan, că te plângeai mereu de cât de puțin știau americanii, chiar și politicienii și personajele lor publice, despre alte țări. Spuneai că își poartă ignoranța cu nepăsare și jovialitate. Lumea, credeai, știe multe despre America, dar America știe prea puține despre restul lumii. Așadar, nu ai fi surprins de această ignoranță deplină în ce privește Iranul și restul țărilor din „lumea musulmană”.

I-am spus lui Shirin că în 1997, când m-am întors în Statele Unite, deja am observat o modificare în atitudinea față de

aceste țări. Aceasta, desigur, a devenit mult mai pronunțată și mai acceptată după 11 septembrie. Spre marea mea consternare, mitul pe care Republica Islamică îl crease despre Iran și islam fusese acceptat pe scară largă și generalizat la toate țările majoritar musulmane. Toate aceste state, cu istorii, naționalități, limbi și culturi extrem de diferite au fost reduse la un singur aspect: religia. Iar religia lor, care, asemenea altor religii, avea multe denumiri și interpretări, a fost redusă, la rândul său, la elementele cele mai extreme: fundamentalismul și Șaria. Toate aceste țări au fost lipsite chiar și de propriile lor nume, fiind puse de-a valma sub umbrela „lumii musulmane”, negându-se astfel diversitatea islamului și a adepților săi. Este ca și cum am spune că Franța, Marea Britanie și Statele Unite sunt toate țări creștine și parte a „lumii creștine”!

Adepții extremei drepte, așa cum e și Trump, folosesc acest argument pentru politicile lor reacționare și rasiste îndreptate împotriva cetățenilor din țările majoritar musulmane, cu scuza că brutalitatea este „cultura lor”, în timp ce unii de extremă stânga au decis că, de vreme ce aceasta este „cultura lor”, nu trebuie să-i criticăm pe „musulmani”, refuzând să facă diferență între autorități și cetățeni, între regimurile care au creat asemenea mitologii și populațiile cărora le-au fost ele impuse. Este ca și cum ai spune că America este doar America lui Trump, i-am spus lui Shirin.

Am mai discutat o vreme, iar când am închis telefonul, cerul se luminase și apele Potomacului străluceau cu mici valuri unduindu-se la suprafață. Clădirile înalte de pe malul celălalt începuseră să se deslușească în spatele copacilor, iar eu eram la a treia cafea. Îmi aduc aminte că Mitra, o altă prietenă și, la fel ca mine, imigrantă, mi-a spus și ea că i-a

fost greu să citească *Povestea Slujitoarei*. „M-a scos de-a binelea din sărite”, mi-a zis. Prietenele mele erau cititoare avide și citiseră fără prea mari dificultăți romane distopice care îți sfâșiau inima, precum *1984*. Cum se făcea că romanul lui Atwood se dovedise a fi o lectură atât de dificilă pentru ele?

AM CITIT PENTRU PRIMA OARĂ *Povestea Slujitoarei* în 1998. Acțiunea se petrece într-o teocrație după ce administrația Statelor Unite a fost alungată de la putere. Este povestită de Offred, una dintre „Slujitoare”, a cărei sarcină este să aducă pe lume copii pentru elita masculină conducătoare alcătuită din „Comandanți”. La vremea la care am citit cartea, amintirile mele despre viața din Republica Islamică erau încă proaspete – din punct de vedere fizic, locuiam în Statele Unite, dar emoțional eram de cele mai multe ori în Iran. În special noaptea – aveam coșmaruri și spaime claustrofobe.

În acei primi ani de după întoarcerea mea din Iran, am citit foarte mult, în compensația cărților pe care nu avusesem voie să le citesc acolo. Am trecut de la un autor la altul, încercând să citesc toate cărțile fiecăruia. Am devorat rând pe rând cărțile lui Atwood: *Alias Grace*, *Wilderness Tips*, *Surfacing*, *Lady Oracle*, *The Edible Woman*. Când am citit primele capitole din *Povestea Slujitoarei*, am fost impresionată de asemănările dintre teocratica Republică Galaad din carte și Republica Islamică Iran – și mi-a stârnit multe sentimente și emoții familiare mie.

Baba jan, similitudinile dintre carte și Republica Islam nu sunt doar presupunerile mele. *Povestea Slujitoarei* se sfârșește cu o conferință academică plasată în viitor. Profesorul Pieixoto a scris o lucrare intitulată „Iran și Galaad: două monoteocrații

de la sfârșitul secolului XX, așa cum rezultă din jurnalele personale”[3]. Evident că Atwood era conștientă de asemănările dintre Galaadul ei și Republica Islamică Iran. Dar o dovadă mult mai potrivită că Atwood oglindește realitatea noastră este modul cum a folosit atât de strălucit faptele istorice pentru a-și elabora ficțiunea. Baba, pariez că dacă ai fi citit romanul, ai fi fost de acord cu mine că, dincolo de similitudinile referitoare la detalii, Atwood a surprins perfect atmosfera și starea sufletească a unei societăți totalitare similare celei din Republica Islamică Iran.

În 2017 Atwood a scris un eseu în *New York Times* despre semnificația romanului *Povestea Slujitoarei* în epoca lui Trump, în care confirmă că toate evenimentele din carte se întemeiază pe fapte reale. În parte, aceste fapte au fost colectate pe parcursul vizitelor sale întreprinse în Europa de Est în epoca sovietică. Făcând aluzie la un vers dintr-o poezie a poetei americane Marianne Moore, ea explică această decizie: „Deși planul meu a fost să creez o grădină imaginară, am vrut ca broaștele ei râioase să fie reale”. Pentru aceia dintre noi care trăiserăm în Republica Islamică, broaștele ei râioase erau mult prea reale. În articol, Atwood mai dezvăluie și că „una dintre regulile mele a fost să nu pun niciun eveniment în carte care să nu se fi întâmplat deja în ceea ce James Joyce numea «coșmarul istoriei»”.

Cu toate că în articolul ei din *Times* afirmă că faptele din roman au la bază evenimente reale din Occident, ele au creat o republică teocratică imaginară care este sora fictivă a Republicii Islamice Iran. Atwood afirmă că Republica Galaad, înființată după o lovitură de stat în SUA, este „construită pe fundația rădăcinilor puritane din secolul al XVII-lea care s-au

aflat întotdeauna sub America zilelor noastre, pe care credem că o cunoaștem”, și că până și îmbrăcămintea modestă pe care personajele ei feminine o poartă este oglinda acelor vremuri. Și mai adaugă: „Sunt numeroase aspectele incluse în *Povestea Slujitoarei* – execuții colective, legi somptuare, arderea cărților, programul Lebensborn al SS-ului[4] și răpirea copiilor practicată de generalii argentinieni, istoria sclaviei, istoria poligamiei americane...”.

Baba jan, probabil că argumentul meu nu te-a convins, așa că am să-ți vorbesc despre modalitățile prin care Republica Galaad este oglinda Republicii Islamice Iran. În primul rând, Galaad, ca și Iranul, este o teocrație – sau ceea ce Atwood numește o monoteocrație, în care cetățenii sunt guvernați de legea divină și controlați prin frică și violență extremă. Execuțiile publice prin spânzurare din Galaad sunt similare celor de același fel și lapidărilor la care am asistat în Iran. În Galaad, suntem martori ai persecutării unor minorități religioase și secte creștine – baptiști, catolici și quakeri –, ale căror vederi diferă de credințele religioase rigide ale conducătorilor din Galaad. Aidoma, Republica Islamică îi oprimă nu numai pe evrei, pe credincioșii baha’i, pe zoroastrieni, pe creștini și pe atei, ci și pe membrii sectelor musulmane, cum ar fi sunniții sau adepții sufismului și ai shaykhismului. Ambele republici persecută femeile și minoritățile. Ambele consideră că femeile sunt slabe la minte, că trebuie să fie supuse bărbaților și că trupul lor e păcătos, motiv pentru care trebuie să fie acoperit din cap până-n picioare. Presupun că trebuie să mulțumim stelei noastre norocoase că, în unele privințe, situația femeilor din Iran nu e chiar atât de rea ca a suratelor lor din Galaad, unde ele nu au

voie să citească și să scrie și sunt categorisite potrivit unei ierarhii degradante. În Iran, există cenzură și cărți interzise, dar nu se fac asemenea distincții între bărbați și femei.

În Galaad, soțiile „Comandanților” de elită se află la vârful lanțului trofic, deasupra „Marthelor”, care sunt un fel de servitoare, și „Econonevestelor”, care fac parte din clasele cele mai de jos. „Slujitoarele” par a fi într-o categorie a lor proprie, fiind considerate importante doar ca mașini de născut copii. Am o mare simpatie pentru „Slujitoare” și pentru situația lor dificilă. Putem înțelege de ce, într-o țară precum Galaadul, ratele ridicate de infertilitate provoacă îngrijorare, dar soluția regimului la această problemă e una brutală. Ideea că femeile tinere și fertile sunt forțate să participe lunar la un bizar ritual al împerecherii cu Comandantul care le este repartizat, și că toți copiii pe care-i nasc nu le aparțin lor, ci nevestei Comandantului, este înfiorătoare. Mai mult, dacă o Slujitoare se dovedește infertilă, soarta ei nu poate fi alta decât moartea sau exilul în colonii, ceea ce poate fi mai rău ca moartea.

În Galaad, femeile numite „Mătuși” nu se căsătoresc și sunt singurele cărora li se permite să citească și să scrie, deoarece sarcina lor este să spele creierii celorlalte femei și să le îndoctrineze. Acum, dacă mă gândesc mai bine, îmi dau seama că Mătușile din Galaad seamănă în anumite privințe cu unele femei din Republica Islamică Iran care, însoțite de bărbați înarmați, patrulează străzile orașelor noastre în căutarea acelor femei care nu și-au pus cum se cuvine hijabul pentru a le aresta și a le ține predici, încercând să le oblige să se căiască pentru păcatele lor și să urmeze poruncile Domnului – în timp ce le escortează la închisoare. Îți amintești de ele, Baba? Alcătuiau detașamentele moralității și își

spuneau „Sângele Domnului”. Dar iraniencele au rezistat și n-au cedat: chiar și după ce au fost arestate și pedepsite, odată ieșite din închisoare, comiteau același „delict”. În cele din urmă, guvernul a decis că patrulele nu sunt eficiente și le-au desființat. Și tot opoziția femeilor a determinat regimul să facă și alți pași înapoi în ce privește ținuta lor în public. Legile nu s-au schimbat, dar au devenit mult mai dificil de implementat.

BABA JAN, AMBELE ȚĂRI PE CARE le numesc patria mea au devenit atât de absurde în ultimele luni, încât uneori mă simt ca și cum m-aș afla într-unul dintre cântecele psihedelice ale trupei mele favorite, Queen., ca și cum eu însămi, asemenea lui Freddie Mercury, am cam luat-o razna. Prietena mea Shirin mi-a spus să citesc mesajul ayatollahului Khamenei, liderul suprem, adresat pe 21 martie cu ocazia Anului Nou iranian. Khamenei a menționat coronavirusul în mesajul său, dar nu pentru a iniția o ripostă rațională la acest virus, ci pentru a susține că acele creaturi supranaturale numite *ginni* complotau cu indivizii umani ce dușmăneau Iranul. A spus: „Ne confruntăm atât cu geniile, cât și cu și ființe umane dușmănoase care se ajută reciproc. Serviciile secrete din mai multe țări acționează împreună contra noastră”. Refuzând ajutorul medical oferit de America și de Medici fără Frontiere, Khamenei a declarat că „inamicul cel mai malefic al Republicii Islamice” – adică, America – a creat o doctorie care aparent tratează boala, dar care, în realitate, mai degrabă extinde boala în Iran, decât s-o eradicheze. Făcând o paralelă între el și Profetul însuși, Khamenei crede că Statele Unite au creat tulpina unui virus care îi va afecta doar pe iranieni.

I-am spus lui Shirin că superstițiile și teoriile conspiraționiste abundă și în Statele Unite, unde Trump are obiceiul de a face paralele între el și personaje importante – Abraham Lincoln, de pildă – și a afirmat, printre altele, că pentru a ne vindeca de COVID-19 ar trebui să ne injectăm înălbitor. Ambii lideri susțin asemenea absurdități, în vreme ce țările lor înregistrează zilnic numeroase decese din cauza virusului. Să nu uităm că la începutul pandemiei Iranul a avut printre cele mai ridicate rate de infectare și morbiditate din lume. Guvernul iranian a renunțat să-și protejeze populația, fie și la un nivel minimal. În schimb, își concentrează eforturile în direcția controlului informațiilor despre numărul victimelor și îi obligă pe medici să păstreze tăcerea. Între timp, Trump a continuat să nege realitatea. Zilele acestea, în Republica Islamică, dar și în Statele Unite, se petrec foarte multe lucruri care frizează absurdul. Tragedia este că noi ne confruntăm cu această absurditate și, într-o oarece măsură, o și tolerăm.

ÎN ARTICOLUL DIN NEW YORK TIMES, Atwood menționează că precedentul pentru ritualul impus Slujitoarelor poate fi găsit în povestea biblică despre Iacov și cele două soții ale sale, Rahila și Lia, și roabele lor. Rahila, care este „stearpă”, îi spune lui Iacov să se culce cu slujnica ei Bilha pentru a-i face copii. „Iată roaba mea Bilha; intră la ea și ea va naște pe genunchii mei și voi avea și eu copii printr-însa”[5], i-a zis. Baba jan, pe lângă faptul că nu au control asupra propriului trup sau asupra copiilor lor, Slujitoarele n-au voie nici să-și păstreze numele. În schimb, ceilalți li se adresează cu prefixul „Of” („A lui”) urmat de numele mic al Comandantului lor.

Protagonista din *Povestea Slujitoarei*, de exemplu, se numește Offred, adică „A lui Fred”.

E adevărat, în Iran nu există Slujitoare, dar, ca și în Galaad, femeile sunt considerate păcătoase, fiind făcute pentru a procrea și a-i sluji pe bărbați. La fel ca în Galaad, femeilor din Iran li se spune să se ferească de privirea insistentă a bărbaților. Ele trebuie să-și ascundă corpul de bărbați deoarece trupul lor este o sursă de păcat și o ispită, motiv pentru care, în ambele societăți, corpul și părul femeilor trebuie să fie acoperite. Așa cum scrie Atwood, „Modestia înseamnă invizibilitate, zicea Mătușa Lydia. Nu uitați. Să fiți văzute – să fiți *văzute* – înseamnă, și-i tremura vocea, să fiți penetrate”[6].

Baba jan, trebuie să explic adesea multora de aici că dacă chestiunea vălului obligatoriu ocupă astăzi în Iran un loc atât de important în lupta femeilor iraniene, motivul e că felul în care oamenii apar în public a devenit un simbol al puterii și controlului exercitat de stat asupra populației. Așadar, aici, în America, îi spun oricui este interesat că vălul obligatoriu impus femeilor după 1979 are prea puțin de-a face cu credința, fiind pe de-a-ntregul o modalitate prin care statul își controlează și omogenizează cetățenii, iar pe femei le face să devină invizibile și, drept urmare, lipsite de putere. Iar lupta împotriva vălului obligatoriu nu e o luptă împotriva religiei, ci pentru libertatea de expresie și opțiune, acesta fiind motivul pentru care chiar și acele femei care poartă în mod voluntar vălul sprijină, de fapt, lupta împotriva lui. Acest fapt îmi amintește de ce spune Offred despre corpul ei: „Evit să mă uit în jos la trupul meu, nu neapărat pentru că e rușinos sau

necuviincios, ci pentru că nu vreau să-l văd. Nu vreau să mă uit la ceva care mă definește în mod absolut”[7].

Baba jan, observi cum, în ambele republici, religia este transformată în ideologie, în instrument al puterii, și cum religia însăși a devenit o victimă a aceleiași puteri? Știi la fel de bine ca și mine că legile împotriva femeilor instituite după revoluție au avut la bază opinia misogină că femeile sunt inferioare bărbaților din punct de vedere intelectual. Tu, Baba jan, ai urât la fel de mult ca mine faptul că femeile judecător din Iran au fost lipsite de statutul lor profesional și că la tribunal mărturia unei femei contează doar pe jumătate față de cea a unui bărbat. Amândoi am fost scandalizați de faptul că noul regim a înlocuit toate legile progresiste referitoare la femei cu Șaria, care stipulează, de exemplu, că atunci când un cuplu iranian divorțează, custodia copilului trebuie să fie acordată întotdeauna tatălui – iar în cazul în care tatăl este decedat, trebuie să ajungă la cea mai apropiată rudă de sex masculin. Simt și acum dezgust când mă gândesc că au legalizat poligamia și căsătoriile temporare pentru bărbați, în vreme ce femeile sunt lapidate pentru ceea ce ei numesc adulter și prostituție. Acestea sunt legile, dragă Baba, pe care apologeții regimului le numesc „cultura noastră”!

Îți aduci aminte cât de furioși am fost când, la începutul revoluției, regimul a modificat vârsta la care se pot căsători femeile de la optsprezece la nouă ani? Doamne, abia după lungi proteste și lupte ale activistelor iraniene, regimul a ridicat-o în cele din urmă la treisprezece (treisprezece!) ani, deși fetele sub această vârstă pot fi totuși căsătorite cu acordul tatălui și al unui judecător religios.

Atât în Iran, cât și în Galaad, femeilor le este refuzată autonomia, individualitatea și dreptul de a-și alege calea proprie în viață. Baba jan, sunt uimită de modul în care până și cele mai infime detalii ale vieții din Galaad oglindesc traiul din Republica Islamică. De exemplu, în Iran, regimul asemuiește femeia cu perla dintr-o scoică, perlele fiind simbolul modestiei și al castității. Același concept este aplicat femeilor din Galaad. Aici, la fel ca în Republica Islamică, imaginile cu femei în care apar expuse părți ale corpului lor sunt acoperite cu vopsea.

Dar nu numai aceste detalii fac din cele două republici două surori gemene. Ceea ce surprinde cel mai mult este verosimilitatea romanului. Galaadul pe care Atwood a reușit să-l creeze este cât se poate de real, în sensul că induce aceeași atmosferă de claustrofobie dominată de teamă pe care o regăsim în Republica Islamică – același tip de mentalitate aflându-se la conducere în ambele țări.

Dragă Baba, îți sunt recunoscătoare pentru că ai insistat să le vorbim copiilor noștri despre istoria veridică și adevărata cultură ale Iranului. Ei nu aveau să învețe despre ele la școală, ai spus, așa că era de datoria noastră să-i educăm. Și ai avut dreptate. În fiecare societate totalitară, confiscarea și remodelarea realității începe cu confiscarea și rescrierea istoriei. Pentru a justifica prezentul, trecutul trebuie să fie șters complet și reinventat. În Galaad, la fel ca în Republica Islamică înainte de revoluție, femeile aveau numeroase drepturi și erau active în toate domeniile vieții. Offred muncea. Mătușa Lydia era judecătoare. Baba jan, până la revoluție, consideram ca de la sine înțelese realizările impresionante ale femeilor din Iran. Am vorbit adeseori

despre acest subiect cu Shirin. Ne-am amintit cât de firesc ni se părea, nouă și multor altora, ca femeile să fie implicate în toate domeniile de activitate; ca alături de femeile pilot sau inginere, să existe și judecătoare, membre în parlament (mama mea s-a numărat printre primele șase femei care au fost admise în Congresul Național Iranian) și în guvern – inclusiv o femeie ministru pentru problemele femeilor, care a fost cea de-a doua femeie din lume numită într-o asemenea funcție.

Datorită acestei istorii a luptelor pentru drepturi și a realizărilor lor, femeile au putut să se opună regimului islamic și să refuze să renunțe la drepturile lor atât de anevoios dobândite. Toate acestea ni se păreau firești, de parcă fusese întotdeauna așa, ca și cum de generații întregi – chiar înainte de generația bunicii mele – femeile nu luptaseră pentru drepturile lor, ca și cum aceste drepturi câștigate cu sacrificii și suferințe atât de mari ne-au aparținut dintotdeauna și nu aveau cum să ne fie luate vreodată. Îmi aduc aminte că ne întrebam cum de n-am putut vedea că drepturile de care ne bucuram erau rodul unor îndelungați ani de lupte purtate de mamele, bunicile și străbunicele noastre. În opinia lui Shirin, era ceva specific diverselor generații. S-ar părea, mi-a zis, că fiecare generație născută în confort și beneficiind de privilegiile câștigate prin luptele duse de generațiile anterioare consideră confortul și aceste privilegii ca fiind de la sine înțelese, și deci nu mai trebuie să depună vreun efort pentru ele. La fel ca în Galaad, acum majoritatea acestor drepturi au dispărut. Chiar și dreptul de a ne îmbrăca așa cum dorim, așa cum obișnuiam să ne îmbrăcăm cândva, ne este

acum – după cum spune Offred – interzis și etichetat drept „occidentalizat”.

EI BINE, BABA JAN, AM DEMONSTRAT că Galaadul lui Margaret Atwood are foarte multe lucruri în comun cu Republică Islamică. Dar are asta vreo importanță? Din câte îmi dau seama, unele femei citesc *Povestea Slujitoarei* pentru că se identifică cu ea, iar altele nu o pot citi din exact același motiv. Or, nu acestea ar trebui să fie motivele pentru care citim o carte. Pentru că, vezi tu, asemănările dintre realitatea noastră și ficțiunea lui Atwood nu explică fascinația pe care o resimt față de romanul ei sau motivul pentru care mă simt atât de implicată în destinul fiecărui personaj. Paradoxal, lectura cărții mă duce cu gândul înapoi, la viața din Republica Islamică, și totodată mă desparte de ea și mă introduce în lumea poveștilor. Experiența mea personală ar trebui să adauge – și chiar adaugă – o altă dimensiune lecturii. Înțeleg și sunt de acord cu Shirin și cu dificultatea ei de a citi romanul lui Atwood atât timp cât ea trăiește în Iranul de astăzi – căci nu putem să facem abstracție de realitatea vieții oamenilor. Dar nici nu pot să accept ca Republica Islamică să-mi monopolizeze gândurile și sentimentele în așa măsură încât să nu mai pot citi o scriere de ficțiune ca o entitate separată de realitatea încunjurătoare.

DUPĂ-AMIAZĂ, DUPĂ CEA DE-A PATRA ceașcă de cafea, în timp ce continuam să mă lupt cu scrisoarea asta către tine, o senzație nedeslușită de agitație mă făcea să mă tot plimb de la un capăt la celălalt al camerei, oprindu-mă în dreptul ferestrei din living pentru a privi o barcă singuratecă pe apă, doi

alergători de pe trotuar și mașinile care treceau fără niciun zgomot.

M-am oprit și am sunat-o iarăși pe Shirin. După un salut grăbit, i-am spus pe nerăsuflate: „Ceea ce este fascinant la cartea lui Atwood nu e asemănarea cu Republica Islamică, ci cât de universale sunt toate aceste lucruri!”.

„Ce lucruri?”, a întrebat Shirin.

„Totalitarismul și democrația”, i-am răspuns. „Gândește-te la următorul fapt: oare Atwood a ales întâmplător să plaseze Galaadul în Statele Unite ale Americii, și nu într-un loc imaginar sau într-o societate autocratică existentă? Asta înseamnă”, i-am spus, „că totalitarismul și democrația nu sunt limitate la o anumită țară sau națiune”. I-am amintit că în articolul ei din *New York Times*, Atwood a precizat că toate evenimentele din *Povestea Slujitoarei*, inclusiv femeile care-și acoperă părul și corpul, aveau la bază lucruri care se petrecuseră deja în Occident. O dovadă în plus, am spus, că determinismul cultural din Iran, pe care amândouă l-am detestat și l-am deplâns, era greșit; că indiferent unde locuiești, în Occident sau în Orient, există tradiții progresiste și tradiții retrograde.

„Putem să păstrăm ce este bun și să renunțăm la ce e rău!”, i-am spus prietenei mele pe un ton triumfător. Am vorbit precipitat, ca și cum, dacă nu i-aș fi spus toate aceste lucruri pe loc, ideile s-ar fi pierdut pentru totdeauna. „Lupta pentru libertatea de alegere și de asociere, dar și pentru alte libertăți nu este o tradiție occidentală, ci o necesitate umană”, am continuat eu. Apoi i-am citit lui Shirin un citat din Frederick Douglass pe care-l scrisesem pe o pagină de la sfârșitul cărții lui Atwood: „Un zâmbet sau o lacrimă nu are naționalitate;

bucuria și amărăciunea vorbesc la fel tuturor națiunilor și ele, mai presus de întregul vacarm al limbilor, proclamă frăția dintre oameni”.

BABA JAN, SUNT FOARTE îngrijorată de sarcinile lui Negar și Kelli și mă străduiesc din răsputeri să nu le spun și lor. Nu vreau să le împovărez cu grijile mele, dar îmi aduc foarte bine aminte de experiența de a fi însărcinată cu Negar și, mai târziu, cu Dara, în timpul războiului. Pe lângă temerile și îngrijorările mele obișnuite, auzeam mereu că în timpul războiului copiii se nasc uneori cu beteșuguri din cauză că mamele lor trăiesc într-o stare permanentă de tensiune și stres. Așadar, pe lângă tensiunea generată de război, am purtat în spate temerile legate de copiii mei nenăscuți, în special de Dara, cu care eram deja însărcinată atunci când au avut loc câteva atacuri periculoase asupra Teheranului. Acum am aceleași neliniști, gândindu-mă că nepoții mei se vor naște în timpul unui război de altă natură: pandemia. Mă întreb dacă Kelli și Negar au aceleași temeri, dar nu vreau să le iscodesc. Îmi tot repet că, în pofida neliniștilor mele, ambii noștri copii s-au născut sănătoși, dar acest lucru nu e suficient pentru a-mi domoli angoasele.

TE-AI GÂNDIT VREODATĂ LA ROLUL pe care îl joacă oamenii obișnuiți, de cele mai multe ori și decenți, la crearea unui stat totalitar? Astfel de sisteme par să vină de nicăieri, asemenea unui fulger. Dar, de fapt, acest lucru se întâmplă pentru că mulți preferă să ignore semnalele de alarmă, chiar și atunci când acestea devin extrem de evidente. Treptat, de-a lungul timpului, are loc un proces de acumulare. La început,

conducătorii își aleg drept ținte persoane și lucruri care nu sunt pe placul nostru sau pe care le dezaprobăm – așa cum au făcut în Iran când au executat demnitari din fostul regim. În aceste condiții, nu prea ne pasă de ce fac ei sau chiar îi aprobăm, dar va veni și rândul nostru atunci când ne vor lua ceea ce ne place, ceea ce este important pentru noi. Este la fel ca reacția la virus, când oamenii speră că situația se va ameliora, dar acest fapt nu se întâmplă până când nu întreprindem și ceva concret.

La începutul revoluției teocratice, Offred își dă seama treptat că indiferența față de oprimarea altora, chiar și a celor cu care suntem în dezacord și pe care îi dezaprobăm, ar putea duce într-o zi la propria ei oprimare. „Am rămas în starea aceea de amorțeală mai multe săptămâni, ne spune ea, deși s-au întâmplat totuși anumite lucruri. Ziarele erau cenzurate, unele chiar desființate – din motive de siguranță, susțineau ei. Au început să apară barajele rutiere și Identicardurile. Toate lumea a fost de acord cu treaba asta, de vreme ce devenise evident că nicio măsură de precauție nu era exagerată. Au spus că vor avea loc noi alegeri, dar că e nevoie de timp pentru a le pregăti. Cel mai bine ar fi să vă desfășurați activitățile ca de obicei.”[8] Și ei și-au continuat acțiunile obișnuite în acele vremuri neobișnuite. Oamenii n-au făcut nimic pentru a se opune noului regim. Au încetat marșurile de protest de pe străzi de teamă că vor fi împușcați. Curând, *nu au putut* să mai facă nimic. Nu-ți amintesc toate astea de Iran și de începutul Revoluției Islamice?

În *Testamentele*, continuarea la *Povestea Slujitoarei*, Mătușa Lydia își amintește că mult înainte ca noul regim să preia puterea „lucrurile se aflau deja pe o spirală descendentă de

ani de zile”[9]. La început, oamenii s-au speriat, apoi s-au înfuriat, și, în „absența unor soluții viabile”, au căutat un țap ispășitor. „De ce-am crezut că lucrurile vor continua pe făgașul lor firesc?”, se întreabă ea. „Pentru că ne tot amenințau cu chestiile astea de prea mult timp, presupun. Nu crezi că cerul se prăbușește până nu-ți pică o bucată din el din cap.”[10] Dragă Baba, am văzut același lucru întâmplându-se în America, un stat care nu este nici pe departe totalitar și unde încă mai putem să ne exprimăm liber protestul și opoziția. Cu toate acestea, am fost martoră la acțiunile unui guvern care încalcă valorile și principiile fundamentale ale acestei țări, ploconindu-se în fața unor puteri străine ostile și punând în pericol securitatea națională a țării. Liderii mint în mod repetat, comit ilegalități și le mușamalizează. Și totuși, un număr însemnat de indivizi cred în continuare că „el” (totalitarismul) nu poate să apară aici, în timp ce stau în spatele lui Trump și strigă „Să facem America măreață din nou!”

ACUM ESTE DUPĂ-AMIAZA TÂRZIU și eu îmi prepar a cincea ceașcă de cafea. De data asta, torn puțin coniac în ea. Am nevoie de ceva diferit, ceva care să mă calmeze, deși nu cred că o cafea cu coniac e soluția. Priveliștea de pe balconul meu e atât de frumoasă! Aș vrea să fii aici, Baba, ca să te poți bucura și tu de ea. Mai devreme a plouat, apoi lumina a început să se strecoare printre frunzele abia înverzite. Norii care acoperiseră cerul s-au risipit și un soare palid a început să lumineze fluviul, copacii și clădirile de pe celălalt mal. Asta a durat foarte puțin, apoi soarele s-a arătat în toată splendoarea sa.

Dar să revin la povestea noastră, Baba Jan. La un moment dat în carte, Offred spune: „Cred în existența mișcării de rezistență, așa cum cred că nu poate exista lumină fără să existe și umbră; sau, mai degrabă, nu există umbră dacă nu e și lumină”[11]. Sunt de acord cu ea. Cred în acea lumină. Am fost martoră la ea. Cum să-i reziști? Când ne gândim la sistemele totalitare, ne gândim la extremism, la tortură, execuții, la comportamentul lor barbar. În Galaad, se practică execuțiile publice prin spânzurare, iar cadavrele victimelor rămân expuse zile întregi pentru a fi văzute de toți. Sunt niște crime isterice la care participă mulțimile, nu foarte diferite de execuțiile publice prin spânzurare, lapidările, torturile și violurile din Republica Islamică. Sunt crime-spectacol menite să strecoare frica și paralizia în inima și mintea cetățenilor. Am văzut imagini cu copii iranieni care priveau asemenea execuții publice alături de adulți. Evenimentele extraordinare, incredibile și șocante devin astfel normale, o rutină, chiar ceva mundan. După cum se exprimă Mătușa Lydia în *Povestea unei Slujitoare*, „lucrurile normale sunt cele cu care ești obișnuit… Poate că lucrurile astea nu ți se par normale acum, însă după o vreme așa le vei privi. Vor deveni normale”[12].

Baba, iată de ce mă tem cel mai mult: că lucrurile considerate cândva oribile ar putea să devină normale, că oamenii ar putea să se obișnuiască și să se învețe să trăiască chiar și cu violența extremă. Primul pas în a te opune totalitarismului este să nu accepți ca brutalitățile extreme sau confiscarea libertăților individuale să devină rutină sau lucruri normale. Offred se opune în mod instinctiv – ea găsește diverse modalități de a-și reaminti că nu aparține acestui sistem, refuzând chiar să numească „încăperea mea”

camera în care locuiește în casa Comandantului ei. Este obligată să asiste la brutalități, dar nu devine niciodată părtașă la ele, nu se obișnuiește niciodată cu ele. Primul impuls în fața unor asemenea brutalități este să închizi ochii, să te îndepărtezi și să încerci să uiți. Dar ideea este că nu trebuie să acceptăm niciodată ca asemenea atrocități să devină normale sau să fie acceptate.

În Iran, primul meu impuls a fost să ignor știrile, să ignor chiar și realitatea din jurul și din preajma mea, sau să încerc să o normalizez, să o accept și să-mi continui viața. Așa că am evitat să mă uit la știri sau să citesc ziarele, m-am închis în camera mea și m-am cufundat ore în șir în lectură, dar nimic din toate acestea nu a dat rezultate. A devenit o sarcină foarte dificilă atunci când am încercat să nu mă mai obișnuiesc cu lucrurile și să nu le mai evit: discursurile demagogice ale politicienilor de la televizor, procesele înscenate, imaginile cu cei executați, descrierea unor execuții, biciuirea pentru deținerea de băuturi alcoolice sau a casetelor cu muzică, barajele rutiere nocturne și relatările despre tortură.

DRAGĂ BABA, AI OBSERVAT cum atunci când evenimentele extraordinare devin parte a vieții de zi cu zi dintr-o societate totalitară, lucrurile care au fost considerate rutină, firești, de la sine înțelese, devin extraordinare, rare și inaccesibile? Cert este că liderii din Galaad și-au asigurat dominația nu doar printr-o violență dusă la extrem, ci și confiscând ceea ce noi considerăm a fi micile libertăți – atât de mici în aparență, încât atunci când le posedăm, le considerăm de la sine înțelese, drepturi dobândite prin naștere, și nici măcar nu le privim ca pe niște libertăți reale, obținute prin luptă și fragile.

S-a spus că totalitarismul este în esență contrar vieții, astfel că faptul în sine de a trăi, de a te bucura că ești viu devine un act de transgresare. Sistemele totalitare sunt împotriva plăcerii, a bucuriei sau a frumuseții; există un puritanism prezumțios în ele care transformă plăcerile simple în tentații vicioase. „Însă un scaun, lumina soarelui și niște flori nu sunt lucruri de lepădat.” Așa spune Offred, adăugând: „Sunt vie, trăiesc, respir, îmi întind palma desfăcută în lumina soarelui. Locul în care mă aflu eu nu este o închisoare, ci unul privilegiat, după cum mi-a spus Mătușa Lydia, căreia îi plăcea să facă distincții clare între lucruri: erau fie într-un fel, fie într-altul”[13].

În viața reală, Evghenia Ghinzburg, care a stat optsprezece ani într-unul dintre gulagurile siberiene ale Uniunii Sovietice din timpul dictaturii brutale a lui Stalin, scria: „Simțeam instinctiv: câtă vreme mă vor emoționa briza mării, strălucirea stelelor și versurile, atâta vreme o să fiu vie, oricât de tare îmi vor tremura picioarele, oricât de tare mi s-ar îndoi spinarea sub greutatea tărgilor cu pietre încinse”[14]. Adeseori, Offred se gândește la trecutul ei: la iubitul devenit ulterior soțul ei, Luke; la fiica lor; la micile libertăți pe care le considera firești. „Credeam că avem atâtea probleme!”, spune ea. „De unde să știm că eram fericiți?” Când trece pe lângă un grup de turiști japonezi îmbrăcați în felul în care o făcea ea înainte de Galaad, Offred remarcă cu nostalgie: „Și eu mă îmbrăcam așa. Asta însemna libertate. *Occidentalizare*, așa i se spunea pe vremuri”[15].

În Iran, la fel ca în Galaad, aceste plăceri și privilegii sunt etichetate drept occidentale și sunt interzise cetățenilor. În America zilelor noastre, drepturi similare ar putea să

slăbească și chiar să dispară într-o bună zi din cauza indiferenței, din cauză că noi nu înțelegem că ele nu sunt pur și simplu niște drepturi pe care le-am dobândit prin naștere, nu sunt privilegii. Uităm uneori că în această țară oamenii erau vânduți cândva ca bunuri personale, că existau restricții cu privire la modul în care femeile puteau să apară și să se comporte în public și în privat, că nu aveau drept de vot, nu erau admise în multe instituții de învățământ superior, nu aveau control asupra proprietății lor și nu aveau acces decât la câteva profesii. Uităm că un segment larg al societății americane credea despre toate acestea că reprezintă cultura americană – da, se întâmpla chiar aici, în America.

În Galaad și în Iran, victimele sunt, în mod evident, cetățeni de rând, în special femei – țintele permanente ale regimurilor totalitare. Ceea ce nu este evident e puterea pe care oamenii, femeile în special, o au asupra sistemului. Indivizii cei mai urmăriți, cei mai victimizați sunt totodată și cei mai periculoși, cei mai letali. Simplul fapt că femeile trebuie să-și acopere corpul le conferă putere asupra bărbaților, chiar și asupra unor bărbați (uneori, mai ales asupra lor) precum Comandantul lui Offred, care jinduiesc după ceea ce ei înșiși au interzis. Însuși faptul că le constrâng pe femei, că încearcă să le mențină într-o poziție subordonată și că le acoperă din cap până-n picioare, arată cât de teamă le este de puterea acestora. Chiar și într-o democrație, ura și disprețul manifestate de Trump și de adepții săi față de imigranți, minorități sau femei, demonstrează teama lor: „Și dacă «acești oameni» îmi vor lua locul?”.

După cum bine știi, femeile iraniene au fost conștiente de puterea lor încă de la început. Multe dintre ele nu s-au supus

niciodată legilor privind obligativitatea vălului sau modul cum pot să apară în public. Au mers la închisoare din cauza asta, au fost biciuite, dar și-au făcut din nou apariția în aceeași manieră subversivă. A fost mult mai ușor pentru regim să întemnițeze și să distrugă grupuri și organizații politice, decât să oblige milioane de femei să cedeze, să se supună. Nu aveai de unde să știi, dar în ultimii ani refuzul de a colabora cu regimul s-a transformat într-o mișcare de masă.

Multe lucruri s-au întâmplat de când ai plecat dintre noi. Masih Alinejad, o tânără născută într-un sat iranian dintr-o familie conservatoare și religioasă, dezamăgită de sistemul teocratic, a emigrat mai întâi în Marea Britanie și apoi în America. Ea a creat un website intitulat Libertățile Ascunse ale Femeilor Iraniene și a postat fotografii cu femei fără hijab. Curând, acțiunea ei s-a transformat într-o mișcare: niște bărbați, în semn de solidaritate cu femeile, au început să poarte vălul islamic, în vreme ce o serie de femei și l-au dat jos pe-al lor, iar femei cu văl au făcut poze cu cele fără văl. Îmi place haștagul lor: #CameraNoastrăEsteArmaNoastră. Regimul, cu toate armele sale, n-a avut puterea să le suprime pe femeile cu camere video. Nu o să-ți vină să crezi, dar chiar în momentul când îți scriu această scrisoare, o mulțime de activiste feministe se află în închisori, condamnate la ani grei de detenție, în principal pentru că au protestat împotriva vălului obligatoriu.

BABA JAN, DĂ-MI VOIE SĂ FAC următoarea afirmație bizară: îți vine să crezi că am descoperit câteva teme comune între *Povestea Slujitoarei* și *Mândrie și prejudecată* de Jane Austen? Ambele romane, la fel ca multe alte mari opere literare în care

personajele principale sunt femei, au ca temă libertatea de a alege și sunt, în esență, ode dedicate vieții obișnuite. *Povestea Slujitoarei,* ca orice roman important, este totodată o celebrare a vieții, arătând cât de minunat este să te îndrăgostești, să cumperi haine, să ai banii la bancă pe numele tău sau să deții o pisică. În ce privește romanul *Mândrie și prejudecată*, acesta este despre drumul femeilor spre independență și libertatea de a alege. Ceea ce m-a surprins în timp ce citeam *Povestea Slujitoarei* nu a fost violența extremă, ci această celebrare a vieții de zi cu zi, dar și a naturii sale subversive: Offred, care păstrează bucățile de unt și margarină de pe tava ei pentru a le folosi pe post de cremă care să-i mențină pielea delicată, cu dorința ei de a fi atinsă de o altă ființă umană, cu micile ei gesturi pentru a-i tachina pe bărbații aflați la putere, fiind gata să-și riște viața pentru a face dragoste cu singurul bărbat pe care l-a dorit în timpul șederii ei în Galaad.

Îmi place scena în care ea e salutată de gardienii numiți „Paznici"; curios, unul dintre ei încearcă să-i vadă fața, iar ea își ridică puțin capul pentru a-i veni în ajutor. Și îi spune cititorului: „E ceva ieșit din comun, o mică sfidare a regulilor, așa de neînsemnată că nu poate fi descoperită, dar astfel de momente sunt niște recompense pe care mi le ofer la fel cum procedam în copilărie, cu bomboana păstrată în fundul unui sertar. Astfel de momente reprezintă niște posibilități, niște deschizături infime prin care să poți arunca o privire"[16]. Prin asemenea gesturi, aparent neînsemnate, Offred încearcă să păstreze vestigii ale identității și individualității sale confiscate, mărturisind că e o formă de independență față de puterea totalitară a Galaadului.

Așa înțeleg eu impulsul ei spre a comite mici delicte, ca un copil neastâmpărat care mănâncă bomboana interzisă. O dată, la universitatea la care lucram în Teheran, i-am strâns mâna unui coleg în mod deliberat, un gest care, la acea vreme, era strict interzis. Aproape că am putut să aud cum altor doi colegi care au asistat la delict li s-a oprit răsuflarea și am putut să văd cu cât efort colegul meu, șocat, s-a abținut să-și retragă mâna, încercând să rămână politicos. Din când în când făceam câte ceva de genul acesta. Poate că altora li se părea prostesc, nechibzuit sau chiar lipsit de sens – comportamentul ostentativ nu putea schimba nimic. Dar acele mici acte de revoltă mă ajutau să-mi aduc aminte cine eram de fapt. De asemenea, aveam o prietenă care, de câte ori apărea în public cu prietenul ei, un fapt interzis de lege, îl ținea în mod ostentativ de mână. Doar un gest: nu sunteți stăpânii mei, nu-mi controlați acțiunile, nici sentimentele sau gândurile.

Dragă Baba, ai observat cum, sub totalitarism, ritualuri banale, cum ar fi folosirea loțiunii de corp sau a te ține de mână cu persoana iubită când mergi pe stradă, devin ciudate și extraordinare? Oameni obișnuiți, care vor să ducă o viață decentă și normală, află că nimic nu e normal – că nu facem decât să trăim cu iluzia normalității. Dacă nu suntem atenți, dacă nu acționăm ca să nu pierdem ceea ce este normal, putem fi învinși cu ușurință. Și tocmai pentru a nu suferi o astfel de pierdere o vedem pe Offred luptând din răsputeri când încearcă să evite acea amorțire a sentimentelor și emoțiilor pe care ne-o impune sistemul totalitar.

SUNT SIGURĂ CĂ NU MĂ ÎNȘEL în convingerea mea că una dintre temele majore ale romanelor *Povestea Slujitoarei* și

Testamentele constă în dezumanizarea și nimicirea celor care se opun sau sunt diferiți de noi. Am discutat cu tine într-o scrisoare anterioară despre dezumanizarea dușmanului în timpul războiului, dar într-un stat totalitar „războiul” se poartă contra propriilor cetățeni, categorisiți între „ai noștri” dacă se supun și „dușmani” dacă nu o fac.

Offred descrie un incident ce ilustrează tipul de dezumanizare care poate avea loc sub totalitarism: ea și soțul ei se decid să evadeze din regimul revoluționar recent instalat, dar, pentru a o putea face, trebuie să scape de pisică. Luke îi spune lui Offred că se va ocupa de asta. Așa cum ne relatează Offred, „O să am eu grijă de asta, a zis Luke. Și pentru că a zis *asta*, mi-am dat seama că voia s-o omoare. Așa procedezi înainte de a ucide. Trebuie să renunți la pronumele personale și să pui obiecte în locul ființelor. Mai întâi e doar în mintea ta, apoi transpui totul în realitate. Deci așa procedează ei, mi-am zis”[17].

O complicație interesantă în *Povestea Slujitoarei* este relația care se dezvoltă între Offred și Comandantul ei. La început, ei fac parte din tabere opuse; niciunul dintre ei nu este în întregime omenos cu celălalt. Offred este o mașină de fertilitate aflată acolo pentru a furniza un copil Comandantului și soției sale; iar pentru ea, Comandantul este opresorul care deține în mod arbitrar un drept de viață și de moarte asupra ei. Dar apoi Comandantul își exprimă dorința de a o vedea pe Offred în secret. Și ce vrea el de la dânsa când se întâlnesc nu este să facă sex, ci un lucru mult mai bizar: să joace scrabble cu el și, la plecare, să-l sărute ca și cum „ar fi de-adevăratelea”.

Treptat, relația lor se dezvoltă de-a lungul mai multor întâlniri tainice, iar Comandantul încearcă tot mai mult să se comporte ca și cum ei ar trăi în trecut, în vremurile de dinainte de Galaad. Îmi spun, povestește Offred, că nu este un om rău – că în împrejurări diferite s-ar putea chiar să-mi placă de el. Relația s-a schimbat. Înainte, el părea atotputernic, dar acum ea își dă seama că are putere de influență și că acest fapt îi conferă o oarece putere asupra lui. „Pentru mine, el nu mai era doar un obiect”, ne spune Offred. „Aici era problema. Mi-am dat seama în noaptea aceea, iar constatarea asta mi-a rămas în minte. Ceea ce complică lucrurile.”[18]

Baba, „complicații” similare apar și în *Testamentele*. Acest roman are trei naratori sau martori: fata mai în vârstă a lui Offred, venită pe lume înainte de întemeierea Galaadului, și care a fost luată de la mama ei; mezina, care a fost introdusă ilegal în Canada și s-a întors în Galaad într-o misiune secretă; și infama Mătușă Lydia, care este, în opinia mea, cel mai interesant și mai complex povestitor. Lydia este Mătușa Șefă, având sarcina de a le îndoctrina pe femeile din Galaad, iar prin ea dușmanul se folosește de vocea ei și de propriul ei spațiu pentru a-și exprima poziția. Înainte de revoluția galaadiană, Lydia era judecătoare. Dar, ca mai toate femeile care profesau, a fost arestată, torturată, ținută la izolare și umilită, apoi i s-a oferit să aleagă: fie acceptă să facă parte din sistem – urmând să ajute la construirea și consolidarea lui –, fie, în caz contrat, va fi executată.

Lydia a ales sistemul. Dar avem un vicleșug aici. Ea scrie: „Am plâns? Da: mi-au țâșnit lacrimi din cei doi ochi vizibili, ochii mei de om, umezi, lăcrimoși. Dar aveam și un al treilea ochi, în mijlocul frunții. Îl simțeam: era rece ca piatra. Acesta

nu plângea: vedea. Iar în spatele lui cineva gândea: V-o plătesc eu. Nu-mi pasă cât va dura sau cât căcat va trebui *să mănânc între timp, dar o voi face!*”[19]. Mătușa Lydia să decide să facă parte din elita Galaadului, dar în adâncul sufletului ei tot ce vrea este să „pună mâna” pe ei, să distrugă Galaadul.

Dar să nu uit, Baba jan. Vreau să-ți spun acum că una dintre cele mai subversive schimbări de direcție din aceste două cărți este modul în care ele ne implică pe toți, refuzând în același timp să facă compromisuri. Noi, cititorii, suntem sută la sută de partea victimelor – femeile din Galaad –, dar Atwood nu ne permite să devenim niște suporteri entuziaști ai lor, pentru că și ele sunt ființe umane și, deci, supuse greșelilor. Faptul că sunt victime nu înseamnă că sunt inocente și incapabile să facă rău. În acest sens, în articolul ei din *New York Times*, Atwood scrie: „Desigur, vom vedea femei care se raliază împotriva altor femei. Desigur, ele le vor acuza pe altele pentru ca ele însele să fie considerate nevinovate: vedem acest lucru devenind cât se poate de public în epoca mediilor de socializare, care permit avertizări de grup. Desigur, ele vor accepta cu plăcere poziții de putere asupra altor femei, chiar dacă – și, posibil, în special – în sistemele în care femeile, în totalitate, au o putere redusă”.

Asemenea Comandantului, Mătușa Lydia complică lucrurile și ne îngreunează judecata asupra ei. Cum să o definim? Ea este o victimă, torturată și supusă la cel mai rău tip de tratament. Dar este și o răufăcătoare, una dintre cele mai puternice persoane din Galaad, pentru că a ajutat la crearea și organizarea acestuia. Și este o salvatoare, deoarece a adunat dovezi împotriva Galaadului, a ajutat mișcarea de rezistență și a contribuit la prăbușirea lui. Cine este Mătușa

Lydia? Baba jan, îmi amintesc de un incident petrecut pe vremea când tu erai la închisoare și șeful temutei poliții secrete ți-a făcut o vizită. În timpul conversației, s-a arătat atât de impresionat încât a început să plângă. Nu-ți venea să crezi: unul dintre cei mai puternici bărbați din țară plângea în fața ta. Acel incident nu l-a împiedicat însă să te hărțuiască în continuare, și nici nu te-a determinat să-i justifici acțiunile, dar ți-a arătat o latură diferită a lui. L-a umanizat.

BABA, UNEORI, DOAR ÎN CONDIȚII EXTREME ne dăm seama de importanța imaginației și a ideilor pentru supraviețuirea noastră ca ființe umane – condițiile extreme ne dau măsura a ceea ce ar putea deveni o „viața normală” pentru noi. Îmi vine în minte o bine-cunoscută romancieră iraniană, Moniro Ravanipour. Am cunoscut-o în Iran, dar ne-am întâlnit la unele evenimente literare unde nimeni nu discuta probleme personale. Abia când amândouă am emigrat în Statele Unite am ajuns să o cunosc mai bine. Când am întâlnit-o prima oară, mi-a dat impresia că era într-o veșnică mișcare, făcându-mă să mă simt ca și cum într-însa mii de săgeți s-ar mișca în direcții diferite. Chiar și când ședea la un loc aveam impresia că se ivea la periferia câmpului meu vizual doar pentru ca imediat să dispară iarăși și să reapară într-un alt loc.

În America, am comunicat din când în când prin telefon și, mai târziu, prin email. Atunci mi-am dat seama că starea de neliniște și de permanentă mișcare pe care o simțisem la ea se datora vieții ei de la acea vreme, când era literalmente o fugară.

Familia ei a avut ghinionul de a-și manifesta preferințele politice, care nu se potriveau cu noul regim revoluționar.

Moniro spune într-un interviu cum, în primii ani ai revoluției, fratele ei, în vârstă de nouăsprezece ani, a fost executat („împușcat în inimă”); a doua soră a ei, în ordinea vârstei, și soțul acesteia au fost condamnați la moarte, dar au reușit să fugă din Iran; soțul surorii mai mari a fost închis de patru ori; sora ei a fost arestată pe când avea doisprezece ani; iar ceilalți doi frați vitregi, de unsprezece și treisprezece ani, au fost dați afară din școală.

Mai mult, bunurile tatălui lor din orașul sudic Bushehr au fost confiscate și casa le-a fost jefuită. S-au mutat în alt oraș, în Shiraz, iar ea a ajuns o fugară. Într-o prezentare autobiografică, spune: „Ca scriitor în Iran, sunt o străină în propria-mi țară. Ei sunt în căutarea dușmanului, iar eu sunt dușmanul lor”.

În emailurile ei către mine, Moniro povestește despre cum s-a mutat în permanență dintr-un oraș într-altul, refugiindu-se pe la rude și prieteni și petrecând din ce în ce mai mult timp în autobuze ce o duceau dintr-un loc în altul. Când locuia în casele prietenilor și la rude, le cerea gazdelor să-i spună povestea lor. „Atunci mi-am dat seama”, mi-a spus, „că a călători, a asculta poveștile altora și a-ți scrie memoriile reprezintă un mod de a te confrunta cu depresia și traumele. Într-o manieră cât se poate de instinctivă, aproape mașinal, am ales să fac aceste lucruri pentru a-mi salva viața”. Nu avea nicio speranță să publice ce scria, dar a continuat s-o facă asiduu deoarece „mă simțeam bine, simțeam că sunt vie. Gândul publicării era un miraj îndepărtat și incredibil… asemenea unui miracol care, în cele din urmă, mi s-a întâmplat”.

A fost fugară până într-o zi din primăvara lui 1982, cu două săptămâni înainte de Anul Nou iranian, din 21 martie, când a fost arestată. Din fericire, cumnatul ei fusese la ea acasă și distrusese toate documentele incriminatoare din punct de vedere politic. La vremea aceea, nu era o scriitoare publicată. Într-un interviu, i-a spus Mirandei Mellis că, pe când era la închisoare, într-o noapte a jurat că dacă va ieși vreodată de acolo, va scrie. „Ani de zile uitasem complet de acea noapte până când am venit în Statele Unite și mi-am dat seama că atunci când nu scriu nimic simt că mă sufoc. Am revenit asupra acelor amintiri și am descoperit că scriu pentru ca ei să nu poată să mă ucidă; scriu pentru a rămâne în viață."

Împărtășesc sentimentul lui Moniro pentru că și eu am supraviețuit, la propriu, citind și scriind. Din punct de vedere psihologic, cel puțin, pot susține acest lucru.

O MENTALITATE TOTALITARĂ, FIE CĂ e vorba de o teocrație sau o democrație, este inamicul complicației și al ambiguității. Baba, poate că este unul dintre motivele pentru care îți scriu aceste scrisori, din cauza acelor contradicții și complexități care, în lumea în care trăim azi, devin din ce în ce mai puține – și probabil că o minte malefică e tocmai cea care nu acceptă complexitatea și ambiguitatea lumii. Mentalitatea totalitară își convinge victimele că lumea este o lume în alb și negru. Și nu-i așa. În romanele ei, Atwood ne oferă o imagine subversivă a acestei lumi în alb și negru, în care orice formă de opoziție atrage după sine eliminarea și moartea, și scoate la iveală complicațiile, contradicțiile și paradoxurile de care nici măcar cei mai fanatici indivizi din statele absolutiste nu pot scăpa: Paznicii care vor să se uite pe furiș la chipul Slujitoarei;

Comandantul care se folosește de puterea lui și își riscă funcția pentru a juca scrabble cu Slujitoarea; cvasi-atotputernica Mătușă care plănuiește în secret distrugerea Galaadului. Dintr-odată, dincolo de fațada aparent imobilă, există și un alt fel de mișcări. Incontrolabile. Inevitabile. Acest fapt nu îl disculpă însă pe dușman – căci, la urma urmei, Comandantul rămâne Comandant. Dar oferă speranța că într-o bună zi mișcările din spatele fațadei vor produce o fisură în ea și, în cele din urmă, vor duce la prăbușirea ei. Recunoașterea acestei complexități – a faptului că dușmanul tău, la fel ca tine, este și el un om – e una dintre cele mai puternice arme împotriva mentalităților autoritare. Cu cât mai mult ne dezumanizează ei, cu atât trebuie să-i umanizăm noi pe ei.

Acest lucru este la fel de adevărat și în democrații, nu doar în sistemele totalitare. Îl vedem atunci când Donald Trump îi numește pe democrați „scursuri” și pe Nancy Pelosi „Nancy Nebuna”, iar Pelosi îi răspunde spunându-i că se roagă pentru el. Ea nu-i cade în capcană, nu intră în jocul lui și asta o plasează pe o poziție de forță. Ca reacție la lagărele de concentrare ale lui Hitler, Aliații au creat procesele de la Nürnberg. Procesele nu au fost perfecte, dar cel puțin au arătat o atitudine opusă celei a naziștilor, tratându-i pe dușmani ca pe niște ființe umane cu drepturi legale. Era crucial ca toți cei care au luptat împotriva lui Hitler și a fasciștilor să nu acționeze la fel ca ei după ce aveau să-i învingă. Pentru că o astfel de reacție i-ar fi depreciat ca oameni pe Aliați, nu pe dușmanii lor.

În lumea în alb-negru din Galaad, Atwood introduce nuanțe. Noi, cititorii, urâm acest sistem, care a produs atât de

multă suferință, și știm că el trebuie distrus. Dar când ne întâlnim în viață cu indivizi din interiorul aceluiași sistem, descoperim că sunt oameni ca și noi sau că noi suntem oameni la fel ca ei. Ceea ce nu înseamnă că ei pot fi exonerați de vină – că orice Comandant nu trebuie să plătească pentru acțiunile lui sau că Mătușa Lydia ar trebui iertată –, ci că cea mai bună și mai sigură cale de a te lupta cu sistemul este să refuzi să vezi lumea în alb-negru, oferind în schimb dușmanilor noștri ceea ce ei ne-au refuzat: o judecată dreaptă.

SEARA TÂRZIU, îmi iau ceașca de cafea cu mine pe balcon. E răcoare, o răcoare mângâietoare. De-a lungul fluviului observ trecând două biciclete, un alergător și, după câteva minute, un taxi pe apă, mare, de un galben strălucitor. Totul e calm și liniștit pe acest front. Stau și privesc, și în timpul ăsta îmi revine insistent în minte o afirmație. Este o propoziție pe care am citat-o adeseori în discursurile mele, extrasă din cartea lui Tzvetan Todorov din 1991, *Confruntarea cu extrema: Victime și torționari în secolul XX*: „Numai uitarea definitivă aduce după sine disperarea”[20].

Acest rând mi-a venit în minte adeseori când am recitit *Povestea Slujitoarei* și când am citit ce a spus Atwood în articolul ei din *New York Times* despre povestea lui Offred. Atwood spune că relatarea lui Offred aparține unui gen literar numit literatura mărturisirii. (David Grossman și James Baldwin se consideră ei înșiși niște martori.) „Offred își consemnează povestea cât de bine poate ea”, scrie Atwood, „apoi o ascunde, convinsă că va fi descoperită mai târziu de cineva care va fi liber să o înțeleagă și să o împărtășească. Acesta este un act de speranță: fiecare poveste scrisă implică

un viitor cititor”. Baba jan, mă întreb dacă ți-ai scris jurnalele având o astfel de speranță în suflet.

În acest fel ajungem în miezul relației dintre cititori și scriitori. Offred, vorbindu-i viitorului ei cititor neștiut sau, probabil, în cazul ei, viitorului ascultător, îi spune: „Nu spui o poveste doar pentru tine. Întotdeauna mai e cineva. Chiar și-atunci când nu e nimeni”[21]. Ea merge mai departe de-atât și susține că își creează cititorul: „Atunci când vă spun câte ceva, eu măcar cred în voi, cred că sunteți aici, iar voi existați prin credința mea. Spunându-vă povestea asta, vă fac să existați. Vă povestesc, deci existați”[22].

Mătușa Lydia exprimă o idee similară atunci când se gândește dacă să continue colaborarea cu Galaadul sau să-l trădeze. Dacă se va decide să continue, atunci va trebui să distrugă manuscrisul. „În acest caz”, îi spunea ea viitorului cititor, „ar trebui să distrug aceste pagini pe care le-am scris cu atâta efort; și, odată cu ele, te-aș distruge pe tine, cititorul meu viitor.” Și adaugă cu maliție și satisfacție: „O scăpărare de chibrit și ai dispărea – șters ca și cum n-ai fi existat vreodată, ca și cum nu vei exista vreodată. Ți-aș nega existența. O, ce sentiment de zeu! Deși un zeu al distrugerii”[23].

În culmea disperării, Offred, la fel ca atât de mulți indivizi care trec printr-o traumă, începe să-și noteze povestea vieții ei în Galaad pentru a nu uita și a nu permite nici generațiilor viitoare să uite. Ea oferă dovezi concludente că acele lucruri s-au întâmplat cu adevărat, că ea și numeroase alte victime le-au fost martore, le-au trăit și, în pofida lor, le-au supraviețuit. Și trebuie să ni le amintim, chiar dacă fiecare atom din corpul nostru ar vrea să uite. Memoria devine una dintre cele mai puternice arme împotriva cruzimii regimurilor totalitare și a

lagărelor de concentrare. Todorov ne amintește că spunând și citind o narațiune, nu vom schimba probabil cumplita realitate, dar ne va ajută s-o înțelegem totuși și ne va da un sens vieții, indiferent de cât de înspăimântătoare a ajuns să fie această viață. El scrie: „Amintește-ți de toate lucrurile și povestește-le, nu doar pentru a lupta împotriva lagărelor, dar și pentru că astfel, lăsând ceva în urmă, viețile noastre vor căpăta un oarecare sens”[24].

„Numai uitarea definitivă aduce după sine disperarea.” Aceasta este esența literaturii mărturisirii. În opinia mea, speranța la care se referă Atwood este inerentă actului narativ. Cititorii devin păstrători ai memoriei și ai adevărului.

Așa că închei și eu plină de speranță această scrisoare, dragă Baba, și ridic ceașca mea de cafea în cinstea martorilor și a poveștilor lor.

Cu dragoste,
Azi, fiica lui Baba

1. Margaret Atwood, *Povestea Slujitoarei*, traducere de Diana Marin-Caea, Art, București, 2015.
2. Margaret Atwood, *Testamentele*, traducere de Ioana Miruna Voiculescu, Art, București, 2020.
3. Margaret Atwood, *Povestea Slujitoarei*, ed. cit., p. 385.
4. Program inițiat de SS și sprijinit de stat, al cărui scop a fost creșterea ratei demografice a copiilor arieni născuți din părinți care erau „puri din punct de vedere rasial” (n. ed. orig.).
5. Facerea 30, 3.
6. Margaret Atwood, *Povestea Slujitoarei*, ed. cit., p. 34.
7. *Ibidem*, p. 86.
8. Margaret Atwood, *Povestea Slujitoarei*, ed. cit., p. 228.
9. Margaret Atwood, *Testamentele*, ed. cit., p. 72.
10. *Ibidem*.
11. Margaret Atwood, *Povestea Slujitoarei*, ed. cit., p. 138.

12. *Ibidem*, p. 132.
13. *Ibidem*, p. 14.
14. Evghenia Ghinzburg, *Destin în bătaia vântului*, traducere din limba rusă de Antoaneta Olteanu, prefață de Armand Goșu, Corint, București, 2015, p. 380.
15. Margaret Atwood, *Povestea Slujitoarei*, ed. cit., p. 42.
16. *Ibidem.*, p. 38.
17. *Ibidem*, p. 252.
18. *Ibidem*, p. 211.
19. Margaret Atwood, *Testamentele*, ed. cit., p. 167.
20. Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema*: *Victime și torționari în secolul XX*, traducere din franceză de Traian Nica, Humanitas, București, 1996, p. 94.
11. Margret Atwood, *Povestea Slujitoarei*, ed. cit., p. 56.
22. *Ibidem*, p. 346.
23. *Testamentele*, ed. cit., p. 347.
24. Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema*, ed. cit., p. 94.

A cincea scrisoare: Baldwin, Coates

2-30 iunie 2020

Scumpul meu Baba,

Mă tot gândesc cât de mult ți-ar fi plăcut James Baldwin. În ultimele două luni, aproape că n-am făcut altceva decât să-i citesc și să-i recitesc opera. Am clădit teancuri cu cărțile lui, alături de câteva ale altor autori, în diferite colțuri ale dormitorului. Din motive neștiute, mă simt mai confortabil să citesc și să scriu despre ele în dormitor decât la birou. Cât privește celelalte cărți ale mele, le-am scris adeseori în muzee și cafenele și doar uneori la biroul meu. Mă întreb dacă pandemia are ceva de-a face cu retragerea mea în dormitor. Recent, mi-am extins locul de muncă pe balconul care dă spre fluviu ori de câte ori vremea este plăcută. E un fel de carantină psihologică și emoțională, o retragere într-un loc sigur, un cocon care sper să aibă parte de promisiunea zborului.

Mă simt ca și cum v-aș scrie o scrisoare de prezentare amândurora: James Baldwin, ți-l prezint pe tatăl meu, Ahmad; tată, ți-l prezint pe James. Cred că Baldwin ar fi apreciat

întâlnirile tale cu rasismul din America. Am fost întotdeauna impresionată de modul în care, indiferent de țara pe care o vizitai, ajungeai să te cufunzi în acel loc, dorind să cunoști totul despre el. Îmi aduc aminte că, pe când aveam unsprezece ani, ai plecat pentru trei luni în interes de serviciu în Germania și, cu câteva luni înainte de călătorie, ai început să înveți limba. Îți mai amintești cum o exersai, vorbind cu mine în germană?

Dar cred că niciun loc nu te-a uimit atât de mult ca America. Mă gândesc la toate discuțiile pe care le-am avut noi doi despre Statele Unite, în special la cele referitoare la problema rasismului din această țară. Vorbești despre ea în memoriile tale. Îndeosebi, m-a impresionat un anumit eveniment pe care-l menționezi acolo. Ai scris că în timpul șederii tale în America, student la American University fiind, te-ai dus într-o zi la Oficiul Statelor Unite pentru Buget și Administrație și te-a prins ploaia pe drum. Te-ai adăpostit sub un copac secular uriaș de lângă Blair House, casa de oaspeți a președinților americani. Acolo ai dat peste portar, un afro-american solid, cu care ai început o conversație.

Omul era foarte critic la adresa guvernului american, spunând că nu face nimic pentru negri. Referindu-se la elita conducătoare, bărbatul a declarat furios că toți cei de la putere erau asemenea gangsterilor, niște simple fațade pentru cei care jefuiau poporul și monopolizau economia țării. Ai scris în memoriile tale că ți-a spus că „Lucrez în această instituție, sunt un angajat care muncește din greu, oferindu-și serviciile președintelui. Dar nu sunt servitorul lui Ike [Eisenhower], sunt liber să-mi exprim opiniile. Dacă

președintele suprimă prejudecățile rasiale, sunt gata să-mi retrag cuvintele!”.

Îți amintești când am discutat prima oară despre acest eveniment? Ai spus că după discuția cu acel portar ai întâlnit suficiente prejudecăți rasiale pentru a-i înțelege furia. Am fost impresionată de empatia pe care ai resimțit-o pentru acest om, de modul cum supărarea lui a devenit și supărarea ta. După părerea mea, suferința lui e rezultatul contradicției ce se află în chiar sânul Americii: pe de o parte, el se considera suficient de liber pentru a-și critica atât de dur guvernul în fața unui străin; pe de alta, era îndreptățit să simtă că politicienii din țara sa erau toți niște gangsteri. Mi-ai spus cândva: „Pur și simplu nu înțeleg cum o țară atât de consacrată libertății poate fi în același timp atât de crudă și privată de libertate”.

Când te-ai întors în Iran, cu siguranță că ai continuat să te gândești la problema rasismului american, deoarece am aflat că, în perioada în care ai stat în închisoare, după ce ai citit discursul președintelui Lyndon Johnson despre „Marea Societate”, i-ai scris o scrisoare deschisă care a și fost publicată în *Khandaniha*, revista cea mai independentă politic din Iran. Avea să fie tradusă în engleză de Biroul pentru Mass-Media și Relații Publice din America. Am reținut că îl întâlniseși pe Johnson în 1963, când, în calitate de vicepreședinte, a vizitat Iranul, pe vremea când tu erai primarul Teheranului. Nu vreau să-ți trimit citate din propria-ți scrisoare, dar am fost extrem de impresionată de ea, în special de pasajele în care făceai o legătură între rasismul din America și sărăcia și nedreptatea de acolo:

> Am văzut anxietatea și agitația muncitorilor greviști din Detroit, le-am văzut suferința întipărită pe chip, stând lungiți pe străzi cu sticle de whisky în mână; i-am văzut pe locatarii epuizați, triști, visători ai clădirilor dărăpănate, murdare, cu geamuri sparte din Harlem și din cartierele negrilor din Chicago; am resimțit o vie empatie pentru populația de culoare abandonată din Nineteenth Street din Washington; am remarcat fețele posomorâte ale muncitorilor flămânzi, rămași fără loc de muncă, din vecinătatea docurilor din New York, Baltimore și New Orleans. Dar am trecut și pe lângă clădirile recent construite, cu uși ce se deschid automat, având fațade maiestuoase și facilitățile unui confort desăvârșit, care amintesc de bunăstarea proprietarilor; m-am bucurat de binecuvântările infinite ale libertății individuale din țara dumneavoastră și m-am desfătat cu parcurile frumoase, teatrele somptuoase, restaurantele elegante, autoturismele și avioanele excelente, precum și cu viața confortabilă din țara dumneavoastră și, fiind martor la toate acestea, aștept cu mare nerăbdare ca persoana ale cărei gânduri le-am exprimat pe scurt aici să câștige alegerile.

Cam în aceeași perioadă în care tu studiai în Statele Unite, Baldwin scria despre rasism și rasă și despre faptul că destinul afro-americanilor era deopotrivă și destinul Americii. Înțelegi acum de ce sunt convinsă că tu și Baldwin v-ați fi înțeles de minune.

La treizeci de ani după moartea lui James Baldwin, într-o eră care a scos la suprafață tot felul de sentimente ascunse, virulente și mustind de ură, opera lui pare că nu a fost niciodată mai relevantă – și mai tulburătoare. El a fost cel ce a spus cândva că scriitorul – artistul – este un individ care tulbură pacea, și cred că dacă nimic nu ne tulbură astăzi în afirmația lui, i-am ratat ideea. Ideea lui.

Pe când scriam despre Baldwin în *The Republic of Imagination* (2014), am citit un articol în *New York Times* despre interesul tot mai scăzut pentru acest autor în rândul tinerilor afro-americani. Dar acum sunt foarte mulți cei care, la fel ca mine, simt că a venit vremea lui. S-au scris cărți despre el sau influențate de el. Romanul său din 1974, *Dacă*

Strada Beale ar putea vorbi[1], a fost ecranizat și filmul a fost aclamat în 2018, la puțină vreme după ce a avut loc prezentarea unui nou documentar despre viața și opera sa – acestea fiind doar câteva dintre omagiile aduse activismului și artei sale. Sunt multe aspecte pozitive în toate aceste manifestări. În același timp, mă tem că se simte un pericol în insistența exagerată cu care se încearcă să se facă din el un scriitor lesne „disponibil". Nu sunt sigură că aceia dintre noi care-i aduc omagii lui Baldwin sunt pe deplin conștienți că opera sa, în ce privește criticarea Americii, nu este doar o blamare a personajelor evident negative dintr-o narațiune. Este, mai degrabă, o critică a unei anumite atitudini, o mentalitate pe care oricine dintre noi ar putea-o avea, și care domină astăzi America.

DE CÂND ȚI-AM SCRIS ULTIMA OARĂ, s-au întâmplat multe. Dintr-odată, tăcerea amenințătoare și insidioasă a pandemiei a fost ruptă de un alt tip de tragedie: un tânăr negru pe nume George Floyd a fost ucis de poliția din Minneapolis. Am văzut o înregistrare video în care Floyd era întins la pământ, încătușat, și un ofițer de poliție îi presează gâtul cu genunchiul, în vreme ce alți trei ofițeri stăteau și priveau. Domnul Chauvin și-a ținut genunchiul pe gâtul lui George Floyd timp de 9 minute și 29 de secunde, în vreme ce Floyd repeta întruna „Nu pot să respir".

Imediat, au izbucnit proteste în întreaga țară. Floyd era doar cea mai recentă victimă cunoscută dintr-un lung șir de alte victime de culoare datorate violenței poliției, și, deși au avut loc proteste în toate cazurile, niciodată nu au fost de amploarea și durata acestuia. Zeci de mii de oameni au ieșit

pe străzile din diverse orașe, protestând împotriva brutalității și violenței poliției în relația cu afro-americanii. Situația a fost exacerbată de Trump, care a avertizat că va folosi forța și Garda Națională împotriva protestatarilor, amenințând cu „cei mai răi câini” și „cele mai teribile arme”.

În ultimele câteva zile, protestele au luat amploare. Nu pot să mănânc sau să dorm; în principal, mă plimb prin apartamentul nostru, optimistă, dar îngrijorată. Încearcă doar să-ți imaginezi, Baba jan, zeci de mii de oameni, majoritatea tineri, de toate rasele și etniile, mărșăluind pe străzile acestei țări, cerând să se facă dreptate.

Înainte de această ultimă tragedie, au existat o serie de incidente în care negri au fost uciși de poliție: Tamir Rice, Michael Brown, Philando Castile, Eric Garner, Trayvon Martin, Breonna Taylor și mulți alții, prea numeroși ca să fie menționați cu toții. Toate aceste crime au fost urmate de reacții furioase și proteste, dar, după o vreme, situația a revenit la „normal”, până la următoarea crimă. De data asta, pare să fie diferit: protestele continuă să capete amploare și nu țin cont de brutalitatea poliției. Textura lor însăși este diferită: ele par să fi acumulat toată furia protestelor anterioare. Un aspect important este că, mai mult ca niciodată, protestatarii provin din diverse rase, genuri și grupe de vârstă. Este elementul în jurul căruia se vor reuni majoritatea americanilor. Nu e de mirare că James Baldwin e din nou printre noi, bine sănătos, mai util ca niciodată.

Baldwin a început să fie citat chiar și pe aceste străzi. Citindu-i cărțile și scriind despre el în aceste vremuri, am ocazia să înțeleg mai bine furia din spatele protestelor. El a spus: „A fi negru în această țară și a fi relativ conștient

înseamnă a fi furios tot timpul”. Dar ideea esențială este că el nu numai că și-a stăpânit furia, dar i-a dat o direcție, a canalizat-o spre ceva pozitiv, spre o schimbare reală.

Baba jan, discut tot timpul cu tine despre viața noastră dominată de teamă și neliniște din Republica Islamică, dar a existat un moment când am simțit și aici, în Statele Unite, aceeași teamă pe care o trăisem în Republica Islamică Iran. Teama și neliniștea pe care le simt acum sunt continuarea a ceea ce am simțit în 2017, când urmăream desfășurarea evenimentelor din Charlottesville, Virginia, prilejuite de demonstrațiile și marșul naționaliștilor albi. Imaginile de la acel miting m-au înspăimântat – toți acei bărbați albi furioși, purtând torțe, steaguri naziste, puști și strigând sloganuri rasiste –, erau niște imagini terifiante. Acele demonstrații au sfârșit în violență, deoarece James Alex Fields Jr., un susținător al supremației albilor, a intrat cu mașina într-un grup de contra-protestatari, omorând-o pe Heather D. Heyer și rănind alte treizeci de persoane.

A fost un șoc: unde stătuseră oare ascunși toți acești oameni până atunci? Cum de nu am știut de existența lor? Erau ei vecinii noștri? Subestimaserăm oare pericolul pe care-l reprezenta Trump? Mi-am dat seama, în acel moment, că lupta care se ducea era una pentru sufletul Americii. În general, noi așteptăm din partea politicienilor să ne ofere schimbări politice, când, de fapt, avem nevoie de o schimbare fundamentală de atitudine – la urma urmei, orice schimbare în materie de politică se întemeiază pe atitudini și mentalități specifice. Avem nevoie de cuvintele unui vizionar. Avem nevoie de cineva care să ne unească dincolo de politică. Baldwin a scris cândva că „este o certitudine că ignoranța,

aliată cu puterea, reprezintă cel mai feroce dușman pe care-l poate avea dreptatea”. Și iată că asistam, la fel cum o făcusem și în Iran, la efectele „ignoranței aliate cu puterea”.

Afro-americanii au trăit cu temeri similare și cu furia care le însoțește – acum, furia a ieșit din nou la suprafață, dar de data aceasta, mai mult ca niciodată, ei o împărtășesc cu americani de rase, genuri și vârste diferite și provenind din medii diferite. Ieri am vorbit cu Negar despre răul „ignoranței aliate cu puterea”, despre răul puterii. Mi-a spus: „Nu uita de puterea răului”. Noi am subestimat-o. Am spus, răul a contat întotdeauna pe asta: pe faptul că-l subestimăm.

CÂND L-AM CITIT PRIMA OARĂ pe Baldwin era, ca și acum, o perioadă de tulburări profunde și de proteste. E vorba de anii 1970, când eram studentă la University of Oklahoma. Așa cum am menționat într-o scrisoare anterioară, am participat atunci la numeroase proteste, care aveau diverse ținte, de la războiul din Vietnam, până la acțiunile contra șahului. Cu siguranță că îți amintești și tu de acele vremuri, deoarece ai fost avertizat și interogat de câteva ori de poliția secretă în legătură cu activitățile mele politice din străinătate.

Cât de ironic este că tu, care ai ținut piept guvernului mai bine de patru ani, refuzând să faci vreun compromis în schimbul libertății, erai acum atât de îngrijorat de implicarea mea politică și încercai să mă avertizezi în legătură cu pericolul reprezentat de activitățile mele din campusul universitar. Dacă îmi aduc bine aminte, impresia ta era că revolta tinerilor din America îndreptată împotriva guvernului avea de-a face mai degrabă cu stilul de viață, decât cu politica. Mi s-a părut la acea vreme că erai contrariat de tinerii

protestatari, care păreau că îmbrățișaseră cauze atât de disparate, de la opoziția față de războiul din Vietnam și de CIA, până la legalizarea consumului de canabis, chiar și permiterea alergatului în pielea goală în campusurile universitare.

Îți aduci aminte când m-ai vizitat în Norman, la începutul anilor 1970, și m-am dus să văd filmul *The Sting (Cacealmaua)* cu Paul Newman și Robert Redford? Nu voi uita niciodată că la jumătatea filmului cineva a început brusc să alerge în pielea goală pe culoarul dintre scaune, strigând sloganuri! Acum înțeleg mai bine la ce te refereai când mi-ai spus că, în ce privește protestele noastre împotriva războiului, a rasismului, sexismului și lăcomiei corporatiste, ești într-un anumit sens de partea mea. Dar, ai precizat tu, nu putem vorbi despre aspectele negative ale unei societăți fără a le menționa și pe cele pozitive, acelea care îți aduc în atenție posibilitatea și speranța schimbării.

Aș vrea să fi luat mai în serios cuvintele tale atunci când mi-ai vorbit despre acele posibilități pe care tu le întrezăreai în ideea de democrație americană și în promisiunea sa. Mi-ai spus că cei asemenea lui Martin Luther King au folosit promisiunea și libertățile Americii pentru a lupta împotriva violenței rasismului și că, în viitor, oamenii lipsiți de drepturi civile vor trebui să procedeze la fel.

În acea perioadă nu m-am gândit prea mult la ce mi-ai spus despre posibilitățile și promisiunile Americii. Filiala americană a Confederației Studenților Iranieni, din care făceam parte, era prea rigidă și prea puritană pentru a lăsa destul loc complexității și ambiguităților. În plus, nu puteam să reconciliez activitățile mele din cadrul confederației cu

pasiunea mea pentru literatură și artă. În organizație, eram responsabilă în principal cu activitățile culturale și relațiile internaționale, ceea ce presupunea colaborarea cu alte grupuri și organizații radicale, atât americane, cât și internaționale. Când nu scandam sloganuri împotriva războiului, mă uitam la filmele lui Fellini și Bergman și la piesele de teatru ale lui Edward Albee și Jean Genet; ascultam The Doors, Jimi Hendrix, Janis Joplin și The Mothers of Invention; scriam pamflete contra șahului; îi ascultam pe activiștii negri Stokely Carmichael și H. Rap Brown; și citeam *Doamna Bovary*, *Farul*, *Tom Jones*, și *Soul on Ice (Suflet pe gheață)* de Eldridge Cleaver. Mi s-a părut întotdeauna o ironie a sorții că Cleaver, inițial unul dintre primii lideri ai Partidului Pantera Neagră, un radical și un fugar, care l-a numit pe Baldwin „poponar”, „negru șovăielnic” și „un individ alb în corp negru”, s-a dovedit în final a fi un republican și un membru al Bisericii Isus Hristos al Sfinților din Zilele din Urmă.

La acea vreme, cuvintele lui Baldwin m-au făcut să ader la acele mișcări de protest și, în același timp, m-au extras din mijlocul lor și m-au dus într-un loc diferit, în care am putut să încetinesc ritmul, să interiorizez și să reflectez. Un loc în care gândurile și acțiunile mele nu erau dirijate de furie. Fără să înțeleg acest lucru pe deplin la acea vreme, îl admiram pe Baldwin datorită modului cum critica fără milă rasismul flagrant din America, fără a se lăsa însă influențat în întregime de vreo ideologie sau grupare politică. Mai degrabă, el și-a păstrat independența minții. Baldwin mi-a demonstrat că a fi un scriitor angajat nu înseamnă neapărat că ți-ai compromis independența politică – dimpotrivă, scriitorii pun

sub semnul întrebării toate normele, inclusiv pe cele politice. Nu vreau să spun că nu trebuie să ne implicăm în viața politică, ci doar că cea mai bună cale este să refuzăm să urmăm orbește linia partidului.

Tu, desigur, înțelegi foarte bine ce spun, deoarece ai plătit prețul stând patru ani în închisoare pentru că nu ai vrut să renunți la independența ta politică. Un scriitor cum e Baldwin este diferit de unii revoluționari ideologi, deoarece mai degrabă decât să aibă răspunsuri prefabricate, el pune întrebări rămase fără răspuns. El credea că „toate teoriile sunt suspecte, că e posibil ca principiile cele mai întemeiate să trebuiască să fie modificate sau chiar să ajungă să fie pulverizate de exigențele vieții și, prin urmare, că trebuie să ne găsim propriul nostru centru moral și să ne mișcăm în lume sperând că acest centru ne va ghida cum trebuie".

Asemenea unei veverițe, după absolvirea facultății, am îngropat în adâncul sufletului cuvintele lui Baldwin și nu am mai revenit la ele timp de două decenii. Apoi, în 1997, după ce am imigrat în Statele Unite, am început să-i recitesc scrierile și să mă interesez totodată de istoria americană. Pentru o vreme, l-am citit obsesiv, aproape maniacal – cărțile, interviurile, recenziile lui.

Cu cât deveneam mai îngrijorată de situația din America, cu atât citeam mai mult din Baldwin și umpleam caiete întregi scriind despre el și copiind citate din cărțile lui. Această obsesie s-a domolit într-o oarecare măsură când am scris *Republica imaginației*. Am încheiat cartea cu un citat din Baldwin. Mi s-a părut că era potrivit ca o carte care începe cu Mark Twain să se încheie cu James Baldwin. Au existat multe motive pentru care am scris epilogul despre el, unul dintre

acestea fiind că, în opinia mea, el n-a fost doar un mare scriitor afro-american sau homosexual, ci și un mare scriitor în sine. Cred că primul său roman, *Go Tell It on the Mountain* (*Du-te și spune-o pe munte*), din 1953, merită titlul de „Mare Roman American”. La fel ca *Aventurile lui Huckleberry Finn* și mai mult decât *De veghe în lanul de secară* de J.D. Salinger, Baldwin a creat nu numai un nou protagonist american în persoana lui Johna Grimes, dar și un nou limbaj.

Dar după ce *Republica imaginației* a fost publicată, am simțit că încă mai aveam niște chestiuni nelămurite cu el – că nu era sfârșitul conversației noastre. Cuvintele lui Baldwin m-au lovit ca și cum aș fi primit un pumn în stomac. Probabil că faptul că am trăit în Republica Islamică a influențat modul în care am reacționat la opera și la cuvintele lui. Descoperisem o afinitate. El a vorbit cândva despre modul cum s-a raportat la furia din opera lui Charles Dickens și din *Coliba unchiului Tom*, spunând că exista ceva în ambele pe care „l-am recunoscut fără să știu ce recunosc”. Același lucru l-am simțit și eu când am citit scrierile lui Baldwin

Dragă Baba, dă-mi voie să-ți explic ce vreau să spun. Îți aduci aminte că în Republica Islamică violența și furia erau o parte integrantă a vieții noastre cotidiene, într-o asemenea măsură încât nu le mai consideram ceva ieșit din comun? Șocul provocat de traiul în atare împrejurări aproape că ne amorțise și paralizase pe toți. Povestea pe care am să ți-o spun nu este deloc neobișnuită pentru noi doi, care am trăit acolo – dimpotrivă, e atât de obișnuită, încât nu ți-am pomenit de ea niciodată. Doar retrospectiv ea sună îngrozitor, de nesuportat. De fapt, îmi place să o numesc „O seară ca oricare alta în Republic Islamică”.

Era trecut de miezul nopții când eu și Bijan ne întorceam acasă cu mașina de la o niște prieteni (îi știi: Shayda și Mansour Miri). Ne invitaseră în acea seară să înotăm și să luăm cina la ei acasă. Ca de obicei, în timpul mesei ne-am împărtășit noutățile, urmate de speculații și discuții. Shayda și soțul ei ne-au spus că fuseseră arestați în urmă cu două săptămâni la o petrecere, duși cu autobuzul la Comitetul Revoluționar și ținuți trei nopți la sediul Comitetului, până ce au plătit o sumă de bani uriașă pentru a fi eliberați. Infracțiunea săvârșită de ei: au participat la o petrecere mixtă, cu băutură și muzică. Am ridicat cu toți paharele și am sărbătorit faptul că gazdele noastre scăpaseră atât de ușor – la urma urmei, nu fuseseră biciuiți sau băgați în pușcărie –, binecuvântând clipa pentru lucrurile bune din viața noastră și știind că ar putea fi mai rău.

Ajunși la desert și cafea – regimul islamic n-a fost niciodată în stare să îndepărteze cu totul produsele de patiserie și înghețata specific iraniene –, am simțit la un moment dat că mă cuprinde furia. Faptul că le consideram pe gazdele noastre norocoase, că practica de a mitui autoritățile pentru a evita pedeapsa devenise acum o normă acceptată și că asemenea incidente făceau parte din viața cotidiană mă înfuriase. Știam că alții se aflau în închisoare pentru că apăraseră drepturile omului sau pentru că scriseseră adevărul și că unii dintre ei erau torturați, chiar și executați, iar în caz de prostituție sau adulter, erau lapidați.

Ceva era în neregulă, dincolo de faptul evident că totul în acea țară blestemată era în neregulă la acel moment. Exista ceva care mergea mai în profunzime; ceva care, asemenea furiei mele, nu avea o formă specifică. Aveam să-mi dau

seama mai târziu ce anume era: complicitatea. Desigur, regimul era principalul instigator al tragediei pe care o trăiam, era responsabil de suferința, teama și disperarea care deveniseră parte a vieții noastre de zi cu zi. Întrebarea era: cum puteam trăi sub conducerea acestui regim fără să ajungem să fim contaminați de corupția lui? Puteam supraviețui fără să ne ploconim în fața unui sistem care încerca să ne controleze fiecare aspect al vieții? Puteam rămâne integri într-o lume în care imoralitatea nu era doar o normă, ci legea însăși? Unul dintre lucrurile care au făcut ca regimul islamic să fie atât de insuportabil a fost influența sa nocivă asupra moralității și spiritualității cetățenilor săi, în sensul că ne secătuise simțul moral, făcându-ne complici chiar și la crimele comise împotriva noastră. Și astăzi, după mai mult de două decenii, mi se pare o tristă ironie a sorții că îmi pun aceleași întrebări și sufăr de aceleași presimțiri rele aici, în Statele Unite ale Americii, unde, în timpul protestelor, atât de mulți americani își pun aceleași întrebări pe care ni le puneam noi în legătură cu viața în Republica Islamică Iran.

Pe drumul spre casă, eu și Bijan am păstrat tăcerea. Mă simțeam un pic obosită și oarecum nefericită. Apoi am văzut amândoi barajul de poliție. Nu era nimic neobișnuit; în acele zile barajele și perchezițiile, nu doar pentru arme, ci și pentru broșuri politice, muzică și alcool, făceau parte din viața cotidiană. Știam foarte bine aceste lucruri și aveam grijă să nu avem niciodată în mașină băuturi alcoolice sau casete, nici să nu ridicăm vocea când eram interogați. În ciuda naturii de rutină a unor asemenea percheziții, ele mă înfuriau în continuare. Dar mă și speriau: mi-am verificat automat eșarfa, pentru a mă asigura că-mi acoperă cum trebuie părul.

Un bărbat în vârstă, cu barbă și cu arma în mână, și doi tineri, înarmați și ei, ne-au făcut semn să oprim. Ne-am conformat. Bijan a coborât geamul și i-au ordonat să iasă din mașină. După câteva momente, mi-au spus și mie să cobor. Fără măcar să mă uit la el bine, știam că bărbatul în vârstă purta sandale și avea cămașa scoasă din pantaloni. Faptul că, deși nu purtau uniformă, păreau toți cam la fel, făcea ca totul să pară și mai sinistru. Am văzut că atunci când i se adresau, tinerii din spatele lui, care țineau mâinile încleștate pe arme, nu foloseau un titlu oficial, ci termenul uzual pentru cei care fuseseră în pelerinajul sfânt la Mecca: Haj Agha. Nu am putut să-mi iau ochii de la armele lor, care păreau că deveniseră niște prelungiri ale corpului, asemenea degetelor de la o mână. Am fost tulburată de cât de tineri erau cei doi băieți care îl însoțeau, niște adolescenți doar.

Haj Agha ne-a pus întrebările obișnuite: unde fuseserăm, dacă consumaserăm alcool și dacă aveam casete. I-am dat răspunsuri la fel de obișnuite, apoi ne-au percheziționat mașina. În cele din urmă, unul dintre ei a arătat cu arma spre noi și ne-a făcut semn că putem pleca. Fusesem norocoși și de data asta!

Toate astea le consemnez acum, în atmosfera calmă din Washington, DC, cu o ceașcă de cafea și cu Bessie Smith cântând „Reckless Blues” la sistemul stereofonic (în onoarea lui Baldwin, desigur). În seara în care eu și Bijan am fost opriți, nu m-am gândit deloc la cum acea întâlnire mă făcuse să mă simt. În momentele traumatizante se instalează un fel de amorțeală care te ajută să depășești evenimentul în cauză. Paradoxal, sentimentele mele erau atât de intense uneori, atât de copleșitoare, că mă simțeam de-a dreptul paralizată.

Dacă unul dintre acei băieți pe care îi întâlneam în drumurile noastre nocturne în jurul orașului mi-ar fi pus arma la cap și ar fi tras, probabil că n-ar fi existat niciun fel de urmări pentru el. Lipsa noastră totală de apărare, faptul că eram obligați nu numai să ne ascundem furia și să ne suprimăm orice fel de reacție la ceea ce se întâmpla, dar și să fim politicoși – și nu numai politicoși, ci și afabili –, era ceva de nesuportat. Aproape la fiecare dintre aceste opriri la barajele poliției, dincolo de sentimentul de amorțeală pe care îl simțeam la suprafață, emoțiile mai profunde pe care le trăiam erau aceleași: aveam un sentiment de ură, chiar de furie, atât de copleșitor, încât îmi doream ca arma din mâna lui Haj Agha să fie a mea.

Mă întreb: oare faptul că mă simt atât de strâns înrudită cu James Baldwin se datorează experiențelor mele din Republica Islamică? Mecanismele opresiunii sunt în esență aceleași, cu toate că diferă mult în ceea ce privește gradul și forma: victima este definită ca fiind o persoană diferită și străină și, prin urmare, periculoasă. Probabil că acest lucru mi-a amplificat sentimentele pe care le aveam față de Baldwin, dar cu siguranță că nu poate fi singura explicație a modului în care reacționez la ficțiunea și eseurile sale.

La un moment dat, o anumită experiență dobândește un context universal. Simt că scrierile lui Baldwin mi-au iluminat parțial furia mea nedeslușită, asigurându-mă că experiențele mele legate de Republica Islamică au un context universal. Dar preocuparea mea pentru acest autor nu s-a întemeiat doar pe un sentiment al identității, ci s-a dezvoltat și din abilitatea lui de a mă face să uit de mine însămi și să vreau să-i cunosc și să-i înțeleg experiențele lui, care erau atât de

diferite de ale mele. Oare nu asta face marea literatură: se inspiră din umanitatea noastră împărtășită și pune în evidență diferențele dintre noi? Eseurile lui mi-au oferit o nouă perspectivă asupra rasei și rasismului, dar și asupra Americii, și am fost curioasă să aflu ce a vrut să spună când a declarat că nu era un purtător de cuvânt, ci un martor al adevărului.

În opinia mea, dragă Baba, perspectiva lui Baldwin asupra relației dintre rasă și libertate în America este uimitoare. El credea că pentru ca relațiile rasiale din America să se schimbe ar fi nevoie ca America însăși să se schimbe fundamental. Apelul universal al cuvintelor sale, precum și entuziasmul descoperirii unui lucru nou, chiar dacă dureros și complicat, mi-au dat acel imbold să mă apropii de opera lui. Iar modul în care folosea limbajul părea magic. M-am atașat de el, atât cu inima, cât și cu mintea.

EXPERIENȚA MEA DE LA PUNCTUL DE CONTROL are ceva în comun cu experiențele lui Baldwin legate de rasism, cele care l-au făcut să clocotească de furie și ură: ura față de actul ostentativ de rasism și teama nu doar de amenințarea reală reprezentată de albii care voiau să pună mâna pe el, ci și de propria ură și de ce ar fi putut să-l împingă aceasta să facă – îmi e „teamă de răul din mine și de răul din afara mea”, scria el în eseul „Scrisoare dintr-o regiune aflată în mintea mea”. În *The Fire Next Time* (*Va veni focul*)[2], susținse că „Ura, care poate să distrugă atât de mult, a reușit întotdeauna să-l distrugă pe cel care ura, iar aceasta a fost o lege imuabilă”. Mai este de mirare că unii se întorc la Baldwin și-l citează într-un moment ca acesta, când străzile sunt pline de protestatari care cer să se

facă dreptate? Uneori s-ar părea că în asemenea cazuri victima are de ales între a rămâne victimă și a ceda urii. Baldwin pare că le respinge pe amândouă. El se opune să dea curs impulsului pe care-l descrie în critica pe care o face romanului *Native Son* al lui Richard Wright într-un eseu intitulat „Nimic Personal", publicat în cartea sa *Price of the Ticket* (*Prețul biletului*), din 1985, în care afirmă despre personajul principal, Bigger, că „este controlat și definit de ura și de teama sa", iar „teama sa îl împinge la crimă, iar ura la viol". Mă întreb dacă ceea ce l-a făcut pe Baldwin să părăsească New Yorkul pentru Paris a fost teama și ura sau teama de ceea ce ar fi putut fi îndemnat să facă?

De fiecare dată când citesc sau recitesc pasajele în care Baldwin își exprimă furia și ura, simt același amestec ciudat de ușurare și exasperare. Îmi aduc aminte de scene din propriul meu trecut, de acea noapte de la punctul de control, sau de reacția mea la înăbușirea protestelor de către regimul islamic, și îmi dau seama de câtă dreptate avea să se teamă de el însuși. Știu cât de greu este să-ți ții furia sub control, să faci eforturi să nu-i cedezi. „A fost întotdeauna mult mai ușor (pentru că întotdeauna a părut mult mai sigur)", scria el în „Nimic Personal", „să dai un nume răului exterior decât să identifici spaima din interior. Și totuși spaima din interior este mult mai adevărată și mult mai puternică decât oricare dintre etichetările noastre: etichetele se schimbă, spaima rămâne constantă".

Îmi aduc aminte de o conversație telefonică pe care am avut-o cu Shirin, prietena mea din Iran. Am încercat să-i spun cât de furioasă fusesem și cât de îngrijorată eram că furia avea să rămână singurul meu sentiment; că aveam să fiu

incapabilă de a-mi transforma ura în ceva constructiv. Mi-a spus că intelectualizez exagerând totul și că ar trebui să spun asemenea lucruri familiilor celor 1.500 de persoane ucise de regim la protestele din noiembrie 2019. „Oamenii sunt furioși”, a spus ea. „E tot ce le rămâne de făcut. Nu trebuie să încercăm să le luăm chiar și acest lucru”.

Mi-a explicat că în Iran oamenii sunt într-atât de furioși, încât mulți dintre ei îl susțin pe Donald Trump în defavoarea lui Biden, datorită politicilor sale declarate contra Iranului. Am spus: „Ei bine, la fel fac și unii iranieni de aici, dar nu sunt de acord cu ei. În primul rând, nu am încredere în cineva care vorbește despre drepturile omului prin alte locuri, dar nu le aplică în propria țară. Uită-te cum i-a tratat Trump pe imigranți sau pe cei care vin în America din țările majoritar musulmane”.

Shirin a replicat: „Înțeleg acest lucru, dar înțeleg și furia iranienilor. Consider că e cât se poate de legitimă”. Apoi, brusc, tonul ei grav s-a schimbat, devenind mult mai însuflețit. „Apropo”, a întrebat ea, „ai citit o carte intitulată *Compass* de un autor francez pe nume Enard? Este foarte interesantă și ieșită din comun”.

Asta e Shirin: indiferent cât de groaznic se simte, o carte bună îi redă întotdeauna buna dispoziție. Baba jan, contez pe ea ca să mă țină la curent cu noutățile. De când am revenit în America, am foarte puține informații despre cărțile publicate în alte limbi decât engleza. În Iran eram mult mai cosmopoliți, citind scrieri din toată lumea. Sunt tristă că lumea cunoaște atât de multe lucruri despre America, în vreme ce America cunoaște atât de puține despre lume.

După conversația mea cu Shirin, am avut o amplă discuție cu Negar, care mi-a spus că rasismul este ca o boală: pentru a te vindeca, trebuie mai întâi să te cureți de el. Furia ajută în ce privește curățarea, dar ea are nevoie de o supapă, iar protestele sunt supapa. Vom merge dincolo de ele și, cu ajutorul lor, ne vom găsi calea, ne vom organiza și reorganiza.

Unii ar putea spune că lectura – chiar și a unor cărți scrise de un autor precum Baldwin – nu ne va ajuta în aceste vremuri, care sunt pentru acțiune, și nu pentru citit. Aș spune că o asemenea lectură face parte din acțiune. Este important să știm cum să ne direcționăm furia, mai degrabă decât să o lăsăm pe ea să ne direcționeze, și cum să sprijinim lupta și să învingem obstacolele pe care ni le ridică dinainte. Sunt de acord cu Shirin: nu putem să eliminăm furia. Dar sunt de acord și cu Negar, că trebuie să ne canalizăm furia către ceva constructiv, așa cum ai făcut tu, Baba, în închisoare, unde te-ai apucat de pictură, ai învățat limbi noi, ai citit și ai scris. Sau cu felul în care Baldwin, prin scris, și-a modelat furia și a dobândit un oarecare grad de control asupra ei.

BABA JAN, NU POT DORMI NOAPTEA. Indiferent ce fac și la ce mă gândesc, pandemia și violențele care l-au ucis pe George Floyd mă pândesc dintr-un colț al minții. Protestele, oricât de ciudat ar părea, mă calmează. Îmi dau speranță, o speranță care nu este un simplu optimism ci, așa cum a definit-o Václav Havel: „Speranța nu este convingerea că lucrurile vor lua o întorsătură bună, ci convingerea că ceea ce faci are sens indiferent ce întorsătură iau lucrurile”.

Acest tip de speranță îmi vine în minte când mă gândesc la un negru pe nume Patrick Hutchinson, care pare a fi un

personaj desprins dintr-un roman al lui Baldwin. În timpul protestelor Black Lives Matter din Londra, Hutchinson și prietenii săi au observat un alb rănit, despre care Hutchinson a spus că nu era acolo pentru a susține BLM, ci „era, ca să spunem așa, pus pe rele”. Bărbatul a fost lovit de câțiva protestatari. Hutchinson l-a ridicat și el și prietenii săi au format un zid uman în jurul său, protejându-l pentru a-l putea duce la o secție de poliție. Hutchinson a declarat mai târziu că „preocuparea mea majoră era să evit o catastrofă, căci manifestația luase brusc altă turnură, «Black Lives Matter, Youngsters Kill Protestors»[3]. Era tocmai mesajul pe care noi încercam să-l evităm”. Tot el a spus și că țelul lui major era „egalitate pentru fiecare… Lumea în care trăiesc eu este mai bună decât a bunicilor și părinților mei și să sperăm că vom putea continua așa până ce vom obține egalitatea absolută pentru toți”. În opina lui, „doar pentru că cineva are intenții rele, nu înseamnă că trebuie să-l ucizi”. Această generozitate baldwiniană a spiritului mă face să fiu încrezătoare în viitorul protestelor.

Dar sunt în continuare îngrijorată. Iranul m-a învățat, și America mă învață din nou prin pandemie și criza sa actuală, că viața e fragilă, că e ușor să pierzi tot ce te face să te simți în siguranță și protejat, că e ușor ca zidurile locului pe care-l numești casa ta să se surpe peste tine. Am descoperit prima oară acest adevăr atunci când te-au dus la închisoare, Baba jan: că existau forțe pe care nu le puteam controla și care puteau să-mi suprime toate mijloacele mele de apărare. Singura mea speranță este că, indiferent de cât de mult vor scăpa lucrurile de sub control, vom avea voință în ceea ce privește atitudinea pe care o vom îmbrățișa pentru a ne

confrunta cu fragilitatea vieții și cu caracterul absolut al morții. Acesta este unul dintre motivele pentru care citesc și scriu despre Baldwin.

ESTE VARA ANULUI 2020. Virusul a dat puțin înapoi și ne putem întâlni în aer liber, deși trebuie să respectăm distanțarea socială. Negar ne-a sunat cu câteva minute în urmă pentru a ne invita la ei acasă duminica viitoare – vom sta afară, la doi metri distanță unul de celălalt! Apoi, m-a întrebat: „Mamă, ce faci?” I-am explicat că îți scriam ție, bunicul ei, o scrisoare. I-am spus că îți spuneam despre Baldwin și despre faptul că scrierile sale mă mobilizează. Pasiunea din cuvintele lui, i-am spus, este contagioasă. Mi-a spus, referitor la pasiune, că un lucru pe care l-a apreciat întotdeauna la tine a fost modul cum ne făceai să participăm la lucrurile care te pasionau. Și, de asemenea, că îi implicai pe ea și pe Dara în poveștile pe care le spuneai.

„El nu doar ne spunea o poveste”, mi-a zis, „ci ne făcea să luăm parte la ea. La jumătatea povestirii se oprea și ne punea o întrebare, de pildă, ce-am fi făcut noi dacă am fi fost în locul unui anumit personaj din povestea pe care tocmai ne-o spunea”. Are dreptate. De asta ne distram atât de bine cu tine. Și procedai așa nu doar cu poveștile, ci și cu grădinăritul, de pildă, una dintre marile tale pasiuni. Începeai prin a ne explica ce făceai și, înainte să ne dăm seama, eram alături de tine, plantând ierburi sau flori. Pe tot parcursul copilăriei noastre, ne-ai creat amintiri, un lucru pe care aș vrea să-l fac și eu pentru copiii mei. Doamne, ce n-aș da să poți vedea grădina lui Negar! La fel ca tine, și eu cred că grădinile au

suflet. Grădina ei scânteiază și înflorește și are încredere în sine ca un copil care se știe bine îngrijit și iubit.

BABA JAN, CÂND NU SCRIU, stau cu ochii lipiți de ecranul televizorului, la știri. Pentru un moment sunt impresionată de amploarea și diversitatea demonstrațiilor, de modul elocvent în care își clamează cererea: să nu fie categorisiți și judecați după culoarea pielii. Apoi, mă cuprinde furia văzând cum Garda Națională îi alungă pe demonstranți cu gaze pentru ca Trump și anturajul său să poată să se deplaseze de la Casa Albă la o biserică din apropiere, unde președintele urmează să fie fotografiat cu o Biblie în mână în fața lăcașului. Mai știu de asemenea că foarte multe lucruri depind de direcția în care se îndreaptă aceste proteste, de refuzul lor de a ceda furiei și urii, de faptul că merg pe urmele lui James Baldwin și Martin Luther King. Faptul că îți scriu îmi permite să iau o oarecare distanță față de realitatea de afară, astfel încât s-o pot digera. Ce se întâmplă acolo e atât de viu încât evenimentele transcend metafora; ele pun punct cuvintelor.

Cu câteva zile în urmă, vorbeam cu o prietenă iraniancă ce trăiește în Statele Unite și ea îmi spunea că nu ar trebui să ne implicăm prea mult în protestele de aici, deoarece avem propriile noastre proteste și probleme în Iran la care să ne gândim. Nu sunt de acord cu ea. În primul rând, eu sunt acum cetățean american, sunt iraniano-americancă, și mă interesează ceea ce se întâmplă aici, pe lângă faptul că, în opinia mea, protestele din cele două țări pe care le numesc patria mea sunt înrudite și se alimentează reciproc, deși, probabil, nu par a fi într-o asemenea relație. Mișcările pentru dreptate și libertate din orice parte a lumii îmbogățesc și

încurajează mișcări similare în întreaga lume. La fel și cei situați de partea opresorilor: ei devin mai puternici datorită opresorilor din alte părți ale lumii.

Ca femeie, profesoară, scriitoare și cititoare ce a trăit în Republica Islamică, am cunoscut acolo segregarea, discriminarea, cenzura și opresiunea. Dar, mai presus de toate, ca ființă umană, ca persoană care crede în drepturile și libertățile omului, ca imigrantă care a fost lipsită de drepturi și libertăți în propria sa țară *și* care a sprijinit lupta pentru toate acestea, voi susține activ lupta pentru democrație indiferent în ce parte a lumii este dusă, în special într-o țară pe care astăzi o consider a fi și a mea. Așa, mă simt mult mai bine acum, după această tiradă! Este mult mai eficientă decât cafeaua și coniacul!

Este interesant că Shirin, care trăiește în Iran, se simte mult mai implicată în soarta Americii decât prietena mea care locuiește aici. Shirin nu numai că e la curent cu ultimele cărți și filme din America, dar urmărește cu meticulozitate viața socială și politică americană. Zilele trecute îmi spunea că Trump, asemenea virusului, este contagios: letal nu numai pentru America, ci și pentru restul lumii.

CÂND AM CITIT ÎNTRE LUME ȘI MINE[4], a scriitorului și jurnalistului afro-american Ta-Nehisi Coates, m-am gândit din nou la James Baldwin. Cartea lui Coates, adresată fiului său în vârstă de cincisprezece ani, Samori, a fost inspirată de „O scrisoare către nepotul meu” a lui Baldwin, publicată în revista *Progressive* în 1962. Coates a urmat calea periculoasă spre adevăr a lui Baldwin, dar nu este un imitator; dimpotrivă, își este propriul stăpân. La fel ca Baldwin, el este

conștient de pericolele care pândesc din interior: „Probabil că și eu am avut capacitatea de a jefui, probabil că voi lua corpul altui om pentru a fi acceptat într-o comunitate. Probabil că am făcut-o deja”.

Asemenea lui Baldwin, Coates crede că este de datoria sa să considere că țara lui este responsabilă pentru rasismul ei adânc înrădăcinat – tocmai pentru că este țara lui. Coates ia atitudine împotriva celor care justifică istoria Americii susținând că toate națiile au comis într-un moment sau altul acte de jaf și opresiune. El respinge o asemenea scuză și condamnă acțiunile Americii, citând propriile pretenții ale acesteia:

> Poate a existat la un moment dat în istorie vreo mare putere a cărei măreție excludea exploatarea violentă a altor trupuri umane. Dacă a existat, eu încă nu am descoperit-o. Dar această banalitate generalizată a violenței nu poate scuza niciodată America. Pentru că America nu-și recunoaște banalitatea. America se consideră excepțională, cea mai de seamă și mai nobilă națiune din câte au existat, un luptător solitar care stă între orașul alb al democrației și teroriști, despoți, barbari și alți dușmani ai civilizației. Nimeni nu poate să se proclame suprauman și, în același timp, să invoce drept scuză eroarea mortală[5].

Pentru ambii scriitori, totul pornește de la rasă. La fel ca Baldwin, Coates nu crede că există o bază biologică inerentă rasei, nici că alb și negru sunt constructe politice, o manevră folosită pentru a asigura subjugarea unui grup de oameni de către altul. „Dar rasa este copilul, nu tatăl rasismului”[6], spune el. Baldwin susține că atât timp cât oamenii insistă că sunt albi, el nu are de ales decât să rămână negru. Chiar și în lucrarea sa mai recentă, unde se arată mult mai decepționat de luptă, își păstrează convingerea că rasa este doar un construct și că soluția la rasism trebuie să vină atât din partea

negrilor, cât și a albilor. În introducerea sa la *Prețul biletului*, Baldwin spune: „Oamenii albi nu sunt albi: o partea din prețul biletului alb este plătit pentru a se amăgi ei înșiși că sunt albi”. Și, cu toate acestea, după cum afirmă, rasismul îi definește de multă vreme pe americani. Mai întâi, dragă Baba, rasismul neagă afirmațiile din primele rânduri ale Declarației de Independență, că toți oamenii s-au născut egali.

După cum văd eu lucrurile, Baba jan, rasismul este un mod de a redefini o populație, de a o ține încremenită în această definiție falsă, transformând-o într-o imagine la care a visat o altă populație care nu are nimic de-a face cu cea dintâi, cu cine este ea sau cu aspirațiile ei. Poate că acest fapt nu este un act de violență fizică, dar totuși este o violență care afectează sufletul. Scrierile lui Coates și Baldwin luptă împotriva unei asemenea atitudini, împotriva unei perspective asupra lumii, a unei mentalități în care victima ajunge să fie infectată de furia și ura generate de tiran – de tipul celor care m-au făcut să-mi doresc în noaptea aceea de la punctul de control ca arma lui Haj Agha să fie a mea.

COATES OFERĂ UN DIAGNOSTIC strălucit al acestei boli. Empatizez cu el în furia și disperarea lui, întrebându-mă unde se va încheia ciclul violenței. El îi spune fiului său să lupte, fără să-i explice însă concret cum să se revolte și să reziste. Și crede că lupta trebuie să continue chiar fără participarea albilor și fără să-i atragă (pe aceia pe care îi numește „visători”). Adresându-se fiului său, afirmă despre albi că „Nu cred că îi putem opri, Samori, pentru că, până la urmă, trebuie să se oprească pe sine”, adăugând: „Și totuși, te îndemn să lupți”[7]. La cinci ani după ce *Între lume și mine* a fost publicată,

în 2015, se pare că visătorii au învățat câteva lecții, iar acest lucru i-a oferit lui Coates speranțe noi.

Într-un interviu cu Ezra Klein, care a avut loc la *Vox* în iunie 2020, Coates a susținut că în ce privește protestele din Florida, spre deosebire de cele pentru drepturile civile din 1968, „simt că tot mai mulți oameni își dau seama, simt că tot mai mulți oameni înțeleg”. Și a mai spus: „Cred că o masă critică de indivizi non-negri a ajuns să vadă autoritățile statului într-un mod cu totul diferit”. Și „George Floyd nu este un caz nou. Abilitatea de a prezenta acest caz în mass-media în felul în care a fost prezentat este însă nouă”.

Există un fir care-l leagă pe Coates de Baldwin în pofida diferențelor, inclusiv de vârstă și de vremurile în care a trăit fiecare. Baldwin a trăit în anii 1960, cu mișcarea lor pentru drepturile civile și disperarea care a însoțit-o. Dacă supraviețuirea Americii depinde, așa cum a susținut Baldwin, de „lupta negrilor”, atunci această luptă va depinde de participarea tuturor americanilor, indiferent de rasă. La urma urmei, încă de la începutul luptei împotriva sclaviei și până azi, albi precum Abraham Lincoln, Benjamin Lay și John Brown și majoritatea sufragetelor albe importante, precum Elizabeth Cady Stanton, Ernestine Rose, Susan B. Anthony și Lucretia Mott, au fost, în felul lor propriu, participanți la această luptă.

Și Baldwin a crezut într-o luptă la care să participe negrii și albii deopotrivă. Într-un interviu din 1964 acordat lui Robert Penn Warren, în principal despre revoluția negrilor și rasismul în America, Baldwin a spus: „Poți să-i disprețuiești pe albi. Poți chiar să ai momente când ai vrea să-i omori. Dar e vorba de frații și de surorile tale, indiferent dacă ei știu sau nu

că sunt frații și surorile tale. Iar asta complică lucrurile”. Și a adăugat: „Le complică atât de mult încât nu prea văd cum să o scot la capăt”. În *Va veni focul*, el scrie: „Dacă noi – iar aici mă refer la albii relativ conștienți și la negrii relativ conștienți care, la fel ca niște iubiți, trebuie să persiste sau să creeze și în alții o conștiință – nu șovăim să ne facem datoria, am putea fi capabili, oricât de puțini am fi, să punem capăt acestui coșmar rasial și să reușim să generăm această schimbare istorică în lume[8]. Aceste cuvinte pe care le-a rostit cu atât de multe decenii în urmă sunt la fel de relevante pentru noi și azi.

Coates, la rândul său, a cunoscut disperarea, dar speranța pe care protestele Black Lives Matter au aprins-o în el i-a oferit o nouă perspectivă asupra luptei împotriva rasismului. În interviul său cu Klein, el susține: „Chiar și când scriam *Între lume și mine*, și, desigur, mult după aceea, am ajuns să cred în pledoaria profundă și morală pentru nonviolență făcută în cea mai eficientă manieră de King, conform căreia noi nu vrem, de fapt, să repetăm ceea ce fac oamenii care ne asupresc. Atunci când acționăm violent asupra altcuiva, actul în sine include o latură corupătoare. Acesta este un lucru cât se poate de adevărat. Dar, adeseori, chiar cei care înăbușă protestele nonviolente se întorc pentru a propovădui nonviolența”.

Ideea că nu trebuie să acționăm la fel ca opresorii noștri reprezintă un dat, dar întrebarea este cum putem schimba violența exercitată asupra noastră tocmai de cei care susțin că trebuie să fim nonviolenți. Cei cărora li se cere să fie nonviolenți sunt indivizii cu abilitatea de a face „cel mai mic rău”, iar cei „care au cea mai mare putere și pot să facă, într-adevăr, mai mult rău” sunt ignorați. Aceasta este o problemă,

Baba jan, cu care m-am luptat din greu în relația cu Republica Islamică. Nu vreau să devin ca ei, să folosesc violența, dar acest lucru devine complicat, mai ales când ei trag în demonstranții pașnici, când orice formă de protest nonviolent este întâmpinată cu violență. E mult mai ușor de spus decât de făcut.

SUNT IMPRESIONATĂ DE CÂT DE clar a văzut Baldwin lucrurile, chiar și atunci când nu mai avea nicio speranță în ce privește succesul luptei pentru drepturile civile. În pofida faptului că în ultimii săi ani de viață a fost dezamăgit de versatilitatea atitudinilor împotriva rasismului din America, Baldwin nu a considerat că indivizii de o anumită naționalitate ori etnie sau provenind dintr-un anumit mediu social nu ar trebui să scrie sau să discute despre rasă. El îi judeca pe oameni în funcție de valorile și principiile exprimate prin fapte, dar și prin vorbe.

De exemplu, el a fost cel care, în toiul criticilor la adresa romanului lui William Styron, din 1967, despre răscoala sclavilor condusă de Nat Turner, *The Confessions of Nat Turner*, a apărat dreptul autorului de a scrie despre un sclav erou. Într-un interviu pentru *Paris Review*, din 1984, a spus că Styron scrie din rațiuni asemănătoare cu ale sale despre „ceva care-l rănește și-l înspăimântă”. În opinia sa, Styron, la fel ca și el însuși, încerca să se confrunte cu istoria lui. Baldwin a moderat chiar și o discuție între Styron și actorul Ossie Davis, în care a apărat dreptul lui Styron „la o confruntare cu propria istorie”, spunând că „nimeni nu are dreptul de a spune unui scriitor ce să scrie”. Într-un articol omagial pe care l-a scris pentru *New York Times* după decesul lui Baldwin,

Styron a reamintit că amândoi au crezut în faptul că „scriitorul trebuie să fie liber să demoleze bariera culorii, să treacă peste linia interzisă și să scrie din punctul de vedere al unei persoane având culoarea pielii diferită”.

ADMIR TALENTUL CU CARE BALDWIN pătrunde adânc în particularitățile experienței afro-americane și, în același timp, obține o reacție universală de la cititorii săi. Nu a pretins niciodată că *Du-te și spune-o pe munte* era doar despre experiența negrilor. Pentru el, a fost o poartă spre ficțiune. Baldwin a vrut să fie *scriitor*, nu doar un scriitor negru sau homosexual. Pentru că actul în sine al scrierii este, totodată, un apel la universalitate, o chemare adresată altora pentru a se angaja într-o experiență, pentru a împărtăși o poveste. În lumea de azi, acesta este un mod periculos de a scrie, care face ca romanul lui Baldwin să fie o lectură periculoasă. În opinia mea, scrierea lui Baldwin este periculoasă deoarece în loc să scrie pentru a confirma ceea ce știe, el scrie pentru a descoperi și a se confrunta cu ceea ce nu știe. Așa cum spunea, „când scrii, încerci să găsești ceva despre care nu știi mai nimic. Pentru mine, întregul limbaj al scrierii presupune să descoperi acel ceva despre care nu vrei să știi, de care nu vrei să afli. Dar, în pofida acestui fapt, ceva îți dă ghes să mergi înainte”. În loc să rămână în zona de confort și să scrie doar din perspectiva negrilor, Baldwin a publicat în 1956 *Camera lui Giovanni*[9], o carte despre un homosexual alb care trăiește la Paris. Într-un interviu din 1980, el a caracterizat-o spunând că „nu este atât de mult o cartea despre homosexualitate, cât despre ce se întâmplă dacă te temi că în cele din urmă nu vei mai putea iubi pe nimeni”. Într-o scrisoare adresată unui

prieten, arată că romanul *Camera lui Giovanni* era mai degrabă despre America și despre „singurătatea și insecuritatea” din America, decât despre homosexualitate.

Dragă Baba, vreau să-ți povestesc despre un alt roman al lui Baldwin, din 1962 – *Another Country* (*Altă țară*)[10]. În opinia mea, Baldwin încearcă aici să-și modeleze viziunea despre cooperarea dintre câțiva „albi buni” și câțiva „negri buni”. Personajele – un grup de prieteni apropiați, albi și negri – și provocările cu care se confruntă ele ne aduc aminte în multe feluri de propriile noastre provocări și probleme din ziua de astăzi. Este un roman important, de o frumusețe tulburătoare și, cred eu, cea mai ambițioasă dintre scrierile sale. Aș vrea să-l fi citit și tu, Baba jan; am fi avut ocazia să purtăm una dintre acele discuții pe care le așteptam mereu cu nerăbdare. Baldwin adaugă numeroase niveluri și complicații narațiunii, evitând abordarea simplistă a „romanului-protest” – tipul de roman care se întemeiază pe o ideologie și o agendă politică și are, de regulă, un mesaj politic. Iată ce am înțeles eu din *Altă țară*: rasismul este distrugător, nimicind atât sufletul făptașului, cât și pe al victimei. Personajul principal în jurul căruia se desfășoară această temă este Rufus Scott, un tânăr negru care este un talentat baterist de jazz. Rufus, potrivit lui Baldwin, „este cadavrul negru care plutește pe sufletul național”. El reprezintă tipul de disperare pe care mulți tineri negri o resimt azi, când o tragedie ca asasinarea lui George Floyd le reamintește de cât de nesigură e viața pentru ei în locul pe care-l numesc patria lor.

Rufus se îndrăgostește de o femeie albă săracă din sud, pe numele ei Leona, pe care o urăște și o iubește în același timp. Pentru că ea îl iubește, el o disprețuiește. În Rufus, vedem cum

un suflet sensibil și inteligent este distrus treptat de rasismul care-l învăluie. El urăște sistemul care face posibil acest lucru, dar, simultan, se urăște și pe sine – și îi urăște și pe cei care-l iubesc. În adâncul sufletului, știe că inferioritatea care i se atribuie nu e reală, dar încă este captivul acestei imagini. Ajungând într-un punct în care nu mai poate tolera modul său de viață, Rufus se sinucide, aruncându-se de pe un pod. Baldwin a spus cândva că a vrut să arate că, în parte, Rufus este responsabil pentru propria sa decădere și propria-i moarte. Pentru că, dacă n-ar fi avut nicio responsabilitate în ce privește clădirea propriului destin, n-ar mai fi existat speranță nici pentru vreunul dintre personajele care i-au supraviețuit. Este uimitor cum, în pofida furiei sale justificate împotriva rasismului, Baldwin a putut să vadă complexitatea inerentă oamenilor și problemelor – să fii atât de perspicace trebuie să fie o binecuvântare și o povară totodată.

Baba jan, principala temă a cărții ne este familiară. În *Altă țară*, Baldwin revine la subiectul său favorit și central: cum poate ajunge o victimă să se urască și să se vadă prin ochii asupritorului ei – cum devine ura contagioasă, asemenea unui virus. Niciunul dintre personaje, fie că e vorba de albi sau de negri, nu se simte bine în propria piele. Mă întreb cum ai fi reacționat la *Altă țară* având în vedere că explorează câteva dintre cele mai explozive teme ale timpului: bisexualitatea, cuplurile interrasiale, aventurile extraconjugale. Fiecare personaj, în pofida încercărilor sale de a nega, trebuie să se confrunte cu adevărul, oricât de dureros ar fi. Rufus, care nu se împacă cu adevărul statutului său de negru, se sinucide, iar ceilalți trebuie să se descurce cu urmările negative ale gestului său. Cass trebuie să admită că preaiubitul ei soț

romancier, Richard, nu este atât de pasionat de scris pe cât credea ea, iar cartea lui, deși populară, este un plagiat. Ada, frumoasa soră a lui Rufus, se culcă cu Ellis, un bărbat alb influent în industria divertismentului, pentru a avansa în lumea muzicii, în ciuda faptului că este îndrăgostită de Vivaldo, un alt alb. Momentul adevărului pentru Vivaldo, la rândul său scriitor și cel mai bun prieten al lui Rufus, vine când Ada îi spune de Ellis. Eric este cel mai calm și mai echilibrat dintre toți. Este bisexual, are o relație stabilă cu un alt bărbat, dar, spre sfârșitul romanului, nu este sigur dacă relația lor va dura. *Altă țară* nu oferă vreo soluție facilă. De fapt, la final, toate relațiile rămân suspendate în incertitudine.

CEEA CE NU ÎNSEAMNĂ că întreaga ură și toată violența asociate rasei în America nu au avut efecte secundare asupra lui Baldwin. Uneori părea că și-a pierdut speranța, că era convins că nu se va schimba nimic niciodată. După asasinarea lui Martin Luther King Jr., Medgar Evers și Malcolm X și după ce a asistat la tratamentul brutal la care au fost supuși atât de mulți afro-americani în timpul luptelor purtate de mișcarea pentru drepturi civile, Baldwin a atins o culme a disperării, care amintește de disperarea exprimată de Coates în *Între lume și mine* cu privire la lupta comună purtată de albi și de negri deopotrivă. După asasinarea lui King, Baldwin a spus că „ceva s-a schimbat în mine, ceva a dispărut”. Iar în *A Rap on Race*, o frumoasă conversație cu Margaret Mead din 1970, marcată de tensiunea care se naște dintr-un schimb de idei întemeiat deopotrivă pe judecată și sentimente, el a declarat că speranța că se va schimba ceva în țara asta a murit pentru el odată cu MLK. La un moment dat

în timpul dialogului, a afirmat că ar schimba ceva în America aruncând-o în aer.

În interviu, Margaret Mead l-a criticat pentru această afirmație, iar eu, la rândul meu, vreau să-l critic pentru această izbucnire personală, mai ales acum, în aceste vremuri caracterizate de o pendulare permanentă între speranță și disperare, când sunt atât de multe lucruri în joc, nu numai în ce privește viitorul Americii, dar și al întregii lumi. Deoarece, dacă singurul mod în care Baldwin ar putea schimba această țară este să o arunce în aer, singurul mod în care eu aș putea schimba ceva ar fi să am acea armă în mână, ceea ce știu că nu va schimba nimic. Baba, noi doi știm cât de adevărat este ce spun, deoarece am trecut printr-o revoluție și un război.

Dragă Baba, trăim din nou într-o epocă a incertitudinii. Eu cred că situația actuală din această țară nu se explică prin eșecul mișcării pentru drepturile civile, ci prin tot ceea ce s-a câștigat ca urmare a acestei mișcări – așa cum o demonstrează succesul protestelor Black Lives Matter și victoriile obținute de afro-americani, dar și de alte grupuri minoritare și de femei. Baldwin însuși a confirmat-o atunci când, în interviul acordat revistei *Paris Review* în 1984, a recunoscut că s-au schimbat multe lucruri: „Când eram copil”, a spus, „lumea era albă… iar acum se luptă *să rămână* albă – ceea ce e un lucru foarte diferit”. Tot astfel, în eseul său „Străin în sat”, el scria: „Lumea nu mai este albă, și nu va mai fi niciodată albă”. Baba, multe lucruri s-au schimbat în America de când ai fost ultima oară aici, dar, din nefericire, altele au rămas la fel.

Reculul și violența cu care ne confruntăm azi, așa cum sunt ele reprezentate de Donald Trump și de sprijinitorii săi republicani, se explică în principal prin teama că politica

rasistă a slăbit în intensitate și prin puterea albilor pe care această teamă a incitat-o, având ca rezultat o alianță ciudată între establishmentul alcătuit în principal din bărbați albi și susținători ai supremației albilor aflați la periferia establishmentului și declarați adversarii acestuia – o teamă de modul cum se schimbă lucrurile, în contextul în care ei folosesc întregul lor arsenal pentru a încerca să se agațe de putere. Cei din Partidul Republican se află de multă vreme în defensivă, iar victoria lui Donald Trump din 2016 și capitularea în fața susținătorilor supremației albilor și a teoriilor conspirației n-au fost decât o expresie a temerii și a eșecului lor.

Adevărul este că, nici de pe culmile disperării, Baldwin nu renunță la luptă și admite în repetate rânduri că lupta nu va izbândi dacă nu vor participa la ea toate rasele și dacă nu admitem că rasa este o invenție, un construct politic. El îi numește pe albi „rudele noastre suferinde” și crede că suntem cu toții mult mai legați unii de alții decât suntem dispuși să admitem: „Dar noi suntem cu toții androgini, nu numai pentru că ne-am născut dintr-o femeie fecundată de sămânța unui bărbat, ci și pentru că fiecare dintre noi, în chip inevitabil și permanent, îl conține pe celălalt – bărbatul din femeie, femeia din bărbat, albul din negru și negrul din alb. Suntem fiecare o parte a celuilalt”. Este interesant că atât Baldwin, cât și Coates sunt de părere că rasa este un construct, o stratagemă politică, dar, în vreme ce Baldwin merge mai departe de atât și îi consideră dintr-un punct de vedere patologic („rude suferinde”) pe albii care au creat acest construct, Coates optează pentru o abordare mai „adecvată

puterii”, concentrându-se pe sistemele politice de subjugare construite pe această idee.

DRAGĂ BABA, M-AM TREZI AZI DIMINEAȚĂ cu senzația că sunt pe punctul de a face un atac de cord. Simt același tip de neliniști pe care le resimțeam în Republica Islamică: sunt mereu în stare de alertă, așteptând în fiecare moment vești proaste, iar pandemia creează același tip de anxietate pe care a creat-o războiul, chiar și în perioadele când totul părea liniștit. Ieri m-am trezit din cauza coșmarului pe care îl aveam atât de des cândva: plecasem de acasă fără hijab și mă simțeam goală și expusă, așteptând să fiu arestată în orice moment.

Am încercat să mă calmez urmărind știrile de la *Morning Joe*, dar nu m-a ajutat, așa că mi-am luat ceașca de cafea și am ieșit pe balcon. Sub mine, fluviul, acoperit de reflexii verzi, curgea liniștit. Pe trotuar, treceau bicicliști și alergători, dar tot nu m-am calmat. Era ca și cum aerul însuși devenise un zid invizibil, făcându-mă să mă simt captivă.

NU CRED CĂ BALDWIN SE CONSIDERA revoluționar în sensul politic al cuvântului. Natura subversivă și revoluționară a operei sale este rodul talentului de scriitor, nu al activistului politic. Influența lui politică se datorează faptului că vine dintr-un loc diferit; el privește politica cu alți ochi. Viziunea lui dăinuie nu doar pentru că este opusul mentalității rasiste, ci și pentru că e atât diferită de această mentalitate, fiind croită dintr-un material diferit. Este o manieră nouă de a percepe lumea și de a o schimba. El afirmă că „scrii pentru a schimba lumea, știind că, probabil, nu o vei putea schimba,

dar și că literatura este indispensabilă lumii… Lumea se schimbă în funcție de felul în care o văd oamenii și dacă modifici, chiar și cu un milimetru, modul în care aceștia privesc realitatea, atunci o vei putea schimba”.

Scrierile lui sunt mai degrabă periculoase decât politice – sunt existențiale. Scriitorul irlandez Colm Tóibín descrie acest lucru extrem de bine într-un pătrunzător articol pe care l-a publicat în *London Review of Books* în 2001: „Baldwin nu a fost cu adevărat un gânditor politic și nici un romancier, precum Styron sau Mailer, a cărui operă să fie animată de politică… Ceea ce face ca eseurile lui să fie atât de captivante este faptul că el insistă să rămână la un nivel personal, să oblige sfera publică și pe cea politică să se supună vocii sale și testului experienței și observațiilor sale”. Un motiv în plus, Baba, este că observ o afinitate atât de mare între modul cum ați perceput voi doi lumea și rolul vostru în ea.

Baldwin a scris despre adevărul lui personal și a încercat să împărtășească acest adevăr cu alții prin intermediul artei sale. Pentru el, romanul-protest (echivalentul romanelor realist-socialiste cu care am avut amândoi atât de multe probleme în Iran), „departe de a produce îngrijorare, este un aspect acceptat și reconfortant al scenei americane, diversificând acel cadru pe care noi îl considerăm a fi atât de necesar”. El considera că acest tip de roman este opus celui revoluționar deoarece împarte cu acuratețe în categorii toate lucrurile și toată lumea, eliberându-ne de ambiguități, contradicții și complicații, lăsându-ne să ne bucurăm, conștienți fiind că, indiferent ce se întâmplă, liniile sunt trasate, iar noi suntem în siguranță atât timp cât nu le încălcăm. Baldwin însă a tot încălcat liniile.

Dragă Baba, cuvântul „reconfortant” din citatul de mai sus este cheia pentru una dintre problemele centrale pe care societatea americană le-a întâmpinat de-a lungul istoriei: dorința ei de confort intelectual și spiritual, de a evita durerea cu aproape orice preț. Nevoia constantă de divertisment, disprețul față de istorie, gândire și reflecție, polarizările politice și culturale și înlocuirea imaginației și ideilor cu ideologia, toate își au rădăcinile în această înclinație către confort. Baldwin era foarte conștient de acest aspect, iar scrierile lui ne reamintesc că trebuie să ne confruntăm cu propriul sine și să dăm piept cu durerea și chinul sufletesc, în loc să le ocolim.

Această aversiune față de durere a atins acum asemenea proporții epice în America, încât interzicem orice este dureros. La orele de clasă, îi învățăm pe copii să închidă ochii la tot ce îi rănește, să ocolească amarul adevărului și să se protejeze cu mesaje de avertizare. Nu vrem să fim tulburați. Am putea fi în stare să interzicem ficțiunea, dar nu putem interzice realitățile vieții, iar viața este plină de suferință. Dacă nu ne confruntăm cu aceste traume, nu trăim cu adevărat. Așa cum spune Baldwin, „cred că unul dintre motivele pentru care oamenii se agață de urile lor cu atâta încăpățânare este că ei simt că, de îndată ce ura va dispărea, vor fi nevoiți să se confrunte cu durerea”.

Există, așa cum Baldwin a aflat, o legătură invizibilă între ură și a evita durerea. Și nicăieri nu este demonstrat mai bine acest fapt decât în ceea ce se întâmplă sub denumirea de politici identitare, care tempereazǎ dorința pentru soluții confortabile de la ambele capete ale spectrului politic, demonizându-i pe alții, segregându-i și împărțindu-i în

categorii. Tu ești familiar cu politicile identitare care ne-au însoțit atât la dreapta, cât și la stânga politică, într-o formă sau alta, de-a lungul istoriei. Dar astăzi, după Trump, au câștigat teren și ne domină. Nu mai e nevoie să ne angajăm într-un dialog autentic cu cealaltă parte sau să încercăm să rezolvăm ambiguitățile și paradoxurile lor sau pe ale noastre. Coates descrie bine acest lucru: „Ura oferă identitate. Negrul, poponarul, târfa iluminează granița, iluminează ceea ce nu suntem în mod evident, iluminează Visul de a fi alb, de a fi un Bărbat. Dăm un nume străinilor care sunt urâți și suntem astfel primiți în trib". Ei bine, Baba jan, această țară trebuie să se confrunte acum cu durerea sa – nu se mai poate eschiva.

PRIN SCRIERILE SALE, BALDWIN a reușit să facă un alt lucru pe care puțini l-au făcut. În loc să respingă cultura occidentală și tradițiile asociate culorii albe a pielii, el și le-a însușit, luând de la Occident ce a avut el mai bun de oferit, ce are mai bun de oferit fiece națiune – ideile și imaginația ei. Și a combinat moștenirea sa din domeniul jazzului, folclorului și spiritualității negrilor cu Biblia, Shakespeare, Henry James, Dickens, Dostoievski, Balzac și Shaw. Acest amestec a creat ceva original și unic baldwinian și afro-american. Baldwin nu a fost asimilat de cultura albilor, nu a imitat și nici nu a supraestimat canonul occidental al albilor; în schimb, a luat din el tot ce i-a plăcut și de care a avut nevoie, apoi l-a schimbat și l-a redefinit, făcându-l să fie canonul său propriu. Ce a făcut este literatură în forma ei cea mai bună: un schimb creativ și emancipator cu celălalt. Cu alții.

Îmi place eseul lui Baldwin din 1964 intitulat „De ce am încetat să-l mai urăsc pe Shakespeare", în care explică modul

cum a ajuns să-i aprecieze și să imite opera lui Shakespeare. În prima parte, discută despre limba engleză și despre faptul că, inițial, s-a simțit înstrăinat de ea deoarece nu-i reflecta experiențele. Dar și-a dat seama curând că „dacă nu era limbajul meu propriu, probabil că de vină era limbajul; dar putea foarte bine să fie și vina mea”. În continuare spune că limbajul nu era al lui pentru că, probabil, nu încercase să-l folosească, ci doar să-l imite. Și adaugă: „Dacă așa stăteau lucrurile, atunci ar putea fi făcut să poarte povara experienței mele, dacă aș putea avea puterea pentru a-l supune, și pentru a mă supune și pe mine la un asemenea test”. În sprijinul acestei posibilități, Baldwin mai spune că a avut „doi martori puternici”: propriii săi „strămoși negri care au dezvoltat cântecele de triste, bluesul și jazzul, și au creat un dialect cu totul nou într-un loc extrem de ostil” – ca să nu-l mai menționăm pe Shakespeare însuși.

„Cine este Tolstoi al zulușilor, Proustul papuașilor?”, se întreabă Saul Bellow. „Aș fi încântat să îi citesc.” În cartea sa, Coates ne amintește de Ralph Wiley, cronicarul sportiv cunoscut pentru înclinațiile sale literare și scrierile despre rasă. Wiley, răspunzându-i lui Bellow, a remarcat cu ironie: „Tolstoi însuși a fost Tolstoiul zulușilor”. Și a continuat: „Doar dacă ai vreun profit din a delimita proprietățile universale ale umanității în posesia exclusiv tribală”[75]. Într-o singură propoziție, Wiley ne reamintește de universalitatea ideilor și a imaginației. Asemenea progreselor științifice, ele își pot avea originea într-un anumit loc și timp, dar, odată ajunse în lume, ele aparțin lumii – sau, mai degrabă, aparțin oricui le îngrijește, le cultivă și le folosește. Avem nevoie de imaginație pentru a supraviețui ca ființe umane. Cum altfel decât prin

intermediul imaginației și al ideilor comunicăm chiar și cu cei pe care nu i-am întâlnit niciodată?

Eu însămi am cunoscut rolul extraordinar pe care poveștile îl joacă în viața trăită în condiții extreme. Am văzut cum imaginația, ideile și dragostea de frumos deschid spații pe care realitatea ni le închide. Există o anumită poveste pe care nu mă pot abține să nu o repet în scrierile și discursurile mele. Cred însă că nu am vorbit niciodată cu tine despre ea, Baba jan. Poate că erai plecat când s-a întâmplat sau poate că m-a durut prea mult pentru a vorbi despre ea la momentul acela. În schimb, am scris despre ea în jurnalul meu și, mai târziu, într-una din cărțile mele, iar acum ți-o spun și ție.

Aș vrea să vorbesc cu tine despre studenta mea Razieh. Am vorbit și am scris despre ea și înainte, dar amintirea nu dispare. Continuă să reapară în momente diferite și în contexte diferite, dezvăluind idei și sentimente noi, forțându-mă să mă întorc iar și iar la povestea ei. Am decis în cele din urmă că, atât timp cât îmi rămâne o prezență atât de puternică și de vie în minte și în suflet, voi tot vorbi despre ea. De fiecare dată când o fac, am câte ceva nou de spus, un context pe care nu-l observasem înainte. Razieh îmi amintește de tot ce urăsc mai mult la Republica Islamică, din cauza a ceea ce i-a făcut ei și multora ca ea, dar și de tot ce iubesc la poporul iranian, pentru felul cum s-a opus brutalităților regimului.

În primul meu an ca profesoară în Republica Islamică Iran, am predat la o universitate pentru fete și am avut o studentă numită Razieh, de care îmi plăcea foarte mult. În pofida faptului că era mică și fragilă, avea o inteligență vie și o atitudine foarte hotărâtă. Tatăl ei murise și mama era femeie

de serviciu. Atât Razieh, cât și mama ei erau foarte religioase. Fata aparținea mujahedinilor, o organizație islamică adversară a regimului islamic. Dar n-a fost niciodată o fanatică din punct de vedere ideologic. A fost loială propriilor principii și valori, propriei interpretări a religiei, și a fost adesea critică față de grupul ei. Ce m-a uimit întotdeauna la Razieh a fost pasiunea ei avidă pentru frumos. Mi-a povestit cândva cum, în copilărie, dragostea ei pentru cărți o făcea să împrumute și uneori chiar să fure cărți din casele în care lucra mama ei. Credea că niciun copil bogat nu putea înțelege valoarea acelor cărți așa cum o înțelegea ea. A citit *Coliba unchiului Tom* și *Rebecca* lui Daphne du Maurier. Mai târziu, s-a îndrăgostit de marea ficțiune, de Tolstoi, Jane Austen și Ernest Hemingway, dar adevărata sa pasiune a fost Henry James și ceea ce ea numea femeile lui extraordinar de independente. „James", mi-a spus, „este extrem de diferit de oricare alt scriitor pe care l-am citit vreodată". Râzând, a adăugat: „Cred că m-am îndrăgostit de el!".

La sfârșitul anului academic, am părăsit universitatea și, cu excepția unei scurte întâlniri pe stradă, n-am mai văzut-o niciodată pe Razieh. Câțiva ani mai târziu, o altă studentă de-a mea, pe care n-o văzusem de multă vreme, mi-a făcut o vizită inopinată. Mi-o aminteam ca fiind o fată plină de viață și nostimă; acum era o femeie tăcută, părând abătută, și era însărcinată cu cel de-al doilea copil. Mi-a spus că în timpul demonstrațiilor studențești îndreptate împotriva Revoluției Culturale de la începutul anilor 1980, fusese arestată și condamnată la cinci ani de închisoare, dar fusese eliberată pentru bună purtare după doi ani și jumătate. N-am întrebat-o ce-a însemnat „bună purtare" pentru gardienii ei.

Dar ea a continuat să-mi povestească. „Pe când eram în închisoare”, a zis, „m-am întâlnit cu o altă studentă de-a dumneavoastră. Eram cincisprezece în celulă. Se numea Razieh”. Am uitat s-o întreb cum se face că ea, o marxistă laică, a stat în aceeași celulă cu Razieh, o musulmană militantă. „Razieh”, a spus, „mi-a povestit despre cursurile dumneavoastră dedicate lui Hemingway și Henry James, iar eu i-am povestit despre *Marele Gatsby* și despre cum, la cursul nostru, am condamnat cartea. Am făcut mult haz pe tema asta”. A tăcut o vreme, apoi a spus: „Știți, la puțină vreme după aceea, Razieh a fost executată”.

Mi-a luat mult timp ca să înțeleg ce se afla dincolo de spusele ei. Nu i-am pus multe întrebări. Nu-mi puteam imagina sau poate că nici nu voiam să-mi imaginez că fata aceea slăbuță, cu pielea închisă la culoare și privirea aprigă, acea fată care avea o asemenea strălucire în ochi de câte ori vorbea despre Henry James și Catherine Sloper, protagonista romanului *Piața Washington*, a fost scoasă din celulă într-o noapte și executată. Mi-o imaginez râzând întruna și spunând „Cred că m-am îndrăgostit!”. Dragă Baba, tot ce pot să fac pentru a-i păstra memoria vie este să repet povestea ei și să-mi aduc aminte de dragostea ei pentru Henry James.

Îmi dau seama acum că Razieh și Baldwin îl aveau în comun pe Henry James. Ambii veneau din timpuri și din locuri extrem de diferite de ale lui James, și totuși au ajuns să stabilească o legătură intimă și profundă cu el. Știi, Baba, eu cred că egalitatea adevărată are la bază elogiul și aprecierea diferenței, fiind însoțită de recunoașterea și acceptarea spațiilor comune pe care le împărtășim și de universalitatea umanității.

Povestea lui Razieh îmi amintește de excelenta carte a lui Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema*. El ni-l prezintă pe Kostylev, un tânăr soldat comunist, care, în timp ce răsfoiește cărțile într-o librărie, dă din întâmplare peste *Educația sentimentală* a lui Flaubert și *Adolphe* de Benjamin Constant. Lectura lor l-a preocupat într-o așa măsură încât și-a neglijat îndatoririle și a fost arestat. Dar n-a simțit niciun regret. „Dacă am știut vreodată, chiar și pentru scurtă vreme, ce este libertatea, a fost când am citit acele vechi cărți franțuzești”, a spus. Scriitoarea olandeză Etty Hillesum, o victimă a lagărelor de concentrare, a spus: „Un lagăr are nevoie de un poet, de unul care trăiește acolo, chiar acolo, ca un bard, și poate să scrie versuri despre acesta”. Prezentându-și viața din acele lagăre ale morții prin intermediul narațiunii sau al poeziei, victimele au căpătat control asupra vieții lor confiscate; și-au spus povestea din proprie perspectivă și nu din cea a torționarilor lor – poți spune că în asemenea împrejurări ele au citit periculos. Prin asemenea relatări, victimele au stabilit legătura lor cu lumea, s-au asigurat că nu vor fi uitate, căci, o știm, uitarea este echivalentul morții.

Poate că vei spune, Baba, că Henry James n-a salvat-o pe studenta mea de la execuție. Dar cum oare se explică faptul că atât de mulți oameni recurg la idei, la imaginație și frumusețe atunci când li se ia tot ceea ce noi numim viață? Când nu mai au absolut nicio putere asupra vieții și asupra morții lor? Când sunt în pragul morții? Când ne confruntăm cu acte de o asemenea brutalitate și cruzime, când ne pierdem speranța de a mai fi oameni, ne întoarcem instinctiv la acele realizări ale omenirii care omagiază demnitatea, libertatea și frumosul. Facem apel la empatie și credința că, până și în asemenea

locuri aflate atât de aproape de moarte, rămânem totuși în vecinătatea vieții prin intermediul cărților, al artei și al muzicii, prin ceea ce s-a născut din dragoste, din pasiune și din dorința de a comunica, din nevoia de a ne opune morții și uitării. La fel de important e faptul că, chiar în pragul morții fiind, când nu ne putem alege modul în care trăim sau murim, mai avem încă posibilitatea de a alege *cum* să ne confruntăm cu acea moarte, cum să ne confruntăm cu călăul nostru: cu demnitate și dragoste de viață sau de vidul oferit de moarte. Nu ne putem pierde speranța într-o lume care l-a dat pe Rumi sau pe Shakespeare.

Nu-mi pot imagina execuția lui Razieh, dar mi-o pot imagina râzând cu tovarășa ei de celulă, fosta ei colegă de clasă, atunci când vorbeau despre Fitzgerald și James. În cele din urmă, chiar asta ne oferă marile povești: încrederea în lume, în pofida tuturor relelor sale, și încrederea în umanitate, în pofida tuturor defectelor ei.

Aprecierea pe care Baldwin a avut-o pentru marea ficțiune occidentală, la fel ca și dragostea lui Razieh și a altor studente ale mele pentru această literatură, nu înseamnă că ei nu erau conștienți de lipsurile Occidentului. De fapt, o parte din cea mai bună și mai eficientă critică a Americii și a Occidentului, despre care vorbesc în *Citind* Lolita *în Teheran* și în *Republica imaginației*, provine chiar din aceste scrieri.

Baba jan, am vorbit despre acest lucru în timpul unei dezbateri publice cu Elias Khoury și cu jurnalistul turc Ece Temelkuran, iar Khoury mi-a zis: „Dar vreau să-ți spun ceva foarte important: Henry James nu a salvat-o pe Razieh. Razieh e cea care l-a salvat pe Henry James. Noi, scriitorii, nu salvăm pe nimeni. Iar dacă suntem salvați de ei [cititorii], aceasta este

magia relațiilor dintre cititori și cuvinte”. Khoury a fost cel care îmi spusese că rădăcina cuvântului *cuvânt* în arabă provine dintr-un alt cuvânt: *rană*. Eu cred că cititorii din diverse timpuri și din diverse locuri, din diferite medii sociale păstrează cărțile vii citindu-le și redefinindu-le și reinterpretându-le în fel și chip prin propriii ochi. Atât Razieh, cât și Baldwin ne-au oferit două perspective diferite asupra lui James, făcându-l relevant și reînviindu-l într-un nou context.

BABA JAN, AM ÎNCEPUT ACESTE scrisori cu protestele din Iran și le închei acum cu protestele din America. Acum câteva zile, eu și Bijan am participat la o demonstrație. Mi-am făcut griji în ce privește starea lui, dat fiind cancerul de care suferă, dar amândoi am vrut să participăm fizic. Am mers pe jos de acasă până la Casa Albă, apoi ne-am alăturat demonstranților care se îndreptau spre segmentul din Sixteenth Street pe care primarul DC-ului, Muriel Bowser, l-a redenumit Black Lives Matter Plaza. Mi-a venit în minte prietenul tău, portarul negru de la Blair House, și la cum s-ar fi simțit el văzând piața rebotezată și mulțimea pestriță de demonstranți cerând dreptatea pe care el o căutase cu atât de multe decenii în urmă. La început, doar am mers alături de ceilalți, lăsându-mă în voia atmosferei locului. Pe măsură ce înaintam însă, m-au copleșit emoțiile și am izbucnit în lacrimi. Mi-am pus ochelarii de soare pentru ca nimeni din jurul meu să nu observe. Dacă m-ar fi întrebat cineva de ce plâng, n-aș fi știut ce să răspund. Oare pentru că mă temeam că scânteia speranței care se năștea în mine s-ar fi putut transforma în decepție?

Timp de un deceniu și jumătate, scrisesem și vorbisem despre ceea ce în opinia mea era o stare de lâncezeală ce

punea stăpânire pe Statele Unite, întrebându-mă adeseori cum puteau fi oamenii atât de indiferenți, de tăcuți, chiar și după ce Trump și-a ocupat biroul la Casa Albă. Acum, dintr-odată, majoritatea americanilor voiau o schimbare, iar tânăra generație cerea să se facă dreptate. Poate că m-am temut că speranța mea ar putea fi de rău augur pentru progres. Dar povestea asta nu s-a terminat – mai mult decât atât, abia începe – și cum va evolua depinde atât de atitudinile celor aflați în fruntea protestelor, cât și ale participanților la ele. Vor oferi ei o viziune, un mod nou de a privi lumea și de a o schimba? Vor deschide spații noi, căi noi de comunicare?

Mai târziu, m-am gândit că lacrimile mele fuseseră provocate de faptul că de trei ani și jumătate Trump ne răpise posibilitatea de a ne raporta unii la alții cu empatie și curiozitate. Folosind limbajul virulent al urii, a închis porțile iubirii. Imaginea lui George Floyd și cuvintele sale („Nu pot să respir") ne-au înmuiat inimile și, în pofida urii semănate de Trump, le-au dat un motiv să vibreze iarăși, le-au scos din starea de încremenire, făcându-le să redevină nu doar omenești, ci și omenoase. Aceste proteste nu sunt doar politice, sunt proteste ale inimii și spiritului.

EU CRED CU ADEVĂRAT CĂ, probabil, cărțile nu ne pot salva de la moarte, dar ele ne pot ajuta să trăim și, mai ales, să trăim cu speranță, încercând să legăm ceea ce Baldwin numea „posibilitățile cărții" de „imposibilitățile vieții". În opinia lui Baldwin, „societățile nu știu niciodată acest lucru, dar lupta unui artist cu societatea sa este lupta unui îndrăgostit, și el face, în plenitudinea creației, ceea ce fac îndrăgostiții atunci

când vor să afle cât mai multe despre persoana iubită și, prin această revelație, el conferă libertății realitate”.

Așa că vezi tu, Baba jan, Baldwin ne învață despre proximitatea speranței și a suferinței, pentru ca, atunci când îi întâlnesc pe acei indivizi de la punctul de control cu armele lor sau pe naționaliștii albi cu puștile lor semiautomate, să nu-mi doresc ca armele acelea să fie ale mele. Chiar și așa, îi voi învinge.

Cu dragoste,
Azi, fiica lui Baba

1. James Baldwin, *Dacă Strada Beale ar putea vorbi*, traducere de Elena Marcu, Black Button Books, București, 2019.
2. James Baldwin, *Va veni focul*, traducere de Elena Marcu, Black Button Books, București, 2020.
3. „Viețile negrilor contează, tinerii-i omoară pe cei ce protestează” (engl.).
4. Ta-Nehisi Coates, *Între lume și mine*, traducere de Elena Marcu și Adi Păun, Black Button Books, București, 2017.
5. Ta-Nehisi Coates, *Între lume și mine*, ed. cit., p. 13.
6. *Ibidem*, p. 12.
7. *Ibidem*, p. 117.
8. James Baldwin, *Va veni focul*, ed. cit., p. 74.
9. James Baldwin, *Camera lui Giovanni*, traducere de Elena Marcu, Black Button Books, București, 2018.
10. James Baldwin, *Altă țară*, traducere din limba engleză de Ștefan Iancu, Paralela 45, București, 2017.
11. Ta-Nehisi Coates, *Între lume și mine*, ed. cit., p. 49.

Concluzie

> Cititorii se nasc liberi și trebuie să rămână liberi.
>
> Vladimir Nabokov

CÂND VINE VORBA DESPRE LIBERTATE, scriitorii și cititorii se reunesc într-un singur glas, deoarece libertatea unuia o garantează pe a celuilalt. Scrisul, desigur, poate avea repercusiuni pentru scriitori, punându-i în pericol, dar și cărțile pot fi periculoase pentru cititori. Pentru că marile opere de ficțiune sunt de partea dezvăluirii adevărului, marii scriitori devin, din acest punct de vedere, martori ai adevărului; ei nu rămân tăcuți și *nu pot* să rămână tăcuți. Dar cititorii, la rândul lor, de vreme ce au citit cartea, nu pot nici ei să rămână tăcuți. Acest fapt este valabil cu precădere azi, când America e atât de dominată de minciună, încât mulți americani sunt dispuși mai degrabă să le creadă și să-și riște viața, a lor și a altora, decât să se vaccineze împotriva virusului letal.

Vorbesc aici nu doar în calitate de scriitoare și cititoare, ci și de mamă și bunică. Începând din august 2020, luna în care s-au născut cei doi nepoți ai mei, Iliana și Cyrus, mă întreb chiar mai mult decât înainte ce fel de lume lăsăm în urmă

pentru copiii și nepoții noștri. Pentru că s-au născut în asemenea vremuri tulburi, polarizate, când toată atenția a fost concentrată asupra conflictului cu cei pe care-i etichetăm drept dușmanii noștri, vreau ca ei să știe despre moștenirea lor ca migranți. Vreau ca ei să știe că familia noastră a venit în această țară în căutarea libertății și datorită libertății și că, odată ajunși aici, ne-am implicat în apărarea acestei libertăți – nu doar împotriva dușmanilor din afară, dar și împotriva celor din interior, care sunt chiar mai periculoși. Vreau să le ofer o casă pe care să o poarte cu ei asemenea celei pe care tatăl meu mi-a dat-o mie: un loc în care ei se vor simți complet liberi și pe care nimeni din lumea asta să nu poată să li-l ia.

Cititorii, desigur, nu au o organizație formală pentru a promova adevărul sau pentru a produce o schimbare. Dar numărul lor este de ordinul miliardelor. Ei acoperă întregul spectru al profesiilor, mediilor sociale, genurilor, raselor, etniilor și afilierilor religioase. Împreună, puterea lor ar fi imensă. Fiecare librărie, bibliotecă, muzeu sau teatru care se închide, fiecare carte care e cenzurată sau îndepărtată din școli și biblioteci, fiecare program de artă, muzică sau literatură din școli și din alte instituții care este anulat – toate acestea trebuie să ne reamintească de responsabilitățile noastre.

Dragul meu tovarăș de lectură, într-o lume care a devenit opacă din cauza războaielor și a conflictelor, în care dușmanii noștri ne stăpânesc inima și mintea mai mult decât pot s-o facă prietenii noștri, unde minciuna trece drept adevăr, avem nevoie de ochii limpezi ai imaginației pentru a vedea realitatea din spatele spectacolului și de dincolo de el. Acesta

este motivul pentru care, deși încerc să evit sloganurile, voi încheia această carte cu unul:

Cititori din toate țările, uniți-vă!

Mulțumiri

Citește periculos este din multe puncte de vedere ultima dintr-o serie de patru cărți care, în afară de memoriile mele *Lucruri nespuse*, a început cu *Acea altă lume*, urmată de *Citind* Lolita *în Teheran* și *Republica imaginației*. Am acum ocazia să le mulțumesc celor care m-au sprijinit în diverse moduri pe parcursul scrierii unora sau a tuturor acestor volume.

În primul rând, lui Bijan, soțul meu, cel mai bun prieten și cel mai bun critic al meu, și lui Negar și Dara Naderi, copiii noștri, pentru dragostea, interesul, sprijinul și simțul umorului de care au dat dovadă. Am câștigat mult de pe urma discuțiilor cu Negar și Dara, precum și cu partenerii lor de viață, Jason Guedenis și Kelli Colman, despre temele principale ale cărții de față. Am discutat de multe ori cu Negar despre acest volum și amintirile ei despre tata – mulțumesc, Negar jan. Infinite mulțumiri nepoților mei, Iliana Nafisi Guedenis și Cyrus Colman Naderi! Dedic acest volum și memoriei lui Bryce Nafisi Naderi, însoțitorul meu tăcut și constant pe parcursul scrierii tuturor cărților mele.

Ca întotdeauna, le mulțumesc lui Andrew Wylie pentru sprijinul său constant și semnificativ și colegilor lui de la Wylie Agency, mai ales agentei mele atente și fermecătoare, Sarah Chalfant, pentru prietenia, sfaturile minunate și dedicarea ei totală față de autori și cărți, mai ales cele de literatură. De asemenea, îi sunt recunoscătoare lui Charles Buchan pentru sprijin și prietenie. Sarah Watling, îți mulțumesc pentru susținerea pe tot parcursul scrierii acestei cărți.

Ar fi o dovadă de neglijență să nu le mulțumesc lui Steven Barclay, prieten bun și de încredere și cel care îmi organizează programul prelegerilor, precum și colegilor lui de la Barclay Agency, mai ales Elizei Fisher, pentru sprijinul și prietenia continue. M-am întâlnit cu Steven în unele dintre cele mai dificile momente prin care am trecut când scriam această carte. Steven, cu tine mă simt întotdeauna ca acasă – mulțumesc!

Mulțumiri redactorului meu, Nick Amphlett, pentru sugestiile prețioase, observațiile meticuloase, răbdarea și sprijinul lui total. Când cartea mea ajunge la Nick, știu că e pe mâini bune. Mulțumiri Jessicăi Sindler, care a fost redactorul

cărții înainte să-și schimbe locul de muncă, pentru sprijinul ei și pentru că a crezut în această carte. Le mulțumesc colegilor mei de la Dey Street, în special lui Liate Stehlik (președinte și editor), Ben Steinberg (vicepreședinte și editor asociat), Carrie Thornton (vicepreședinte și director editorial), Emmei Gordon și lui Ali Hinchcliffe (publicitate), Annei Brill și lui Kell Wilson (marketing) și Jessicăi Rozler (redactor de producție).

Mahnaz Afkhami, președintă și fondatoare a Women's Learning Partnership, îmi susține munca încă de când am scris primul volum din serie, *Acea altă lume*, în persană. Când m-am hotărât să-mi dau demisia de la Universitatea Allameh Tabatabai ca să țin un curs privat cu propriii mei studenți și propriul curriculum, am discutat despre această idee cu unii colegi și prieteni, iar majoritatea mi-au spus că nu voi avea succes. Mahnaz însă m-a încurajat cu entuziasm și m-a sprijinit acordându-mi un grant prin organizația ei Sisterhood Is Global. În timpul regimului Pahlavi, Mahnaz a fost ministră pentru Probleme ale Femeilor și mi-a împărtășit detalii despre progresele în ce privește drepturile femeilor de la vremea respectivă, precum și despre sensul în care aceste progrese au alimentat luptele actuale ale femeilor împotriva legilor represive ale Republicii Islamice.

Joanne Leedom-Ackerman e o susținătoare a eforturilor mele încă de la prima noastră întâlnire, când i-am povestit despre cum a fost când am scris *Citind* Lolita *în Teheran*. Am discutat de multe ori despre această carte, ea fiind singura – în afară de Bijan, soțul meu – care a citit manuscrisul integral, făcând comentarii extraordinare. În altă ordine de idei, mulțumesc, Joanne, că mi-ai amintit de vocea interioară și de înghețata Yasso!

Am discutat cu Ladan Boroumand despre această carte. Ideea de a scrie scrisori pentru tata mi-a venit în urma uneia dintre discuțiile noastre. Mulțumesc, Ladan.

Le mulțumesc următorilor mei prieteni pentru sprijin: prietenei numite „Shirin" în carte, lui Massumeh Farhad, Shahran Tabari, Adbi Nafisi, Sophie Benini Pietromarchi, Royei Boroumand, lui Stanley Stanski și Naghmeh Zarbafian. Mulțumesc, Naghmeh, pentru traducerea scrisorii tatălui meu către președintele Johnson.

Multe mulțumiri minunatei mele asistente, Amanda Taheri, pentru entuziasmul și sprijinul ei. A contribuit la partea de documentare pentru cartea de față, s-a preocupat de prezența mea pe social media și m-a ajutat să mă țin de program.

Editorul meu italian de la Adelphi, regretatul Roberto Calasso, a fost foarte entuziasmat de această carte. Am petrecut o seară întreagă la cină cu el și cu Sophie Benini Pietromarchi discutând pe marginea ei. Mi-e dor de el și îmi lipsesc convorbirile minunate pe care le-am avut în toți anii de când Adelphi a publicat *Citind* Lolita *în Teheran* și celelalte cărți ale mele.

În 2019 am fost numită centennial fellow la Edmund A. Walsh School of Foreign Service din cadrul Georgetown University. Doresc să le mulțumesc dr. Joel Hellman, decanul School of Foreign Service, profesorului Anthony Arend, președintele

Departament of Government, și lui Claire Ogden. Le mulțumesc în special studenților care au primit sarcina să mă ajute la partea de cercetare pentru carte. Am avut niște discuții nemaipomenite și m-au ajutat entuziasmați. Le mulțumesc pentru sprijin Varshei Thebo, lui Youssef Osman, Grace Kim și Ritei Housseiny. Mai ales Rita Housseiny merită aprecieri speciale deoarece m-a ajutat și după încheierea perioadei de fellowship, precum și pentru dedicarea ei față de idei și imaginație.

Mulțumiri Laboratory for Global Performance and Politics din cadrul Georgetown University și cofondatorilor săi, ambasadoarea Cynthia Schneider și Derek Goldman, în care am descoperit spirite afine dedicate atât imaginației, cât și dreptății sociale.

Unele dintre cele mai frumoase amintiri ale mele din timpul scrierii acestei cărți sunt din perioada în care am fost fellow la Civitella Ranieri Foundation, când întâlnirile mele zilnice cu un grup de artiști și scriitori au constituit inspirația perfectă pentru creație. Le mulțumesc Danei Prescott și echipei sale minunate de la Civitella.

Apendice
Scrisoarea tatălui meu către Lyndon B. Johnson

IATĂ TEXTUL INTEGRAL al scrisorii pe care tatăl meu a scris-o în închisoare pentru Lyndon Johnson, la care m-am referit în scrisorile din această carte adresate tatălui meu.

Domnule Președinte,

Rezultatele alegerilor prezidențiale din Statele Unite nu sunt încă clare și nimeni nu știe cu certitudine ce rezervă viitorul. Autorul acestei scrisori este un om care, așa cum spunea Daniel Webster, s-a „decis să-și împingă singur luntrea de la mal” pe o mare ostilă și turbulentă știind cât de greu este să o faci. Am văzut un paradis numit America și Texasul, tărâmul făgăduinței. Sunt foarte conștient de iadul Hiroshimei, de vârtejul Vietnamului, de dolina Orientului Mijlociu și vreau să câștige alegerile candidatul care – asemenea lui Franklin Roosevelt – crede că „singurul lucru de care trebuie să ne fie frică este frica însăși”; care spune că trebuie să construim „o Americă în care fiecare cetățean să aibă acces la toate oportunitățile societății sale, în care fiecare om să aibă șansa de a-și promova bunăstarea până la limita capacităților sale; care scrie că mintea – la fel ca inima – ne spune că trebuie să încercăm să creăm o lume mai bună; care urmărește acest scop: o viață mai prosperă pentru fiecare femeie, bărbat și copil; și crede că trebuie să-i ajutăm pe cei care au nevoie de instruire și educație sau vor locuri de muncă și salarii pentru a-și asigura o viață decentă lor și familiilor lor; care vrea, mai presus de toate, să-i „ofere fiecărui cetățean oportunitatea de a scăpa de povara zdrobitoare a sărăciei”. Semnatarul acestei scrisori consideră că câștigătorul alegerilor trebuie să fie aceeași persoană care crede că societatea noastră trebuie să fie un loc în care putem alunga umbra amenințătoare a războiului și suspiciunii

care planează asupra națiunilor și familiilor noastre; o societate în care fiecărui cetățean îi este garantată „deplina egalitate pe care Dumnezeu ne-o poruncește și pe care legile o impun, indiferent de credința, rasa sau culoarea pielii sale"; o societate în care americanii pot să devină nu doar mai bogați și mai puternici, dar și mai fericiți și mai înțelepți. Eu cred că câștigătorul acestor alegeri trebuie să fie cel care crede că „progresul nostru material este doar temelia pe care vom construi o viață a minții și a spiritului mai bogată"; și, în cele din urmă, cel care spune: „Marea Societate este un loc în care fiecare copil are acces la cunoștințe pentru a-și îmbogăți mintea și a-și dezvolta talentele. Este un loc în care timpul liber este o oportunitate binevenită pentru a construi și a reflecta, și nu o cauză temută de plictiseală și agitație. Este un loc în care orașul slujește nu numai nevoilor corpului și cerințelor comerțului, ci și dorinței de frumos și setei de comunitate". O astfel de persoană trebuie să iasă victorioasă din alegeri, și nu rivalul său, a cărui reacție față de indivizii nemulțumiți care s-au ridicat împotriva asupririi, tiraniei și sărăciei este o bombă nucleară sau care dorește să mențină moștenirea sclaviei și discriminării rasiale sub pretextul apărării libertății și demnității poporului.

Am văzut anxietatea și agitația muncitorilor greviști din Detroit, le-am văzut suferința întipărită pe chip, stând lungiți pe străzi cu sticle de whisky în mână; i-am văzut pe locatarii epuizați, triști, visători ai clădirilor dărăpănate, murdare, cu geamuri sparte din Harlem și din cartierele negrilor din Chicago; am resimțit o vie empatie pentru populația de culoare abandonată din Nineteenth Street din Washington; am remarcat fețele posomorâte ale muncitorilor flămânzi, rămași fără loc de muncă, din vecinătatea docurilor din New York, Baltimore și New Orleans. Dar am trecut și pe lângă clădirile recent construite, cu uși ce se deschid automat, având fațade maiestuoase și facilitățile unui confort desăvârșit, care amintesc de bunăstarea proprietarilor; m-am bucurat de binecuvântările infinite ale libertății individuale din țara dumneavoastră și m-am desfătat cu parcurile frumoase, teatrele somptuoase, restaurantele elegante, autoturismele și avioanele excelente, precum și cu viața confortabilă din țara dumneavoastră și, fiind martor la toate acestea, aștept cu mare nerăbdare ca persoana ale cărei gânduri le-am exprimat pe scurt aici să câștige alegerile.

Ca persoană interesată de destinul lumii civilizate și care crede că deciziile dumneavoastră vor influența situația din propria sa țară, vă doresc succes. Deși nu sunt un alegător american, aș vrea să vă reamintesc că nu aveți nevoie doar de voturile poporului american azi. Dată fiind amploarea politicii externe a Statelor Unite în întreaga lume, voturile oamenilor din alte țări au, în mod neoficial, diferite influențe asupra măsurilor politice din această țară. Trebuie să subliniem însă că politicile financiare și economice interne vă vor decide soarta, din următoarele motive: mai întâi, produsele interne sunt consumate în principal în țară; apoi, volumul exporturilor este mult mai mic decât consumul intern. Prin urmare, politica dumneavoastră externă ar trebui să fie pe locul doi ca importanță. Statele

Unite – datorită capabilităților și puterii lor actuale – ar putea astfel să închidă ochii la problemele altor țări. Cu toate acestea, ar trebui să știți că o serie de alte țări joacă azi mai multe roluri în deciziile dumneavoastră și va trebui să le acordați mai multă atenție, atât lor, cât și nevoilor și politicilor lor: alegătorii americani ar putea întreba într-o bună zi de ce taxele lor sunt cheltuite pe războaie duse peste granițe sau de ce sunt omorâți tineri americani în Indochina. Astăzi, cartelurile, companiile și patronii marilor industrii vă pun aceeași întrebare sau determină prin mijloace diverse guvernul să acționeze în favoarea propriilor interese. Mâine, americanii de rând vor deveni curioși în legătură cu aceeași problemă și, dacă nu veți veni cu răspunsuri potrivite la întrebările lor, trebuie să vă așteptați la pierderea voturilor lor.

Într-o bună zi veți înceta să mai credeți că privilegiile civilizației aparțin exclusiv poporului american. Pentru a menține echilibrul economic și a susține bunăstarea, va trebui să exportați libertate, imunitate politică, locuri de muncă, pâine și cultură în alte țări – în loc de jazz, o diversitate de dansuri, opoziția față de tradiție și dezintegrarea unității familiei. Într-o bună zi veți fi nevoit să recunoașteți că relațiile politice dintre țări trebuie să fie caracterizate de egalitate și spirit fratern – acesta fiind un drept al tuturor națiunilor lumii. Și, în loc să le trimiteți agenda Societății John Birch sau surplusul Statelor Unite în materie de costume, grâu, gumă de mestecat și bomboane, ca un act de caritate, va trebui să le întindeți o mână în semn de empatie.

Domnule Johnson, America e datoare altor nații din două motive: în primul rând, așa cum ați spus cândva, este datoria firească a celui care se bucură de mai multe daruri divine să-i ajute pe alții; așadar, dumneavoastră – în calitate de frate mai bogat al omenirii – trebuie să faceți ceea ce este necesar pentru a-i respecta și a contribui la progresul lor, menținându-vă în acest fel puterea și bogăția. Dar acest lucru nu trebuie făcut ca un act de caritate sau cu un aer patronal, ci în semn de recunoștință pentru darul natural ce v-a fost oferit. Al doilea motiv este că alte națiuni au furnizat țării dumneavoastră o parte din bogățiile lor naturale – care reprezintă principalul lor bun – sau au contribuit la dezvoltarea obiectivelor ei cu viețile și averea lor.

Sfaturile mele pentru dumneavoastră sunt:

1. ÎNCERCAȚI SĂ FIȚI UN „POLITICIAN”, dar nu în sensul occidental sau oriental al cuvântului. Un politician, în sensul oriental al cuvântului, este cineva care se simte slab în fața marilor puteri, comportându-se ca o oaie care nu vrea să cadă pradă lupului. Acest tip de politician se folosește de minciuni pentru a-și ascunde slăbiciunea în fața poporului său în așa măsură încât cu greu poți să găsești un politician care nu este mincinos; mai mult decât atât, această calitate detestabilă a devenit sinonimă cu politica. Politica, în sensul occidental al cuvântului, înseamnă să crezi în afirmația lui Frank Kent: nu putem spune că o profesie politică este o

muncă neetică; tot ce putem spune este că politica nu este o profesie etică. Aparent, cel mai mare talent al politicianului occidental este abilitatea lui de a spune una și a face alta. De fapt, nu contează dacă el este de partea care trebuie, atâta vreme cât, temporar, ia partea poporului. Din fericire, națiunea americană, de-a lungul scurtei istorii a țării sale, nu a suportat un asemenea politician de profesie multă vreme. John Quincy Adams, care a susținut cu înflăcărare Legea privind embargoul a președintelui Jefferson, și Daniel Webster, care a salvat unitatea națională cu discursul său ținut în fața Senatului în 7 martie 1850 – pentru care rivalii săi l-au condamnat pentru tot restul vieții sale –, au fost cei mai buni și mai bravi bărbați din istoria voastră. Din fericire, tradiția politică a țării dumneavoastră îi scutește pe membrii Congresului de obligații și îi lasă față în față cu propria lor conștiință. În consecință, spre deosebire de multe alte țări, congresmenii sau senatorii nu se consideră obligați față de votanții lor și nici nu se comportă ca niște avocați ai lor particulari. Cetățenii, la rândul lor, nu se așteaptă ca aceștia să acționeze împotriva conștiinței lor sau a voinței lor libere. În plus, în țara dumneavoastră curajul moral merge întotdeauna mână-n mână cu alte trăsături excelente, precum corectitudinea, onestitatea și puterea de a lua decizii. Pentru poporul american, integritatea morală a elitei lui politice este mult mai importantă decât vastitatea cunoașterii și gândirii ei. Așa cum afirma cândva profesorul Allan Nevins, George Washington a câștigat Războiul Revoluționar American datorită principiilor sale morale, nu datorită inteligenței sau înțelepciunii sale. Tot astfel, moralitatea lui Lincoln a menținut unitatea națională pe parcursul Războiului Civil American, nu cunoștințele lui. Nu trebuie să ignori virtutea sau să nu ții cont de interesele majorității doar pentru a mulțumi un anumit grup. Desigur, vulnerabilitatea democrației este că se supune presiunilor mulțimii și oferă mită pentru a câștiga voturi. Pentru unii politicieni, din păcate, urmărirea intereselor majorității nu este esențială; interesul lor este să-i satisfacă pe cei care spun „da” la toate și pe votanții influenți.

Ca lider al unei națiuni libere, nu trebuie să faceți compromisuri cu privire la interesele altor națiuni mici și nici înțelegeri cu șefii unor forțe de opoziție referitoare la independența altor țări, la respectarea liderilor lor și la libertatea popoarelor lor. Așa cum spune John Bright, oamenii politici nu trebuie numiți „mari politicieni” pentru simplul fapt că ei ocupă poziții-cheie în viața lor; pentru a dobândi acest titlu, ei trebuie să posede virtutea măreției și spiritualității. Dacă vrei să rămâi un om mare și un politician eminent în istoria Statelor Unite, trebuie să acorzi atenție nu numai alegătorilor americani, ci și voturilor și ideilor oamenilor din alte țări. Președinții anteriori ai Statelor Unite, cu excepția ultimilor trei, n-au fost supuși niciodată unui asemenea test. Politica dumneavoastră neizolaționistă, atotcuprinzătoare, dă acum roade, făcându-vă demn de un titlul universal.

2. AL DOILEA SFAT PE CARE VI-L DAU ESTE: încercați să nu cădeți în capcanele politicienilor din alte țări. În special, feriți-vă de acei indivizi slabi care încearcă să se împrietenească cu dumneavoastră pe diferite căi, imediat ce observă la dumneavoastră abundența de „putere și bani”. Adeseori, ei îi abordează pe reprezentanții dumneavoastră politici sau militari mai neexperimentați la mese festive și serate, căutând să intre în relații de colaborare cu ei și afișând în același timp un fel de modestie tipică indivizilor slabi. În acel moment, încep să curgă râuri de recomandări spre Casa Albă, făcându-vă să cădeți involuntar în capcanele angajamentelor personale și morale. Drept urmare, libertatea și prosperitatea altor națiuni vor fi sacrificate pentru intențiile fără valoare, ambițioase și false ale celor al căror singur merit este că vorbesc limba engleză cu accent american și al căror unic talent este de a-i înșela pe demnitarii americani naivi. Multe națiuni libere au căzut în capcana altora în această manieră! Multe națiuni demne de a păși pe calea democrației și a legii au fost împinse în direcția opusă! Puteți vedea asemenea jocuri politice în Cuba. Guvernul corupt și tiranic al lui Batista nu s-a bucurat de alt sprijin în afară de cel oferit de demnitarii americani – și așa s-a ajuns ca Fidel Castro să flirteze cu un grup de funcționari ai dumneavoastră. Apoi, după ce a ajuns la putere cu ajutorul lor, s-a dovedit a fi lipsit de loialitate și s-a transformat într-o ulcerație periculoasă în vecinătatea Statelor Unite. Au existat și alte cazuri, precum cele din Indochina și Vietnam: într-o zi, o serie de rapoarte au determinat Casa Albă să-l susțină pe Ngô Đình Diệm, făcându-i pe budiștii ostili lui să ajungă să-și dea foc. Abia când mirosul cadavrelor arse ale liderilor și strigătele înăbușite ale adepților lor deznădăjduiți au umplut atmosfera ați devenit empatic. Un milion de catolici dislocați se tem ca nu cumva generalul Khanh să împărtășească soarta predecesorilor săi. De ce nu există niciun fel de conflict între catolicii și budiștii din Vietnamul de Nord? Credeți că acolo sunt cu adevărat comuniști? Cei mai mulți dintre ei, atât din Nord, cât și din Sud, se chinuie să facă rost de o bucată de pâine ca să nu moară de foame. Un stomac flămând nu are credință. Diferența dintre Nord și Sud este că cetățenii din Vietnamul de Sud și-au testat conducătorii, care sunt toți din același aluat, și și-au pierdut încrederea în ei. Ce-i drept, nu i-au testat încă pe nordicii comuniști – nou-veniții care promit un tip diferit de rai, cuvintele și acțiunile lor fiind diferite, mai practice, mai pământești și fără promisiuni deșarte. Soldați, echipament și bani americani sunt peste tot; dar ar fi fost mai bine dacă acești bani ar fi fost cheltuiți pentru cultivarea talentelor și creșterea bunăstării generale – războiul s-ar fi sfârșit și oamenii ar fi început să-și construiască propria lor țară. În Orientul Mijlociu, la fel, ați fost prinși în capcana unor indivizi ambițioși, cu titluri diferite și în opoziție unii față de alții – și toți au avut girul dumneavoastră. În Egipt, conducătorul susține că este regele lumii cu sprijinul demnitarilor americani, dorind să-i aducă pe toți – din Yemen până în Egipt și din Muscat la Beirut – sub stindardul său. Dacă cineva poată să revendice un teritoriu doar pe bază de rasă sau limbă, de ce nu cuceriți Australia, India,

Anglia și alte țări anglofone? Misiunea dumneavoastră divină în Marea Societate ar trebui să fie salvarea popoarelor lumii din ghearele anxietății. Nu este îndeajuns să vă luptați cu un gigant numit comunism sau să înființați o armată pentru menținerea păcii și combaterea sărăciei. Lansați mai bine o armată pentru înlăturarea fricii și opriți-i pe păduchii mărunți care sug sângele oamenilor. Căutați adevărul în mod sincer pentru ca fiecare națiune să se poată bucura, în țara sa, de binecuvântările divine. Și, dacă aceste națiuni nu sunt destul de talentate ca să facă acest lucru, trimiteți avocați ai păcii și libertății pentru a le învăța căile democrației.

Luptați-vă cu tiranii, mari sau mici, de pretutindeni. Amintiți-vă argumentele lui John Stuart Mill în favoarea luptei contra tiranicei stăpâniri militare britanice din Jamaica. El spunea că atitudinea lui nu era motivată de compasiunea pentru negrii din acea țară, ci mai ales de menținerea principiilor democrației. „Întrebarea era dacă coloniile britanice și, în cele din urmă, probabil chiar Marea Britanie însăși trebuiau să fie guvernate de lege sau de autorități militare”, a spus Mill. La fel și dumneavoastră puteți să tratați pe toată lumea în mod egal și să evitați să exportați „americani novici” în alte țări. Oamenilor din India nu le plac statura înaltă și chipul dumneavoastră aspru; ei îl iubesc pe Gandhi al lor. Și dumneavoastră puteți să-l iubiți pe scumpul lor Gandhi și să găsiți astfel un drum către inima lor! Nu vă bazați pe cineva doar pentru că și-a făcut studiile în Statele Unite sau pentru că este recomandat de demnitarii dumneavoastră. Liderii corecți nu procedează astfel, ci mai degrabă politicienii de profesie – cei care vă mint nu numai pe dumneavoastră, dar își mint și propriii cetățeni. Ei sunt atât de ignoranți și de fricoși, încât ar fi în stare să-i arunce în închisoare sau să-i îndepărteze din viața politică pe toți cei care ar urma calea dumneavoastră dreaptă, sub pretextul spionajului, al defăimării sau al calomniei. Procedând astfel, ei înșiși se vor transforma în agenți dubli – fapt mult mai periculos decât orice altă amenințare. De ce s-ar implica America, în toată grandoarea sa, în asemenea afaceri? De ce țara dumneavoastră – care a fost o colonie și s-a eliberat ea însăși de sub jugul stăpânirii prin sacrificarea unor vieți omenești – le calcă pe urme coloniștilor în ce privește practica spălării creierelor și a manipulării minților nătânge? Cu toții știm că această cale duce într-o fundătură.

3. SĂ NU CREDEȚI CĂ ORICINE ALEGE o cale diferită de a dumneavoastră vă este dușman. Viața nu e doar în alb și negru; și, chiar de-ar fi așa, cele două culori se completează, nu se opun una celeilalte. Calea adevărului este doar una, deși oamenii o percep în moduri diferite; modalitățile lor de a gândi sunt diferite și se exprimă în chip diferit. Unul și același gând poate fi înțeles diferit atunci când este exprimat în cuvinte diferite. Orice om cumpătat își merită libertatea. Libertatea înseamnă progres. Mintea celui aflat în lanțuri și subjugat nu rodește niciodată; talentele înnăscute nu vor fi puse în valoare niciodată. Ideea conform căreia „cine

nu e cu noi e împotriva noastră” – idee care a dominat mentalitatea americană vreme îndelungată – este total greșită. De ce vă temeți de comunism? Comunismul științific nu ar pune niciun fel de probleme pentru cineva. Poate că nu ne este pe plac sistemul de guvernare din Uniunea Sovietică, dar asta nu poate fi o justificare pentru a-i respinge pe comuniști. Oamenii percep lucrurile diferit în diversele părți ale lumii. Câți oameni talentați ați încătușat în numele comunismului? Într-o țară prosperă ca America, unde oportunitatea de a studia e asigurată, unde sunt numeroase locuri de muncă și domnește statul de drept, comunismul nu poate lua amploare, cel puțin nu în forma sa actuală. Golit de natura sa filozofică, comunismul îi împarte pe oameni în două clase – angajatori și muncitori – și-o face în numele proletariatului. Nemaivorbind de faptul că a fost testat deja, iar rezultatul e cât se poate de evident chiar în locul unde s-a născut. Nu trebuie să ne temem de comunism. Aduceți-vă aminte de cuvintele regretatului prim-ministru indian Jawaharlal Nehru, pe care l-ați citat cândva și dumneavoastră: în lume nu există doar două perspective economice opuse – capitalismul și socialismul – și nu doar ele două pot aborda exclusiv problemele producției și distribuției economice. În opinia lui Nehru, se poate ajunge lesne la o cale de mijloc bazată atât pe idealurile economiei capitaliste, cât și pe cele ale economiei socialiste, iar rezultatul poate fi un sistem mai rațional și mai satisfăcător. Cu siguranță că India construită de Gandhi și Nehru aduce mai mult folos lumii libere decât alte guverne, cum sunt cele din Vietnam, Laos și alte asemenea locuri. Alții au propriile lor căi. Iar dumneavoastră nu vreți decât să propagați libertatea în lume, să consolidați democrația, să eradicați sărăcia și să promovați reconcilierea între națiuni, nu-i așa?

4. ULTIMUL MEU SFAT PENTRU DUMNEVOASTRĂ este să evitați să faceți orice fel de acte de caritate, fie la nivel de stat ori național, pentru alte națiuni. Chiar dacă îi ajutați pe alții, trebuie să o faceți pe baza principiilor în care credeți și conform cărora acționați. Altfel, orice individ care se respectă nu va accepta să fie patronat nici măcar când e sărac – poate că va accepta bani, și îi va cheltui, dar nu vă va fi recunoscător pentru ei. Unul dintre planurile voastre de asistență de după cel de-al Doilea Război Mondial care au dat roade a fost Planul Marshall pentru reconstrucția Europei, care a ajutat un continent devastat de război să înainteze pe calea refacerii și progresului. Rezultatele au fost îmbunătățirea condițiilor economice, creșterea producției și reconstrucția zonelor distruse de război. Prin eforturile celor afectați de război și cu fonduri considerabile din partea Statelor Unite, pagubele au fost compensate într-un timp scurt și s-au făcut progrese rapide în știință și tehnologie. La urma urmei, europenii sunt bunicii dumneavoastră și acest copac tânăr numit America a fost udat cu sângele tinerilor și bătrânilor Europei. Alte planuri însă, cum au fost Programul Punctul Patru pentru Asia și Africa al lui Truman și Planul Marshall pentru China, nu au dat rezultate. Toți banii

și armele folosite în China au ajuns într-un fel sau altul în arsenalul dușmanilor. Implementarea Programului Punctul Patru în Iran nu ne-a adus nici nouă prosperitate, și nici vouă glorie. Ca să nu mai vorbim de faptul că a creat o clasă americanizată care a ocupat toate pozițiile strategice din guvern atât timp cât s-a aflat sub protecție americană. Și, imediat ce dragonul revoluției și-a arătat colții, fiecare a fugit în vreun cotlon – sub protecția superputerii – și a regretat de-acolo toate măsurile bune pe care nu le luase, deși mă îndoiesc că vreunul a fost într-atât de onest încât să simtă cu adevărat asemenea regrete. În perioada când domnul Warne a răspuns de Programul Punctul Patru pentru Iran (și am beneficiat și eu de bursele sale), am trimis o scrisoare în care afirmam că iranienii preocupați de soarta țării lor aveau întrebări legate de cele 10 până la 12 milioane de dolari cheltuite pentru a implementa programul. Am scris că ar fi un lucru inutil atât pentru Statele Unite, cât și pentru poporul iranian dacă obiectivul acestui program era pur și simplu să-i plătească pe niște indivizi ca să execute o serie de sarcini mărunte care nu ar fi de folos nimănui. Dacă vreți să faceți ceva profitabil și trainic cu banii, puteți fie să vă rezumați la un singur proiect, de care să vă ocupați însă temeinic, fie să alegeți o provincie iraniană și să lansați câteva proiecte acolo. De exemplu, puteți să cheltuiți întreaga sumă pentru sănătate și să construiți tot anul doar spitale. Procedând astfel, veți lăsa în urmă un bun renume și întreaga țară va ști și va aprecia mereu ajutorul dat de Statele Unite. Puteți să alegeți o provincie, Kerman, de exemplu, să descoperiți și să extrageți minereuri de-acolo, să-i ameliorați agricultura, cultura de curmale, fistic și henna sau să eradicați malaria și alte boli locale. Veți vedea că astfel cetățenii acestei țări își vor aminti mereu de America și de bunăvoința sa. În ziua când m-am dus la Organizația Punctul Patru, aflată la intersecția străzilor Sepah și Pahlavi din Teheran, am avut impresia că am intrat într-o instituție americană: singura limbă vorbită acolo era engleza americană, iar singura metodă folosită, tot americană. La întâlnirea cu domnul Warne, care era o dată și jumătate mai înalt ca mine, el s-a ridicat din spatele unui birou de două ori mai mare decât biroul prim-ministrului nostru și s-a așezat lângă mine pe o canapea. Mi-a spus: Cele afirmate în scrisoarea dumitale nu le-am mai auzit de la niciun alt iranian. I-am spus: Eu nu sunt un imitator, ci un inovator. Dacă ar mai fi scris cineva acele cuvinte mai înainte, ar fi fost urmate cu siguranță de unele reacții. Iar el mi-a răspuns: Ce scrii e adevărat, dar noi nu intenționăm să rămânem aici ani de zile și suntem nevoiți să cheltuim cea mai mare parte din buget pe salariile iranienilor. L-am întrebat: Ce rezultate poate produce un salariu de un milion de dolari lunar? Mi-a răspuns: Evaluări, statistici și cercetare. Am spus: Ce faceți cu statisticile și rezultatele evaluărilor? Mi-a spus: Sunt folosite atât de birourile guvernamentale, cât și pentru analize și cercetare. La final, mi-a spus: Asemenea planuri arată gradul de interes al americanilor pentru poporul iranian. L-am întrebat: Care dintre planurile a căror eficacitate este dovedită a fost implementat? A replicat cu un zâmbet triumfător: Planul de combaterea a

malariei, în special în nordul Iranului și în alte câteva locuri. I-am spus: Corect. Acest plan merită să fie salutat; mi-aș dori să vă fi cheltuit toți banii pe asemenea planuri – pe noi ne-ar fi făcut fericiți, iar vouă v-ar fi asigurat succesul…

Domnule Președinte, nu sunteți îndatorat nimănui. Dar, după cum am menționat anterior în scrisoare, vă bucurați de binecuvântarea divină, ca să nu mai vorbim că vă aflați departe de teatrele de luptă internaționale. Din acest motiv, sunteți dator altor țări, inclusiv Iranului. Iubindu-vă vecinii, vă demonstrați iubirea de Dumnezeu. Dar, dacă veți acționa doar din pură „caritate”, veți încălca drepturile legale ale ființelor umane și le veți leza stima de sine.

În concluzie, vă doresc succes la alegeri și admir marea națiune americană, care i-a uimit pe toți cu progresele ei științifice și tehnologice. Legalitatea, dar și libertatea de gândire și acțiune au fost un avantaj al vostru și al lumii. Sper ca și alte țări să vă poată călca pe urme în ce privește progresul științific și respectul pentru libertate, pentru drepturile omului și lege.

Domnule Președinte, așa cum spunea regretatul senator Taft, libertatea de gândire și de opinie este o binecuvântare de care oricine ar trebui să se bucure. Libertatea nu trebuie să fie exclusivă; și nici nu trebuie să fie exportată. Mai degrabă, libertatea ar trebui să fie un obiect de studiu și fiecare ar trebui să învețe cum să o obțină. Numai un politician puternic precum Edmund Ross a putut „să se uite în propria groapă” pentru a-l salva pe Andrew Johnson, tizul dumneavoastră. Numai el, făcând un asemenea sacrificiu, a putut să conducă America pe un drum al cărui rezultat îl putem vedea acum. Sam Houston, eroul național al Texasului, a spus cândva: „Nu-mi pot închipui pe piatra sau pe placa de pe mormântul meu alt epitaf mai extraordinar ca acesta: «El și-a iubit țara și a fost un patriot; a fost devotat Uniunii»”. Sper ca într-o zi, peste o sută de ani, oamenii să vă scrie pe piatra de mormânt: „Acest om și-a iubit semenii și și-a venerat țara; a fost devotat americanilor și omenirii deopotrivă”.

Odihnească-se în pace John F. Kennedy – a cărui asasinare a făcut întreaga lume să izbucnească în lacrimi! El a fost cel care v-a prezentat pe dumneavoastră, colegul lui onest și caritabil, lumii. Vă doresc noroc!

Un iranian de rând care vrea ca întreaga lume
să se bucure de binecuvântările libertății, egalității și fraternității și să-i fie
recunoscătoare doar lui Dumnezeu!

Centrul de Detenție al Departamentului
de Justiție iranian, 1966[1]

1. Traducere în engleză din limba persană de Naghmeh Zarbafian (n. ed. orig.).

Referințe bibliografice

Cărți menționate în text. În croșete sunt indicate versiunile în limba română existente la data apariției prezentei traduceri.

ACKERMAN, ELLIOT, *Green on Blue*, Scribner, 2016.

ACKERMAN, ELLIOT, *Places and Names: On War, Revolution, and Returning*, Penguin Press, 2019.

ACKERMAN, ELLIOT, și JAMES STAVRIDIS, *2034: A Novel of the Next World War*, Penguin Press, 2021.

ATWOOD, MARGARET, *The Blind Assassin*, Anchor Books/Random House, 2001 [*Asasinul orb*, traducere din limba engleză și note de Lidia Grădinaru, Polirom, Iași, 2014].

ATWOOD, MARGARET, *The Handmaid's Tale*, Anchor Books, 1998 [*Povestea Slujitoarei*, traducere din limba engleză de Diana Marin Caea, Art, București, 2015].

ATWOOD, MARGARET, *Moving Targets: Writing with Intent 1982- 2004*, House of Anansi Press, 2004.

ATWOOD, MARGARET, *Negotiating with the Dead: A Writer on Writing*, Cambridge University Press, 2002 [*Negocierea cu moartea: un scriitor despre scriitură*, traducere de Chirazi Marin, Tritonic, București, 2007].

ATWOOD, MARGARET, *The Testaments*, Nan A. Talese/Doubleday, 2019 [*Testamentele*, traducere din limba engleză de Ioana Miruna Voiculescu, Art, București, 2020].

BALDWIN, JAMES, *Another Country*, Vintage Books, 1992 [*Altă țară*, traducere din limba engleză de Ștefan Iancu, Paralela 45, Pitești, 2017].

BALDWIN, JAMES, *Giovanni's Room*, Vintage Books, 2013 [*Camera lui Giovanni*, traducere de Elena Marcu, Black Button Books, București, 2018].

BALDWIN, JAMES, *Go Tell It on the Mountain*, Vintage International, 2013.

BALDWIN, JAMES, *No Name in the Street*, The Dial Press, 1972.

BALDWIN, JAMES, *Notes of a Native Son*, Beacon Press, 2012.
BALDWIN, JAMES, *The Fire Next Time*, Vintage, 1992 [*Va veni focul*, traducere de Elena Marcu, Black Button Books, București, 2020].
BALDWIN, JAMES, *The Price of the Ticket*, St. Martin's Press, 1985.
BALDWIN, JAMES, și MARGARET MEAD, *A Rap on Race*, J.B. Lippincott, 1971.
BOYD, VALERIE, *Wrapped in Rainbows: The Life of Zora Neale Hurston*, Scribner, 2004.
BRADBURY, RAY, *Fahrenheit 451*, Random House, 1953 [*Fahrenheit 451*, traducere de Petre Solomon, Art, București 2021].
COATES, TA-NEHISI, *Between the World and Me*, Spiegel & Grau, 2015 [*Între lume și mine*, traducere de Elena Marcu și Adi Păun, Black Button Books, București, 2017].
FERDOWSI, ABOLQASEM, *Shahnameh: The Persian Book of Kings*, translated by Dick Davis, Penguin Classics, 2016 [Firdoùsi, *Șah-namè (Cronica șahilor)*, culegere din epopeea persană întocmită și tălmăcită de George Dan, cuvânt înainte de Virgil Cândea, Editura pentru Literatură Universală, București, 1969].
FIELD, DOUGLAS, *James Baldwin*, Liverpool University Press, 2011.
GLAUDE JR., EDDIE S., *Begin Again: James Baldwin's America and Its Urgent Lessons for Our Own*, Crown, 2020.
GROSSMAN, DAVID, *Falling Out of Time*, translated by Jessica Cohen, Knopf, 2014 [*Căderea din timp*, traducere din limba ebraică de Gheorghe Miletineanu, Polirom, Iași, 2013].
GROSSMAN, DAVID, *To the End of the Land*, Vintage International, 2011 [*Până la capătul pământului*, traducere din ebraică și note de Ioana Petridean, Polirom, Iași, 2012].
GROSSMAN, DAVID, *Writing in the Dark: Essays on Literature and Politics*, translated by de Jessica Cohen, Farrar, Straus and Giroux, 2008.
HURSTON, ZORA NEALE, *Dust Tracks on the Road: An Autobiography*, J.B. Lippincott, 1942.
HURSTON, ZORA NEALE, *Moses, Man of the Mountain*, Amistad, 2008.
HURSTON, ZORA NEALE, *Their Eyes Were Watching God*, J.B. Lippincott, 1937.
KHOURY, ELIAS, *Gate of the Sun*, Picador, 2007.
LEEMING, DAVID, *James Baldwin: A Biography*, Arcade, 2015.
MORRISON, TONI, *Beloved*, Knopf, 1987 [*Preaiubita*, traducere de Virgil Stanciu, Art, București 2020].
MORRISON, TONI, *Burn This Book: PEN Writers Speak Out on the Power of the Word*, HarperStudio, 2009.
MORRISON, TONI, *The Bluest Eye*, Holt, Rinehart and Winston, 1970.
MORRISON, TONI, *The Dancing Mind*, Knopf, 1996.
MORRISON, TONI, *The Source of Self-Regard: Selected Essays, Speeches, and Meditations*, Knopf, 2019.

PARSIPUR, SHAHRNUSH, *Kissing the Sword: A Prison Memoir*, translated by Sara Khalili, The Feminist Press, 2013 [*Memorii din închisoare*, traducere din limba persană de Cristina Ciovârnache, Polirom, Iași, 2015].

PARSIPUR, SHAHRNUSH, *Women Without Men: A Novel of Modern Iran*, The Feminist Press, 2011 [*Femei fără bărbați*, traducere din limba persană de Cristina Ciovârnache, Polirom, Iași, 2018].

PLATO, *The Republic*, translated by Desmond Lee, Penguin Classics, 2007 [Platon, *Republica*, traducere de Andrei Cornea, în *Opere*, vol. 5, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986].

RAVANIPOUR, MONIRO, *The Drowned*, translated by M.R. Ghanoonparvar, 2019.

RUSHDIE, SALMAN, *Imaginary Homelands: Essays and Criticism 1981-1991*, Penguin Books, 1992 [*Patrii imaginare. Eseuri și studii critice, 1981-1991*, traducere de Silvia Chirilă, Polirom, Iași, 2008].

RUSHDIE, SALMAN, *Midnight's Children*, Jonathan Cape, 1981 [*Copiii din miez de noapte*, ediție revăzută, traducere și note de Radu Paraschivescu, Polirom, Iași, 2005].

RUSHDIE, SALMAN, *Step Across This Line: Collected Nonfiction 1992-2002*, Modern Library, 2003.

RUSHDIE, SALMAN, *The Satanic Verses*, Henry Holt & Co, 1997 [*Versetele satanice,* traducere din limba engleză și note de Dana Crăciun, Polirom, Iași, 2007].

TODOROV, TZVETAN, *Facing the Extreme: Moral Life in the Concentration Camps*, Henry Holt & Co, 1996 [*Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, traducere din limba franceză de Traian Nica, Humanitas, București, 1996].